DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

HRANT DİNK VAKFI YAYINLARI

Sessizliğin Sesi II
Diyarbakırlı Ermeniler Konuşuyor

DERLEYEN: FERDA BALANCAR

Sessizliğin Sesi II Diyarbakırlı Ermeniler Konuşuyor
HRANT DİNK VAKFI YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

HRANT DİNK VAKFI

Hrant Dink Vakfı, Hrant Dink'in 2007'de gazetesi Agos'un önünde katledilmesinden sonra, benzer acıların yeniden yaşanmaması, onun daha adil ve özgür bir dünyaya yönelik hayallerini, dilini ve yüreğini yaşatmak amacıyla kuruldu. Etnik, dini, kültürel ve cinsel tüm farklılıklarıyla herkes için demokrasi ve insan hakları talebi, vakfın temel ilkesidir.

Vakıf, ifade özgürlüğünün alabildiğine kullanıldığı, tüm farklılıkların teşvik edilip yaşandığı, yaşatıldığı ve çoğaltıldığı, geçmişe ve günümüze bakışımızda vicdanın ağır bastığı bir Türkiye ve dünya için çalışır. Hrant Dink Vakfı olarak 'uğruna yaşanası davamız', diyalog, barış ve empati kültürünün hâkim olduğu bir gelecektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

HRANT DİNK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆՏ ՏԻՆՔ ՀԻՄՆԱՐԿ

Hrant Dink Vakfı Yayınları

Halaskargazi Cad. Sebat Apt.
No 74/1 Osmanbey, Şişli, 34371 İstanbul
T: 0212 240 33 65
F: 0212 240 33 94
info@hrantdink.org
www.hrantdink.org

Olof Palme Merkezi'nin katkılarıyla...

Derleyen
Ferda Balancar

Mülakatları Yapanlar
Altuğ Yılmaz, Berge Arabian, Ceren Ocak,
Dença Kartun, Emine Kolivar, Işınsu Koç,
Lora Baytar, Maral Dink, Melisa Bahar,
Murat Gözoğlu, Silva Dikmen Özyerli,
Tabita Toparlak, Uygar Gültekin, Zeynep Ekim Elbaşı

Yayına Hazırlayan
Altuğ Yılmaz

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni
Sera Dink, Lora Baytar

Fotoğraflar
Berge Arabian

Baskı
Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3
34408 Kağıthane / İstanbul
T: (212) 294 10 00
Sertifika No: 12055

1. Baskı: İstanbul, Aralık 2012
2. Baskı: İstanbul, Kasım 2014

ISBN 978-605-86570-2-1
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DİYARBAKIRLI ERMENİLER KONUŞUYOR

SESSİZLİĞİN SESİ - II

DERLEYEN: FERDA BALANCAR

ALİ BAYRAMOĞLU'NUN ÖNSÖZÜ VE
ARZU ÖZTÜRKMEN'İN SONSÖZÜYLE

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DİYARBAKIRLI ERMENİLER KONUŞUYOR

SESSİZLİĞİN SESİ - II

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

Önsöz, Ali Bayramoğlu, 1

"Müslüman da olsan senin kemiklerin haramdır", 7

Ermenilerin göçmesi Diyarbakır'ın ruhunu almış, 23

Ermeni tarihini Los Angeles'ta öğrendim, 37

Dedem "Kimse bilmesin kılıç artığı olduğumuzu" derdi, 47

Dininden döndürmüşler, nüfus kâğıdına da 'mühtedi' yazmışlar, 63

Özür dilerlerse affedebilirsin belki ama unutamazsın, 73

Müslüman'ım ve Ermeni'yim, inanmıyorsan tarihe bak!, 81

Müslümanlaşmış akrabalarımız 1915'i bizden daha iyi biliyor, 97

Bir insan kendini Ermeni olarak hissediyorsa Ermeni'dir, 107

Ermenilerin Diyarbakır'da yaşamış olduklarını unutturmamak istiyoruz, 115

Ermeni olduğum kadar Kürt, Kürt olduğum kadar Ermeni'yim, 129

Türkiye'ye göreceksem Diyarbakır'dan başlamak isterim, 139

Ninnilerimiz hem Ermeniceydi, hem Kürtçe, 149

Dinim Müslüman olsa da kendimi Ermeni hissediyorum, 157

İstanbul'da da, Kanada'da da Ermeniler bizi sıcak karşılamadı, 167

Annem "kılıç artığı, Moskof" derdi babama, 181

Sonsöz, Arzu Öztürkmen, 193

Dizin, 200

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

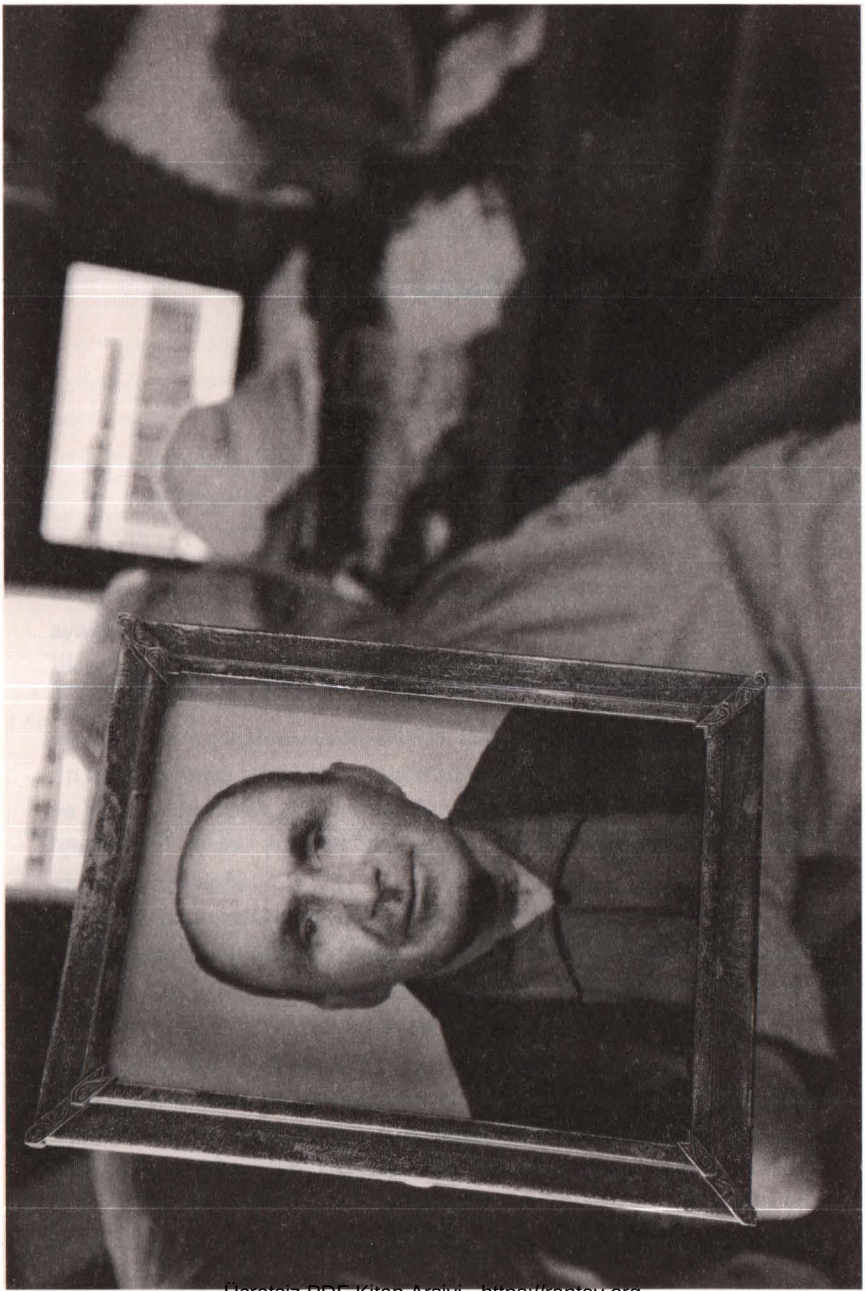

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

ALİ BAYRAMOĞLU

Elinizdeki kitap, Hrant Dink Vakfı'nın sözlü tarih çalışmalarının ikinci ayağını oluşturuyor.

İlk çalışma Türkiye merkezliydi; Türkiye'de yaşayan Ermenilerin ve Ermeni toplumunun taşıdığı siyasi ve kültürel belleğin izlerini sürmüştü. Bir sözlü tarih çalışması kapsamında, Ermeni kimliğine mensup kişilerin kendilerini ve 'öteki' olarak gördüklerini nasıl algıladığını anlamak ve Türkiye'de halen yaşamakta olan Ermenilerin içinde bulundukları 'gerçekliği' siyasi, kültürel ve tarihsel boyutlarıyla ortaya koymak amacını taşıyordu.

Bu ilk çalışmanın takdiminde şu ifadeler yer alıyordu:

"Bizim için bellek önemli meseledir. Çünkü bu toplumun derinlerinde kan var. On binlerce insan, gayrimüslim, bu topraklardan kovulmuş, giderken mal, mülk ve can bırakmış; dahası, on binlerce gayrimüslim, özellikle Ermeni kimliklerinden ötürü kırılmış.

Kıran taraf bilmek, hatırlamak istemez. Bu tür öyküler barındıran yeni uluslar, unutarak ulus olmaya çalışılar. Politikaları, devlet yapıları, eğitimleri, söylenceleri, masalları bu yüzden 'seçmeci' ve 'amnezik' olur. Bizim ülkede toplumsal varoluş bu yüzen tümüyle amneziktir ve bu yüzden, vicdan ve demokrasi kavgasının kesiştiği ana kavşak 'hatırlama, bilme, yüzleşme ve arınma' dörtlüsüdür."

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İkinci çalışma bu hatta yapıldı. Türkiye'de, Ermenistan'da ve Diasporada yaşayan Diyarbakırlı Ermenilerin izlerini süren bu çalışma kapsamında, 22'si İstanbul'da, 16'sı Diyarbakır'da, dokuzu Lübnan'da, dokuzu New York'ta, yedisi Montreal'de, dördü Toronto'da, dördü Los Angeles'ta, dördü Yerevan'da, üçü de New Jersey'de olmak üzere, toplam 81 kişiyle görüşüldü. Görüşülen kişilerin 41'i kadın, 40'ı erkekti. Bunlar arasında Ermeni kimliğiyle yaşayanlar da var, Müslümanlaştıktan sonra Ermeni kimliğine dönen ya da dönmeye çalışanlar veya kendini hem Müslüman hem Ermeni olarak tanımlayanlar da...

Bu kitapta, bu görüşmelerden 16'sı yer alıyor. Görüşmecilerden sekizi kadın, sekizi erkek. Altısı, halen Diyarbakır'da yaşayan, aileleri 1915 ve sonrasında Müslümanlaştıktan sonra Ermeni kimliğine dönen ya da dönmeye çalışan kişiler; beşi ise, İstanbul'da Ermeni kimliğiyle yaşıyor. Geriye kalanların ikisi Lübnan'da, biri Yerevan'da, biri Los Angeles'ta, biri New York'ta, biri de Toronto'da yaşıyor. Türkiye dışından görüşülen kişilerin bir kısmı Diyarbakır'da doğup büyüdükten sonra yurtdışına gitmiş; bazılarının ise aileleri Diyarbakırlı, kendileri yurtdışında doğup büyümüş.

Mülakatların ortak noktası şu:

Konuşulan Ermenice lehçesi, örf ve âdetler, mutfak kültürü, 'Diyarbakır Ermeniliği' olarak tanımlanan bir olguya işaret ediyor. Diasporada yaşayan Diyarbakırlı Ermenilerin, kendilerine özgü gelenek ve görenekleri, bulundukları ülkede yaşatmaya çalıştıkları ve bunda belli ölçüde de olsa başarılı oldukları ortaya çıkıyor.

Görüşülen kişilerin Kürtlere ve tarih içinde Kürt-Ermeni ilişkilerine dair kanaatleri söz konusu olduğunda, halen Diyarbakır'da yaşayan ve kendini Ermeni olarak tanımlayan kişiler ile, İstanbul'da ya da Diaspora'da yaşayanlar arasında belirgin bir farklılık görülüyor. Halen Diyarbakır'da yaşayanlar kendilerini Kürtlere daha yakın hissediyorlar. İstanbul'da ya da Diaspora'da yaşayanlar ise Kürtlere daha mesafeliler ve Kürtlerin 1915 ve sonrasında yaşanan olumsuzluklarla ilgili rolüne daha çok vurgu yapıyorlar.

Çalışma, Müslümanlaşan ancak Ermeni kimliğine dönmek isteyen insanların ne tür sorunlar yaşadığına dair veriler de içeriyor. Ermeni kimliğine dönme çabası içinde olan kişiler, çocuklarını Ermeni okullarına

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

göndermekte sıkıntı yaşıyorlar. Ayrıca, Ermenice öğrenme isteği taşıyan yetişkinler de bu taleplerine cevap verecek eğitim kurumları bulmakta güçlük çekiyorlar.

Bu bulguların ötesinde, bu çalışma, aynı zamanda, Diyarbakır'daki Ermenilerin kültürel varlığını yeniden tasavvur etme, bir tür kurma girişimidir. Kentin, 1980'li yıllara kadar kullanılan, ancak daha sonra cemaatsizlik nedeniyle hızla harabe halini alan Surp Giragos Ermeni Kilisesi'nin, yakın tarihte, Diyarbakır Belediyesi ve Ermeni kurumlarının işbirliğiyle restore edilerek yeniden ibadete açılmış olması, bu tasavvur ve yeniden kurma girişimleri açısından büyük bir önem taşıyor. Bu kitap da, bu anlamda, yitik bellek denizini oluşturan damlalardan biridir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"MÜSLÜMAN DA OLSAN SENİN KEMİKLERİN HARAMDIR"

1965 doğumluyum. Aslında Sasonluyuz, Sason'un köyündeniz ama 25 yıldan fazladır Diyarbakır'dayım. Babam sağ, annem vefat etti. Üç çocuğum ve eşimle birlikte yaşıyorum.

Sason'un Malabadi Köprüsü'nden geçtikten sonra Şelmo petrol sahası vardır, Batman'daki iki petrol noktasından biri... Diğeri de Raman Dağı'ndadır. Biz 1915'e kadar Şelmo petrol sahasında yaşamışız. Büyüklerimizden aldığımız bilgilere göre, orada nüfus bakımından çok geniş bir aileymişiz. Zanaatkâr, o günün şartlarında zengin bir aile... Köyümüzün ismi Rabet'tir. Yaptığım araştırmalara göre, tapu kayıtlarında dedemizin ismi Ağco'dur. Şu anda da o köylere gittiğimde, yaşlı ya da genç insanlar "Ağco" dediğimde "Ah" diyor, "Bender Ağco"... 'Bender', eskiden buğdayların toplandığı alana denirmiş. Hani, köyün bir kenarında düz bir alan olur, adam tahılını, buğdayını getirir... İşte o yerin Kürtçe ismi 'bender'dir. Belki de Ermenicedir. Hâlâ 'Bender Ağco' yani Ağco'nun bağı, bahçesi adıyla anılan, üzerinde şu anda petrol sahasının bulunduğu, çok geniş bir alandır.

İki çocuktan 500 kişilik aile

Köy hâlâ duruyor. Köyde kilise de varmış ama yıkmışlar, sadece kalıntıları var şimdi. Zaten Soykırım'dan sonra orada Ermeni kalmadı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

"Şimdi o geniş aileye ne oldu?" diye sorarsanız, o çok geniş ailenin bütün üyeleri, hepsi öldürülüyor, hiçbiri sürgüne bile gönderilmiyor. O şeyin esprisi sürgüne göndermeydi güya, ama bizimkiler sürgüne bile gönderilmiyor, hepsi yerinde katlediliyor. Ve o aileden üç erkek çocuk kurtuluyor, kardeş çocukları. Her kardeşten bir çocuk... Bunlardan birinin annesi çok cevval bir kadınmış, almış çocukları Suriye'ye kaçırmış. Çocuklar muhtemelen yedi-sekiz yaşlarında o zaman. Biri Suriye'ye kadar gidiyor, diğer ikisi buralarda büyüyor. O iki çocuktan şu anda 500 kişiye varan bir aile oluştu yeniden. İşte o iki çocuktan biri benim dedem. Kürt ailelerin yanında hizmetkârlık yaparak, çobanlık yaparak, ayrı ayrı evlerde büyüyorlar. Büyüdükten sonra bir şekilde birbirlerini buluyorlar. Bir ev kuruyorlar, beraber yaşıyorlar. Birbirlerine tutunuyorlar. 1970'lere kadar aynı köyde, aynı evde yaşıyorlar. Biri, benim dedem İbrahim. Ermenice ismini öğrenemedim, bilmiyorum. Tahminimiz, Eprahim olabilir. Diğerinin adı Garabet'tir. Onun da ismini sonra değiştirip Süleyman yapıyorlar ama asıl isminin Garabet olduğunu öğrendik. İbrahim ve Garabet beraber yaşıyorlar. Büyüyorlar, evleniyorlar, sonra İbrahim'in kızını, yani benim halamı Garabet'in büyük oğluna veriyorlar. O halam 2007'de, 97 yaşında vefat etti. En büyük halamdı. Ben de hatırlıyorum, aynı evde yaşıyorduk, çok çocuk vardı. Dokuz tane halam var. Dokuz kızdan sonra babam olmuş. Babam küçük yaştayken babasını kaybediyor. Babası çok mal mülk edinmiş. İbrahim, Garabet'in çocuğu olan Reşşo amcama kızını veriyor. Diyor ki, "Evin içinde kal, hem çocuklarına bak, hem de benim oğluma bak." Reşşo amcam da vefat ettikten sonra babam kaldı büyük olarak, ve sonra biz köyden ayrıldık. Ailenin büyük kısmı İstanbul'da yaşıyor şimdi, bir kısmı da Avrupa'ya gitti.

Ailenin Ermenistan'daki ayağı

Suriye'ye giden üçüncü çocuktan da akrabalarımız var. Sorduk, soruşturduk, Suriye'den Ermenistan'a geçtiklerini öğrendik. 45 yıl önce babam Suriye'deki dayılarının yanına gidiyor. Onlar diyor ki, "Sizin amcanızın bir oğlu 15 yaşlarına kadar burada büyüdü, ondan sonra Ermenistan'a gitti." Buradan biliyoruz ki orada yaşıyorlar ama birbirimizi görememiştik, ta ki 1990'lara kadar. 1990'larda İstanbul Laleli'de

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

butiği olan Reşşo amcamın oğluna İran'dan bir grup öğrenci geliyor. Ermenistan'a gideceklerini, köy köy dolaşacaklarını söylüyorlar. Amcaoğlu da "Bizim akrabamız var, ismi bu, oralarda sorsanız" diyor. Kız not alıyor. Bizim amcaoğlu sonra unutuyor, nasılsa öyle umutsuz bir vaka yani... Bir gün kız çıkıp geliyor, diyor ki "Senin söylediğin bilgilerle köylerine gittim. Getirdiler, tanıştırdılar. Resimlerini ve adreslerini gönderdiler. Bak, senin akrabaların bunlar." Böylece Ermenistan'daki akrabalarımızı bulmuş olduk. Onları davet ettik önce, geldiler. O üçüncü çocuk, yani Suriye'ye giden (ona da Ali ismini vermişler) vefat etmiş ama altı tane çocuğu var. Eşinin de yaşıyor olduğunu duyduk. Biz bunları davet ettik. Anne ve iki kız çıkıp İstanbul'a geldiler. Babamla gittik, tanıştık onlarla. Sonra babam ve abim gitti, sonra da bizim diğer amca çocukları gittiler. Böylece gidiş gelişleri sağladık. Şu anda da görüşüyoruz. Orada herkes Ermenice konuşuyor tabii, biz Ermenice bilmediğimiz için herkesle diyalog kuramıyoruz. Ama benim bu amcamın hanımı ve çocuklarından bir kız ile bir oğlan Kürtçe biliyor, onlarla sohbet ediyoruz. Ailenin Ermenistan'daki ayağı böyle.

O kadar namaz kıldı, yine de unutulmadı Ermeni olduğu

Gelelim burada kalanlara, yani İbrahim'le Garabet'in hikâyesine, yani bizlere... İbrahim'le Garabet kendi köylerinde kalmıyorlar. Zaten kendi köylerinde herkes öldürülmüş. Gidip Batman Beşiri yakınlarında bir köye yerleşiyorlar, çünkü o köyde dayılarının evi varmış. İkisi de büyüdükten sonra evleniyorlar. Garabet bir akrabasıyla evleniyor. Benim İbrahim dedem de yakın köylerden birinden bir Ermeni kızıyla evleniyor. Yani ikisi de Ermeni'yle evleniyor ama isimleri hâlâ İbrahim ve Süleyman. Yine de Hıristiyan olarak yaşıyorlarmış. 1950'ler civarında Garabet'i bir Kürt öldürüyor. Diyor ki, "Sen Ermeni'sin. Müslüman olsan da senin kemiklerin haramdır." Tutup öldürüyor, güpegündüz. 'Süleyman'a dönüşmüş Garabet böylece öldürülüyor. Ama aile devam ediyor sonuçta. Şu anda o iki insandan 500 insan var. Garabet öldükten sonra, Reşşo amcam İbrahim amcasının yanında kalıyor. Aynı evi paylaşıyorlar. İbrahim amcası da kızını ona veriyor. Reşşo amcam hacca gitmişti. Müslümanlığı oradaki Kürtlerden on kat daha fazla yaşar hale gelmişti. Neden böyle yaptılar? Bence kendini unutturmak

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

için, o baskıyı hafifletmek için, "Bak, biz de artık Müslüman'ız" diyebilmek için. Biri bir kere oruç tutuyorsa o beş kere tutuyordu. Günün moda tabiriyle 'mahalle baskısı' mı dersiniz, çevre baskısı mı dersiniz... Baskının ana kaynağı din. İnsanlar onu kâfir görüyor, "gâvur" diyor. O da, bir parça da olsa o baskıları hafifletmek için dine sarılıyor. Yine de kendini kabul ettiremedi. Bir gün köy meydanında, Ali isminde bir Kürt, amcama diyor ki "Reşşo, sana bir tane vuracağım, koltuğunun altındaki haç düşecek." Vuruyor da. Kavga çıkıyor. Yani o kadar namaz kıldı, hacca gitti, yine de unutulmadı Ermeni olduğu.

İbrahim dedem öldü, babam yaşıyor. O da hacı. Yani bu insanların elinden dinleri alındı. Hıristiyanlığı yaşayamadı bu insanlar. Dilleri ellerinden alındı. Bu iki çocuktan 500 kişilik aile olduk ama Ermenice konuşan, anlayan bir kişi bile yok. Sınırın öte yanına geçiyorsun, Iğdır'dan 10 kilometre, oradaki akrabalarımız dilini de biliyor, dinini de. Çocuklarını vaftiz ettiriyorlar. Ama bizim çocuklarımızdan en küçükleri Ermeni olduklarını bile bilmiyorlar, kendilerini Kürt zannediyorlar. Dilleri Kürtçe, dinleri Müslümanlık...

Kültürümüzü öğrenemedik

İbrahim'le Garabet kendi aralarında Ermenice konuşurlarmış. Babamın annesi de babama hep Ermenice ninni söylermiş. Babam anlatır, evde tek kaldıklarında ona Ermenice şarkılar söylermiş. Ama babamlara öğretmemişler. "Konuşmayın, etmeyin" demişler. İşte geldiğimiz nokta da bu. Şimdi biz bunları nasıl biliyoruz, nasıl öğrendik? Fırsat buldukça araştırmaya çalışıyoruz kendimizce. Ermeniliğimizi daha yeni yeni keşfetme şansına sahip olduk. Yeni derken, ben altı-yedi yaşımdan beri Ermeniliğimizi gayet iyi biliyordum ama kendi kültürümüzü öğrenemedik. Ne zaman ki yaş ilerledi, biraz okumaya başladık. Yeni dediğim o. Sorguladıkça, okudukça, önce tarihimizi öğrendik. Parçaları yan yana getirdiğimizde çok farklı bir durumla karşı karşıya olduğumuzu fark ettik. Yeni dediğim o. Yoksa, Ermeniliğimizi eskiden beri kendi içimizde biliyorduk.

Gelelim bize. İbrahim dedemin dokuz kızı, bir oğlu oluyor. O da benim babam, ve o da bir Kürt kızıyla evleniyor. Annem Kürt'tür benim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Zaten başka şansı da yoktu babamın, çünkü bu bölgede evlenecek Ermeni kızı kalmamıştı, herkes İstanbul'a gitmişti. Babam burada, taşrada kaldığı için mecburen Kürt kızıyla evlendi. Benim babam hep çocuk yapmış. O hasret var ya, o yalnızlık, o kimsesizlik... O yüzden olsa gerek, 18 tane çocuk yaptı, hepsi bir kadından. 18 çocuğun dokuzu hastalıktan, bakımsızlıktan gidiyor. Bu kadar mal mülk varken, benim babam ırgatlık, çobanlık yapmış. Çok sıkıntı çekmişler. Anlatırlar, Afrika'daki açlar gibi sıkıntı çekmişler.

Benim babam gelinlerini hep Ermeni ailelerden aldı, ama Müslüman Ermeni... Buralarda Müslümanlaşmış Ermenileri herkes bilir. Babam o prensibi hep uyguladı, gelinlerini hep Müslümanlaşmış Ermeni ailelerden aldı. Benim eşim de, abimin eşi de, kardeşlerimin eşi de...

Benim babam çok ürkektir. Bizim sülalenin hepsi ürkektir. Ermenilerin hepsi ürkektir. Ermeni tarihini okuduğumuzda görürüz, aslında Ermeni halkı çok cengâver bir halktır. Ama yaşanan vahşet öyle korkar hale getirmiş ki bu halkı... Adamın babasının gözünün önünde kardeşinin boğazı kesilmiştir, çocuğunun kafası koparılmıştır, karısının karnı deşilmiştir. Müslümanlardan, Kürtlerden "Şu kadın hamiledir, hele bir bıçakla yaralım karnını, hele içindeki kız mıdır oğlan mıdır..." gibi hikâyeleri çok duymuşuzdur. Şimdi, bunları yaşayan insan korkak olmaz mı? Başka şansı yoktur. Ermeni halkının yaşadığı bu zulüm, bu trajedi, onları bu hale getirmiştir. Maalesef, tarihten gelen bir ürkeklik var.

Kendi arazimizi bize tapuladılar

Ben sağ kalan çocukların içinde üçüncüyüm. Bir abim, bir ablam var. Soykırım'dan sonra ilk yerleştikleri köyde doğdum. Ama o köyde büyümedim. Oradan oraya savrulduk; sefillik, perişanlık, açlık, bizi bir yerden bir yere çok sürükledi. 1960'larda, bizim eski köyde Tapu Kadastro'nun Ermeni mülklerini dağıttığını söylediler. Kürtlere dağıtmak için kılıf uydurup kadastro çıkarmışlardı. Köyün muhtarı, bizim amcalarımız orada kaldığı için diyor ki "Sen de gel bak, sana da versinler." Ve top-rak için döndük o köye, kendi köyümüze. 69 dönüm

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

arazi vermişlerdi bize. Kendi arazimizi tekrar bize tapulamışlardı yani. Ondan sonra yine barınamadık. O kadar nüfusu doyurmaya o toprak yetmedi.

Kürt dayılarım Malabadi Köprüsü'nün beş kilometre ötesinde bir köyde yaşıyorlar, bizim eski köy de köprüye yakın. Dayılarım baktılar ki çok sefil perişanız, "Gelin, burada sürdürün yaşamınızı, biz de size destek olalım" dediler. Biz oraya gittikten sonra Tekel tütün alım noktaları açıldı. Babam Tekel'e işçi olarak girdi. Ondan sonra yaşamımız biraz daha kolaylaştı.

Daha sonra Diyarbakır'a geldik. 25 yıldır da buradayız. Eşimle burada evlendik. Sason'un bir Ermeni köyündendi. Onlar da 1960'ların başlarında baskıdan kaçıp Diyarbakır'a gelmişler. Benim hanım burada doğmuş. Onun ailesinden biri babamla aynı yerde, Tekel'de çalışıyordu. Eşimle bizi o tanıştırdı. "İşte bak, böyle bir Ermeni aile var" dedi, bizi buluşturdular, tanıştırdılar işte öyle.

Evlendiğimizde 21 yaşındaydım. İlkokulu, ortaokulu köyde okudum. Liseyi Batman'da bitirdim. Sonra Açıköğretim'de işletme okudum. Evlilik meselesi olunca Diyarbakır'a geldim. Eşim burada iplik fabrikasında çalışıyordu, o yüzden buraya yerleştik. Bir de tabii, Kürt hareketleriyle ilgili olaylar olunca baskılar yoğunlaşmıştı. Biraz da o yüzden bütün aile Diyarbakır'a taşındık.

Diyarbakır'a yerleşene kadar, ne zaman bir kavga çıksa ilk duyduğum laf "Sen gâvur adamsın, pis adamsın" oldu. Küçük yerler ya, herkes birbirini biliyor, yedi sülalesini biliyor. Müslüman olmuşsun, dilin gitmiş, dinin gitmiş... Evimizde Kürtçe konuşulurdu, Ermenice bilmezdik. Yine de, aşağılamak istedikleri zaman "Bunlar zaten Ermeni'dir, kemikleri haramdır" derlerdi. Kemik insan anatomisinde, iskeletinde olduğu için böyle diyorlardı. "Kemiği haramdır, eti haramdır" sözünü çok duydum. Babam da çok duydu.

Türkçeyi Kürtler gibi okulda öğrendik biz de. Şimdi hem Türkçeyi hem Kürtçeyi gayet güzel, akıcı konuşuyorum. Ama gel gör ki benim dilim Kürtçe de değil, Türkçe de değil. Hadi Ermeniceyi öğren... Büyük arzumdur, Ermenice öğrenmek istiyorum.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yüz senedir Ermeniliğimizi ispatlayamıyoruz

Neyse... Evlendik, Diyarbakır'a geldik. Çocuklar oldu. Ben çocuklarımı Ermeni okuluna göndermek istedim. İstanbul'a geldim. Şimdiki gibi çevrem de yoktu, çok zorlandım. Ne yaptıysam çocuklarımı Ermeni okuluna gönderemedim. Bir şart çıkıyor karşına: Anne veya baba Ermeni olacak. "Ermeniliğini ispatlayacaksın" diyorlar. Okullar da haklı sonuçta, Milli Eğitim'in önlerine koyduğu bir şey bu. Yine de takılmadan edememiştim, "Bakın, zaten yüz senedir kendi Ermeniliğimizi ispatlayamıyoruz, bari siz bize bunu yapmayın" demiştim bizimkilere. Sonuçta nüfusta din hanesinin Hıristiyan olması lazım. Sonradan benim öyle bir sorunum kalmadı ama böyle bir fırsatı da kaçırdık, çocukları Ermeni okullarına gönderemedik. Dedim ki, ben ve hanım Ermenice bilmiyoruz, çocuklar Ermeni okullarında dillerini öğrensinler. Sadece dil de değil, okulda kültürünü de alacak – Ermeni yaşam tarzı, günlük konuşma, oturma kalkma, hitap etme... Çok istediğim halde o şansı da elde edemedik. Yine de çocuklara kimliklerini anlatıyorum. Okumaya, çok iyi öğrenmeye çalışıyorum, işim gücüm bu. Bu konuda üç laf eden insanın yanına hemen yanaşıyorum, konuşturmaya çalışıyorum. Çünkü Ermeniliğimizi biliyorduk ama tarihi bilmiyorduk, yaşananları bilmiyorduk, bu vahşeti bilmiyorduk. Bunları duydukça hem hüzünleniyorsun, hem de geçmişe gidiyorsun; o insanlar gözünün önüne geliyor. Senin bir sülalen varmış, senin bir çevren varmış, malın mülkün varmış ama şimdi hiçbir şeyin yok...

Bir kenardan ayinleri izlerdik

Diyarbakır'da evlendikten sonra yeni bir hayat kurdum. Eşimle 20 yıl evli kaldık. Sonra onu kaybettim. Çocuklarım ondan. İkinci eşim de Müslümanlaşmış Ermeni. Diyarbakır'da yaşayınca, kıyısından köşesinden Ermeni kültürüyle yakınlaşıyorsun. 1988'de 25 aile kadar Hıristiyan vardı. Surp Giragos Kilisesi'nde pazar ayinleri yapılırdı. Biz gider, o ayinleri bir şekilde kenardan izlerdik. Onların yaşam biçimlerini öğrenmeye çalışırdık. Din adamı vardı, kilisenin içinde yaşıyordu. Ben ve çocuklarım bir Hıristiyan yaşayış şeklini görme şansını elde ettik. Dolayısıyla bir parça kendi kimliğimize dönme şansı yakaladık. Bu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bizim için bir fırsat oldu aslında. Zaten şu anda da Diyarbakır Surp Giragos Kilisesi'nin vakıf yönetimindeyim. Oraya sahip çıkan yine biziz. Buradaki Hıristiyan olarak kalabilmiş ailelerle ilişkimiz çok iyiydi. Biz de zaten kendimizi öyle hissediyorduk, onlarla iç içeydik. Hatta akrabalık da oldu. Sonuçta ben şans olarak şu anda dinini değiştirmiş, Hıristiyan olarak yaşam mücadelesi veren bir insanım ama görüş olarak da biraz, nasıl diyelim, ateist diyelim, dinlerle çok işim olmadığı için... Ama ırksal olarak, kimlik olarak, kimliğimi her zaman savunurum, her zaman bilirim, bilmeye çalışırım. Böyle bir şey var.

Diyarbakır'daki diğer kiliselerle de aramız iyi oldu hep. Keldani kilisesinin başında olan arkadaş, ailesiyle birlikte bizim kilisede oturuyordu. Onlar Katolik Ermeni'dir. Şu anda Keldanilerin başına geçmiş durumda. Süryani Meryem Ana Kilisesi'yle de iç içeydik. Onların bir din görevlisi vardı, hiç unutmam, bir olay yaşamıştık onunla. Köyde, akrabamız olan Hıristiyan Ermeni bir aile, İdil'de bir Süryani kız buluyor çocukları için. Evlendirecekler ama Süryaniler bunlara diyorlar ki "Ermeni olduğunuzu ispatlayın, kızımızı size verelim." Bizimkiler anlatıyorlar, dil döküyorlar, olmuyor. Diyorlar ki "Diyarbakır'daki Meryem Ana Kilisesi'nin din görevlisi size yazı versin, inanalım." Bunlar bana geldiler o zaman, gittik o din görevlisine anlattık durumu. O bir yazı yazdı da, kızlarını öyle verdiler bizim aileye. Şu anda İstanbul'da yaşıyorlar. Aslında Süryanilerle Ermeniler arasında kız alıp verme pek olmaz ama kimsesizlikten oluyor, mecburen. Kız alıp vermek çok olmasa da ilişkiler her zaman vardır.

Başka bir şehirde bu kadar rahat olamazdım

Diyarbakır'da kimliğimi ifade etme konusunda bugüne kadar bir sıkıntı yaşamadım – ne iş hayatımda, ne de başka bir konuda. En azından şimdiye kadar böyle. Başka bir şehirde, mesela Elazığ'da bu kadar rahat olabilir miydim? Sanmıyorum... Ben kendimi çok rahat ifade ederim, kimliğimi vurgularım ama başka bir şehirde olsaydı başıma iş açılırdı diye düşünüyorum. Diyarbakır'da daha rahatsın, doğrudur. Gözlemlediğim kadarıyla Türkiye'deki durum, yaşananlar, ödenen bedel Kürtlere bir şeyi öğretti. "Bugün biz baskı altındayız, özgür değiliz

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ama maalesef geçmişte biz de Ermenilere böyle yapmışız" noktasına gelindi. Tabii, Kürt meselesiyle meşgul olan çevrelerde böyle. Dini, muhafazakâr çevrelerde böyle bir kaygı, böyle bir düşünce yoktur. Ben burada yaşıyorum ve gözlemlerimi söylüyorum. Kendimi Diyarbakır'da daha rahat hissediyorsam bundandır.

Kimliğimi aslında 20 yıl önce değiştirmeliydim diye düşünüyorum ama bazı kaygılardan kaynaklı olmalı, yapamadım. Neydi kaygı? İşte, çocuklar okul okuyacak, bir gün bir işte belki bir sıkıntı olur... Hatta, çocukları Ermeni okuluna göndermeye çalışırken bunu akıl edememişim. Kimliğimi değiştirsem zaten gönderebilecektim. Bunu zorlamamışım, diğer kanalları zorlamışım. Müslüman kimliğimle çocukları orada okutmaya çalışmışım. Bu konuda özeleştirimi veriyorum. Ama bugün itibariyle aslında kimlikteki o din hanesi benim için çok anlamlı değil. Benim için bir Hıristiyan, bir Müslüman fark etmiyor. Herkese saygı duyarım. Böyle düşündüğüm için aslında çok takılmadım. Yoksa 20 yıl önce değiştirmeliydim diye düşünüyorum. Kilise yönetimine girince, dört-beş sene önce kimliğimi değiştirdim. Ama kiliseyle hep bağlantılıydık. Abim benden önce, bundan yedi-sekiz yıl önce kimliğini değiştirdi. Daha önce Tekel'de çalışıyordu, herhalde o kaygıyla değiştirememişti. Çocuklarınınkini de değiştirdi. Şimdi İstanbul'da yaşıyor. Çocukları Ermeni okullarına gidiyor. Abim Müslüman'ken de kilise işlerini takip ediyordu, şimdi de takip ediyor. Benim gibi yani.

Formaliteler ne gerektiriyorsa yaparım

Kilisenin tadilatı için vakıf yönetimi hareketlenince ben önce gönüllü olarak, yönetime girmeden destek olmaya çalıştım. Daha sonra da yönetime girdim zaten. Teklif ettiler. Patrikhane'ye geldiğimizde, Patrik vekilimiz Aram Ateşyan bana "Kimliğini değiştirmen gerekir, böyle olmuyor" deyince ben de "Formaliteler ne gerektiriyorsa yaparım, kimlik önemli değil" demiştim. Öyle de oldu. Şimdi çok daha basitmiş. Artık mahkeme kararına da gerek yok. Patrikhane bir yazı yazıyor, kimlik gönderiyor. Sen o yazıyla nüfusa gidiyorsun, hemen değiştiriyorlar. Bu arada vaftiz de yapılıyor. Ben vaftiz oldum ama çocukları henüz vaftiz

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ettirmedik. Okul okuyorlar, yarın öbür gün iş kaygıları olur. Bilemiyorum. Yani o din hanesi değişmiş, değişmemiş, çok önemsemiyoruz. Sonuçta çocuklar ruhen, kalben Ermeni olarak yaşıyorlar zaten. Biraz da kararı onlara bırakmak istiyorum. Eşim de henüz vaftiz olmadı. Ona da daha demedim, deme ihtiyacını da hiç duymadım. Hatta bir-iki kere o dedi ama daha fırsat bulamadık yani. Yaparız, bu bizim için formalitedir. Ama bazı Ermeni aileler vaftizi çok önemsiyorlar. Onlar için din çok önemli, benim açımdan ise formalitedir.

Ermeni'yim ama bir de dünya görüşüm var

Kızım bir Kürt'le evlenmek istese, dünya görüşüm gereği evlendiririm. Elbette, Ermeniler olarak karma evlilikler diye bir sorunumuz var. O ayrı bir şey ama insani olarak, kızımın biriyle mutlu olacağına inanıyorsam, demokratik anlayışım gereği kabul ederim. Benim kâbem insandır. Tamam, Ermeni'yim, Ermeni kimliğimi hep vurguladım, vurguluyorum ama benim bir de dünya görüşüm var. İyi bir insan benim için çok değerlidir. Bu Müslüman da olabilir, Kürt de olabilir, Türk de olabilir, Arap da olabilir. Böyle düşünüyorum.

Agos gazetesinin ilk günden beri abonesiyim. Hrant Dink bir akrabamızla sınıf arkadaşıydı, onun vasıtasıyla tanışmıştık. Zaman zaman, fırsat buldukça görüşmelerimiz oldu. Onun vurulduğu gün ben yıkıldım. Hrant bizim için çok anlamlıydı çünkü, çok değerliydi. Bana göre Ermeni cemaatinin, Ermeni halkının içinden yüz yıldır çıkan ilk adamdır. Bak, yüz yıldır diyorum. Yüz yıl öncesinde çok adam vardı, çok değerli insanlar vardı ama yüz yıldan bu yana çıkan ilk adamdı o. Bana göre, Ermenilik açısından bir değerdi, Türkiye açısından da bir değerdi. Türkiye çok büyük bir değerini yitirdi. Ben Hrant'ı her zaman kendime örnek almışımdır. Bugün eğer biraz kendime geliyorsam, kendi tarihimi okuyorsam, bunda Hrant'ın çok etkisi olmuştur. Dolayısıyla 19 Ocak 2007, Hrant'ın öldürüldüğü gün benim yıkım ânım olmuştur. İlk iki gün belki yüz tane başsağlığı telefonu almışımdır. Atladım uçağa, cenazesine de geldim. Biraz sulu gözlüyümdür. O gün akşama kadar ağlamışımdır, o yürüyüşte de hep ağlamışımdır, yüreğim parçalanmıştır. Benim hayatımda iz bırakan şeyler oldu. Mesela eşimi kaybettim, yıkıldım, hâlâ da toparlanamıyorum. Resmini

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yanımda taşırım. Şimdiki eşimle de bunu paylaşırım. Altı sene oluyor daha toparlanamadım. Bir o kadar da Hrant için toparlanamadım. Onun gidişi benim için çok büyük bir kayıptır, hayatımın dönüm noktalarından biridir.

Betonların kenarından çıkan filizi kestiler

Yüz yıl önce Ermenilerin soykırımına karar verenler, "Bitirdik, öldürdük, üstüne beton döktük, Ermenilik diye bir dert kalmadı" diyen çevreler ve gruplar için, Hrant o betonların kenarından çıkan, çok güçlü bir filizdi. İşte o filizi kestiler. O filize tahammül edemedi o çevreler. Kimler öldürdü, niçin öldürdü, bellidir.

Meselenin çözümü sende

Hrant Dink, Ermeni meselesinin bir parçasıydı. Bu meselenin çözümü sende. Çözüm diğer arkadaşımda. Çözüm Diyarbakır'da bir Kürt arkadaşta. Bu meseleyi bu işin aktörleri, bu işte yer alanlar çözecek – eğer vicdan varsa... Bizim Ermeni olarak gücümüz yok, gelip size çözdürmeye. Güç kalmamış yani. "Umudu bende görüyor musun?" diye sorarsan, çok zayıf bir umut. Burada yaşadığım için Diyarbakır'dan bir örnek vereyim. Kürt arkadaşlarla zaman zaman sohbet ederiz. Bu duyarlı çevre, bakın, duyarlı olduğu için kabul ediyor, "Evet, yok edildi bu halk. Biz yaptık" diyor. Eee? "E artık buna razı olalım" havasındalar. Şu son güncel olay var ya, Roboski olayı... 34 vatandaş gitmiş, bombalar yağdırılmış, hükümet "Üstünü örtelim. Paraysa paralarını da verelim" havasında ya hani, bizim burada da aynı. Diyor ki, "Biz Kürtler zaten Türklerle birbirimizi boğazlıyoruz toprak için. Siz yarın bana döneceksiniz, 'Bu toprak benimdir' diyeceksiniz." Şimdi, bunu diyen bir arkadaştan umutlu olabilir misin? İş gelecek mala mülke dayanacak, çıkara dayanacak. Onun için biraz umutsuzum.

O kilise orada olduğu müddetçe...

Surp Giragos'un açılması bir umut mudur, ona bakalım. Kilisenin açılmasının iki ayağı var. İlk olarak basitini anlatayım, sonra bizim açımızdan durum nedir, ona geleyim. Öncelikle, bu kilise şaheser

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir yapı. Diyarbakır'a bir eser kazandırıldı, şehrin turizmine hizmet edecek. Mesela açılışa dört bin insan geldi. Üç-dört gün kaldılar, Diyarbakır'daki bütün esnaf bayram etti. Birilerinin çıkıp aslında bize teşekkür etmesi lazım. Biz bu eseri şehre kazandırırken, bunu resmen para dilenerek yapıyoruz. Açık söyleyeyim, sonuçta devlet yapmadı bunu, üstlenmedi. Bizim açımızdan bakarsak, Ermenilikle ilgili her şey siliniyor, kazınıyor, unutturulmaya çalışılıyor. Bunu yapmasan 10 sene sonra yıkılacaktı, o taşlar taşınacaktı ve bir iz kalmayacaktı. Ama o kilise orada olduğu müddetçe "Ermeniler burada yaşamış" diyecekler. O yönden anlamlıdır. Ortadoğu'nun en büyük kilisesi bu. Bir zamanlar öyle bir kitle varmış ki, ayin yapılacağı günün gecesinden insanlar sıraya girermiş, içerde yer bulabilmek için. Bu devasa kilisede... Ama maalesef bugün o kilisede ayin yapacak, dini vecibelerini yerine getirecek üç-beş aile ya vardır, ya yoktur. Bu da ayrı bir dram.

Hayalim

Benim hayalim şudur, hem Türkiye, hem Diyarbakır için: Türkiye'deki Müslüman olmuş Ermeniler Ermeniliklerine dönmelidirler. Yüz yılın alışkanlığıdır; Müslümanlığa alıştılar, kabullendiler, çıkmak zor. Müslüman olarak yaşamlarını sürdürsünler ama Ermeniliklerini fark etmeleri lazım. Benim için büyük bir hayaldir bu. İkinci bir hayalim de şu: Kilise bizim için sadece bir mabet değildir, Ermenilerin yan yana geldiği bir noktadır. Ermeniler bugün kiliseye gelirken kırk kere etrafına bakınarak geliyorlarsa, benim hayalim, hiç etrafına bakınmadan, sallana sallana, çok rahat bir şekilde gelmeleridir. Bana göre bir hayaldir bu. Olacaktır da, umut da ediyorum. Vicdani değerler, duygular devreye girecek ve Diyarbakır'da da, Türkiye'de de güzel şeyler olacak diye düşünüyorum.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ERMENİLERİN GÖÇMESİ DİYARBAKIR'IN RUHUNU ALMIŞ

Diyarbakır'da, 1960'ta doğdum. İlkokul üçüncü sınıfa kadar orada, Alparslan İlkokulu'nda okudum. Okulumdan, öğretmenlerimden çok memnundum. Dokuz yaşındayken, ailem kız kardeşimi ve beni Ermenice öğrenelim diye İstanbul'a gönderdi. 1973'te Diyarbakır'a döndüm. 1977'de görücü usulüyle evlendim.

Babam Ermeni, annem Süryani'ydi. Annem Diyarbakır'ın Karabaş köyündenmiş, 1935 doğumlu. Babam ise Sasonlu, 1924'te doğmuş. 10 yıl Afyon'da sürgünde kalmış ama neden sürgün edilmiş, hatırlamıyorum. 60 yaşına kadar yaşadı; anlatırdı aslında ama o yaşlarda algılayamıyordum. Şimdi "Keşke onu can kulağıyla dinleseydim" diyorum. Şimdiki bilincimle onu dinlemek isterdim.

"Sizde iğneli beşik var"

Sekiz kardeştik. Altı kız, iki erkek... Halamlar, amcamlar, hep beraberdik. Avlumuz vardı, havuzumuz vardı, yazın yüzerdik. O kadar sıcak olurdu ki, taşa suları dökerdik, karnımız yanmasın diye. Bana çok güzel bir vaftiz yapmışlar, anlattıklarına göre. Ben dördüncü çocuğum. İlk abim olmuş, ardından iki ablam, sonra da ben ve kız kardeşim. Abimi kaybettik bir buçuk yıl önce.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

'Gâvur Mahallesi' dedikleri yerde oturuyorduk. Mahallemizin sakinlerinin hepsi geçmişi, kökü sağlam insanlardı. Kültürlü olmasalar da bir insani değer vardı orada. Öte yandan, azınlık olduğumuzu herkese aşılamışlardı. Hatta bir anımı anlatayım, o bende çok büyük etki yapmıştır. Beş yaşındayım, komşumuzun kızı geldi, avlumuz geniş, oturmuş oyun oynuyoruz, nasıl mutluyum... Birdenbire "Siz Ermeni'siniz, sizde iğneli beşik var" dedi. Ağlamaya başladı. "Niye ağlıyorsun, ne güzel oynuyoruz beraber" dedim. "Sizde iğneli beşik var, beni koyacaksınız, kanlarım akacak" falan dedi. Ben de gitmesin diye elimden geleni yapıyorum. Kapımız çok büyüktü, çengeli vardı, çengele asıldım. "Hayır, gitmeyeceksin" diyorum ama çocuk avazı çıktığı kadar bağırıyor.

Ondan sonra annesi geldi, "Gâvurlar, ne yaptınız benim çocuğuma?" diye bağırmaya başladı. Böyle 'gâvur' falan, bunlar bende nefret uyandıran kelimeler oldu. Ondan sonra, halam indi, bir kavga, bir gürültü, birbirlerine girdiler. Çok büyük bir mahalle kavgasına sebep oldum ama konu bu işte. Çocuğuz ya, ben ne bileyim 'Ermenilik" ne...

'Gâvur' kelimesini Cumhuriyet İlkokulu'nda okuyan çocuklardan duyardım. Okul dağıldığı zaman kapımızı taşlarlardı, tebeşirle kapımıza haç çizerlerdi. Yani belliydik. "İşte burası gâvurların" derlerdi. Sokaktaki ses olduğu gibi içeri gelirdi. "Burası gâvurların, hadi vurun taşları" derlerdi. Okulun dağılmasını hiç istemezdim. Ben Cumhuriyet İlkokulu'na değil, Alparslan İlkokulu'na gittim. Okulda iki-üç Ermeni vardı ama bizim sınıfa ben tektim. Din dersinden muaftım. İlkokulda bir baskı görmedim.

Bir azınlık olarak çok zorluklar da yaşadık. Mesela babamı nüfusta İslam yazmışlar, amcamı ise Süryani. Hâlâ devam ediyor bunlar. Benim sekiz yaşına kadar nüfusum olamadı. Abimler falan İslam kimliğiyle yaşadılar bir müddet. Kasıtlı değil, yanlışlık sonucu öyle yazılmış. İstanbul'a geldikleri zaman mahkemeye başvurdular. Bir sürü prosedürden geçerek Ermeni olabildik ama biz normalde yaşıyorduk Ermeniliğimizi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ermenilerin çilesi 1915'te bitmiyor ki...

Babamlar iki kardeştiler, amcam babamdan büyüktü. "Biz çok büyük bir aileydik. Rençberlerimiz vardı, işçilerimiz çoktu. Bize saldıranlar, bizim ekmeğimizi yiyenler oldu. Halanlar çok güzeldi, onlara göz koyup kaçıranlar oldu" diye anlatırdı babam. Babamlar iki kardeş dedim ama, bir de halam varmış, o kaybolmuş. Bir tek amcamla babamı biliyorum, bir de babamın amcasının kızları var, "hala" dediğim. Ama öz halam gibi sevip sayardım. Asil, temiz, titiz kadınlardı, önlükler giyerek yemek yaparlardı.

Öz halamın hikâyesini yeni duydum. Ben de kendi tarihimi yeni öğreniyorum. İnsanların bilinçlenmesi, biraz daha rahat konuşulabilmesi, herkesin eteğindeki taşları dökmesi lazım. Şu an, her zaman olmasa da daha rahat konuşuyoruz. Dedem ve yayam (*Erm. nine*) kafilede ölmüş. Babam bir bu 'kafile' kelimesini çok kullanırdı, bir de Enver Paşa, Talat Paşa... Kafile kelimesini 1915'teki tehcir için kullandığını sonradan anladım. Keşke onu şu anki aklımla dinleyebilseydim diyorum. Bilgi birikimim daha iyi oturmuş olurdu.

Babamdan savaşçı ruhumu, annemden de anaç yanımı almışım. Babamlar dağa çıkmışlar, hükümete karşı bir şeyler yapmışlar. Sason'dan Afyon Sandıklı'ya sürülmüşler. 1915'ten sonra oluyor bu. 1915'te bitmiyor ki Ermenilerin çilesi... Bir deprem oluyor ve artçıları sürüyor ya, aynı onun gibi. Babam ve amcam 17-18 yaşlarında sürülmüşler Afyon'a, 10 yıl kalmışlar orada. Babam orada birine âşık olmuş. Sürgünden Diyarbakır'a dönmüşler, burada akrabaları varmış. Amcam babamı bir an önce evlendirmek istemiş. Hemen annemi buluyorlar...

Diyarbakır'a yerleşmişler ama Sason'dan gelenlere de çok yardım etmişler. Annem hep derdi ki "Sason'dan gelen gençlerin ceplerine para atardım, onlara sahip çıkardım." Amcam "Annen çok Osmanlı bir kadındı" derdi.

Ne hakla koyulur bu sınırlar?

Annemler beş kız, bir erkek, altı kardeşlerdi. Annemi gelin ettikten sonra anneannemler Suriye'ye gitmişler, ailecek. Ben altı aylıkmışım.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Neden gitmişler, bilmiyorum. Annem bazen oturup bohçaları açar, "Bu amcamın gömleğinden kalan kumaş, bu bilmem nerden kalan kumaş" diye ağlardı. Hep hasretlik... En son ben 14-15 yaşındayken, Nusaybin'de, sınırda bir görüşmemiz oldu anneannemle. Görüşme açılmıştı o gün. Ablamla birlikte sınıra gittik, oradan haber gönderdik. Duymuşlar, kahveler kavurmuşlar, ellerine geçirdikleri ne varsa, almışlar gelmişler. Onlar bu tarafa geçti. Acayip bir şeydi. Şimdi düşünüyorum da, bu sınırları kim koymuş? Ne hakla koyulur ki bu sınırlar? Benim için sınırların olmaması lazım. Anneannemi, dayımın çocuklarını, teyzelerimi orada gördüm. Sene 1975'ti. Bir daha da görmedim onları.

Annem Süryani'ydi ama Süryanice bilmiyordu. Ermeni olup Ermenice bilmeyenler de var. Onlar beni düşündürüyor. Annem Süryani olduğu için Ermenilerden bir ayrımcılığa uğramadık. Ablam da Süryani'yle evlidir. Babam çok koyu bir Ermeni'ydi ama çok da esnek bakardı evlilik olayına. Afyon'da 10 yıl kaldığı için çok güzel, temiz bir Türkçesi vardı. Kibar konuşurdu ama Diyarbakır'ın kendine ait bir şivesi olduğu için yadırgardım babamı. Şimdinin mimarı, inşaat mühendisi gibiydi. Mesela köyde halı kursu açılacak, onun inşaatını babama verirlerdi. Babam da her şeyini tamamlar, binayı teslim ederdi. Bu işi nereden öğrenmiş, hiç bilmiyorum. Ama bizim Ermeniler sanatkârdır.

Babam hem Ermenice, hem de Arapça konuşurdu. Kökeninde biraz Araplık vardı. Ermenice aile içinde çok konuşulmazdı. Türkçe konuşurduk. Büyükler kendi aralarında Ermenice konuşurdu ama biz okulumuz Türkçe olduğu için Türkçe konuşurduk. Orada Ermeni okulu imkânı yoktu.

Babam Diyarbakır'da hâlâ, mezarı oradadır. Her gittiğimde onu ziyaret ederim. Bir gidişimizde Diyarbakır'da bir sürü olaylar oldu. Diyarbakır'a gittiğimde, orada ölüp gömüleceğimi bilsem, babamın mezarını ziyaret etmeden dönmem. Üç yıl önceydi, PKK'lı cenazeleri getiriliyordu. Otelde mahsur kaldık. Herkes panzerler altında, yanan tekerlekler altında, ben babama gittim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Diyarbakır'da şehirli bir hayat yaşıyorduk

İlkokul üçüncü sınıftan sonra, babam, benden iki yaş küçük kız kardeşimi ve beni, iki yaşlı kişiye teslim ederek trenle İstanbul'a yolladı. Amcamlar İstanbul'da oturuyorlardı, bizi Haydarpaşa Garı'ndan aldılar. Doğruca onlara gittik. Düşünüyorum da, şimdi olsa ben iki küçük kızımı Diyarbakır'dan İstanbul'a göndermezdim.

Diyarbakır'da çok mutlu bir çocukluk geçirdim. İstanbul'daki okulumuz da öyleydi. Gedikpaşa Ermeni Protestan Okulu, sevgi dolu bir okuldu. Ailemi aratacak bir sıkıntı yaşamadım okulda. Matmazel vardı; eğer dünyaya gelmiş bir melek varsa, bize bakan o kadındır diyorum. Evlenmemiş, kendini çocuklara adamıştı. O küçücük yaşımda okulda bir anne şefkati aramamışsam, onun büyük sevgisinin çok etkisi olmuştur. İlk gece çok ağlamışız iki kardeş. Bize bir yer yatağı yapmışlardı. Sarılmışız birbirimize, o kadar çok ağlamışız ki yastıkları ıslatmışız.

Amcamlar İstanbul'a geldikten sonra çocuklarını Gedikpaşa Okulu'nda okuttular. Sanıyorum, annemlere haber gönderdiler, "Gönderin çocukları, burada okusunlar" diye. O kısmını tam bilmiyorum ama benim hatırladığım, annem harıl harıl hırkalar ördü, yeni yeni şeyler aldılar. Buraya geldik. Beni üzen tek nokta, annemin yaptıklarının hepsini "Bunlar köyden gelmişler" diye çöpe atmaları oldu. O hırkalar falan, hepsi çöpe atıldı. Ama biz özenerek giydik, çünkü gerçekten köy değildi orası.

Bizim Diyarbakır'daki yaşam şeklimiz köylüler gibi değildi, hatta tam tersiydi. Okuldaki bazı çocukların aileleri yoktu; köy hayatı yaşayan, kasabalardan gelen çocuklar da vardı. Ama biz öyle değildik, biz şehirliydik zaten. Diyarbakır çok güzeldi. Harika bir yerdi.

Bana medeniyetin yeri dersen... Avrupa'yı da görmüş bir insanım ama Diyarbakır benim için bambaşka. Ben dokuz yaşındayken ayrıldım Diyarbakır'dan. Orada kültürlerin, o tarihi dokunun, güzel insanlıkların son bulduğu zamanmış o. Ben onun öncesindeki dönemi yakaladığım için şanslı hissediyorum kendimi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ermenice okumayı bildiğim için kendimi ayrıcalıklı hissediyordum

1973'te okulu bitirdim. Robert Kolej sınavlarına hazırlanıyordum. Okulun birincisiydim. Abim İzmit'te askerliğini bitirdikten sonra geldi, okuldan aldı beni. Müdürle kavga etti. Müdür "Biz sizden para pul istemiyoruz, zaten burslu okuyacak" dedi ama bizimkileri ikna edemedi. Otobüsle Diyarbakır'a döndüm. İki yıl sonra okulun Tuzla'daki yaz kampına katıldım. Abime sonradan bunun hesabını sordum. "Okumayı çok seviyordum, niye beni bırakmadın?" dedim. "Çok güzeldin, korktum orada bırakmaya" dedi.

Diyarbakır'a döndüğüm günü hiç unutmuyorum. Ablam terziydi, gelinlik dikiyordu, annem çok güzel yemekler yapmıştı. Oturduk, yer sofrasında yemeğimizi yedik. O havuzumuzu gördüm, sevindim. Ama biraz bocalama oldu bende, iki sene ailemi görmemiş olmamın bocalaması... Bir ablamı evli buldum, onun düğününü görmedim. Kardeşlerimle aramızda ikişer-üçer yaş vardı. Sütü kuruyana kadar çocuk sahibi olmuştur annem. Annem 52 yaşındaydı, ben onu çok yaşlı görürdüm. Sekiz çocuk, kolay değil...

Diyarbakır'a döndükten sonra okula gitmedim. 1978'de babam öldükten sonra İstanbul'a geldim, annemle birlikte. 1973'ten 78'e kadar Diyarbakır'daydım yani. Artık Ermenice bildiğim için Surp Giragos Kilisesi'nde çocuklara Ermenice dersi vermeye başladım. Kürtçeyi de bu dönemde öğrendim. Köyden gelen Kürt bir aile vardı, aralarında hep Kürtçe konuşuyorlardı. "Bu ne demek, şu ne demek?" derken, bir baktım, bir ayda Kürtçeyi çözmüşüm, hâlâ çok iyi bilirim Kürtçeyi. Ermeniceyi altı ayda öğrenmiştim. Mardin'de kaldım; dört ayda Arapçayı da öğrendim. İngilizceyi okulda sökmüştüm. Bizim ilkokul, lise düzeyindeydi diyebilirim. Biz o okuldayken orta-lise kitaplarını alıp çalışıyorduk. Kendimi şanslı hissediyorum. İyi ki göndermişler beni o okula, iyi ki gelmişim diyorum. Kızlarım hâlâ "Anne, sen okusaydın keşke" diyorlar. Okusaydım gerçekten çok farklı yerlerde olacaktım, onu biliyorum. Kız kardeşim de okulu bıraktı, o da karambole geldi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Diyarbakır'ın Ermenicesi biraz farklıdır. Orada amcamlar falan, hepsi konuşurdu ama ben burada öğrendikten sonra orada daha rahat anladım. Çünkü orada Ermeniceyi kendi aralarında, ağır bir lehçeyle konuşurlardı. Diyarbakır'a ilk döndüğümde, merdiven olarak kullandığımız bir taşın üzerindeki yazıyı okudum. O yazı da Ermeniceydi. Bu beni çok etkiledi. Ermenice okumayı bildiğim için artık kendimi ayrıcalıklı hissediyordum. Okumanın, öğrenmenin özgüveni...

Mahallede azınlık değildik ki...

Diyarbakır'da gündelik hayatımız çok güzeldi. Cumartesi günleri hamam sefamız vardı. Pazar ise dini ritüel günümüzdü. Alışveriş için hiçbir kadın çarşıya çıkıp elinde poşetle gelmezdi. Erkekler eve taşır, hatta hamallarla taşır, evin ne gereksinimi varsa. Kadınlar da ev kadınlığı ve ev sanatlarını yaparlardı. Kadınlarımızın hepsi terzilik, nakış, kasnak veya tığ işi yapardı. Annem tığ işi yapardı ama satış için değil. Zaten herkes kendine yapardı. Genç kızların çeyizi için yapılırdı.

Bayramlar bizde çok önemliydi. Her şeyi kendi değerleriyle yaşıyorduk. Ben her gün Surp Giragos Kilisesi'yle ev arasında mekik dokurdum; hem ibadet için, hem de mekânımdı orası benim. Babam her pazar bizi alıp kiliseye götürürdü. Babamın bizimle birlikte olduğu gündü pazar. Kilisenin papazı vardı. Karısına 'Araksi Mama' derlerdi. İstanbulluydu. Kiliseye gelenlere hep akıl verirdi, "Şöyle yapın, böyle yapın" diye. Daha çok kadınlara fikir verirdi, "Fazla doğurmayın" derdi.

Diyarbakır'da oruç zamanı 50 gün oruç da tutardık, Zadig'de (*Erm. Paskalya*) yumurtamızı da boyardık. Bayramlarımızda tepki aldığımızı hatırlamam. O mahallede çoğunluktuk zaten, azınlık değildik ki... İki Türk aile varsa, üçüncü aile Ermeni'ydi. Müslümanlarla bayramlarımızı karşılıklı kutlardık. Sadece Süryaniler, Müslümanlar değil, başkaları da vardı – Protestanlar, Yezidiler, Keldaniler... Bir Keldani Kilisesi hâlâ ayaktadır. Bir de Yahudiler vardı; bize 'gâvur', onlara 'moşe' derlerdi. Moşeler bizden de berbattı. Bizim için de moşelerin kötü bir imajı vardı. "Moşe" dedikleri zaman küfür etmiş gibi olurdu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Müslüman'la evlenen olduğunda büyük olay olurdu, bütün Diyarbakır ayaklanırdı. Evlenenler dışlanırdı, bazıları gizli gizli anneleriyle görüşürdü ama babalar reddederdi. Bu konuyu çok düşünmüşümdür. Kendimle hesaplaştım. Ben bir Ermeni ailede dünyaya geldim ama bir Kızılderili'den de dünyaya gelmiş olabilirdim. Dinimi bir Müslüman'dan daha çok seviyor muyum? İsmimden memnun muyum? Evet, doğduğum yerden de, ismimden de memnunum. Bir millet olarak Ermeniler yitip gitsin istemiyorum. Yani o güzellikler kaybolmasın istiyorum, bu yüzden de karışsınlar istemiyorum.

Herkes kendi inancıyla...

Ben 1978'de evlendim. Eşim de Diyarbakırlıdır. Mardin'e ablamın doğumuna gitmiştim. Orada beni görmüş, beğenmiş, gelip istediler. Önceleri pek istemedim, daha 16 yaşındaydım. Sonra çok ısrar ettiler. 15 günde nikâhı yaptılar. Kına gecem Surp Giragos'un toplantı salonunda oldu. Nikâhımız da Surp Giragos'ta oldu.

Üsküdar'a gelin geldim. Görümcem de oradaydı. Eşimin ailesi 1966 Varto depreminden sonra gelmiş İstanbul'a. Ablası Diyarbakır'da ikamet ettiği için gidip geliyordu İstanbul'a. Düğüne gelenler, düğünden sonra beni alıp Diyarbakır'dan İstanbul'a getirdiler. "Beni niye trenle getirdiniz?" diye sitem etmiştim. Yine bir tren yolculuğu yaptım ve İstanbul'a geldim.

Bir Müslüman'la evlenmezdim. Çocukken bile ne istediğimi bilirdim. Öte yandan, pek çok Müslüman arkadaşım oldu, dostlarım oldu. Benim can dostum Müslüman'dır, çocuğumun ismini bile o koydu. Genç kızdım onu tanıdığımda. Çok yakın arkadaşım vardı, Müslüman. Bazı aileler dışında ilişkilerimiz çok güzeldi. Kendini bilmezler her zaman vardır. Okumamakla da alakalı bir şey değildir bu, farklı bir bakış açısıdır. 1915'te de koruyan, kollayan olmuş. Herkesi aynı sınıfa sokmamak lazım.

İstanbul'a geldikten sonra da kiliseye gitmeye devam ettim. İnançlarım kuvvetlidir. Ama ben camiye de gider dua ederim. İnanç farklı bir şeydir. Ben kendi bildiğim duayı ederim, herkes kendi inancıyladır. İnanmamak da bir inançtır bence ama ben inancı benimsemişim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İki kızım, bir oğlum var. Oğlan 32, kızlar 29 ve 19 yaşında. Çocuklarımı özgür büyüttüm ama kültürümüzün dışına çıkmalarını, ne kadar açık fikirli olsam da, istemem. Biraz tutuculuğum var. Çocuklar Ermeni okuluna gittikleri için onlara Ermeniliği anlatmak zorunda kalmadım.

Oğlum bir Rus'la evli, çocuğu da var. Dinler ne kadar bir olursa olsun, kültürler çatışıyor. "Bir Müslüman'la evlenmesindense bir Rus'la evlenmesi daha iyidir" demiştim ama yine de sorunlar yaşanıyor. Torunumuz Ermenice, Rusça ve Türkçeyi bir arada öğreniyor. Bakıcısı Ermenice konuşuyor. Oraya gidiyor Rusça duyuyor, buraya geliyor Türkçe... Bu karışıklıkta çocuk bocalıyor, iki lisan arasında kalıyor. Kendi içine kapanıyor, hırslanıyor. Kızlarım Müslüman'la evlenmek konusunda ısrarcı olsalar, onlara bir şey diyemem artık. Benim için onların mutlu olması çok önemlidir.

Dünya bu, nereye gideceksin ki?

Ben aidiyet duygumu Hrant Dink'in ölümünde hissettim. O kadar zorluk yaşadım ama en büyük zorluğu Hrant Dink'in ölümünde yaşadım. "Artık burada yaşamayalım" dedik, kızlarım da, ben de. Gidelim buralardan da, dünya bu, nereye gideceksin ki? Ayaklarım hep yere sağlam basmıştır ama o gün öyle olmadı.

Ermenistan'a ilk gittiğim zaman, yolda ana toprağıma gidiyormuş gibi hissediyordum. O ilk duygularımı hiç anlatamam. Bir Türk'ün Türkiye'ye gelmesi gibi bir şey... Orada bir polisin bile Ermenice konuşuyor olması, levhaların Ermenice olması hoşuma gitti. Köküne gidiyorsun gibi bir şey. Ama sonuçta oradaki Ermeniler de bizi dışlıyorlar.

Annem 1984'te, İstanbul'da öldü. Diyarbakır'da tek başına kaldığı için İstanbul'a gelmişti. Buraya gelince, sudan çıkmış balık gibi oldu. Diyarbakır demek benim için Suriçi demektir. Abartmıyorum, ben çocukken iki kapıdan biri Ermeni'ydi, ama annem İstanbul'a gelirken bir tane Ermeni kalmamıştı orada. Tabii, herkes annem gibi Diyarbakır'dan İstanbul'a gelmedi. Mesela Hollanda'da çok akrabamız var. Onlardan birine geçenlerde nerede olmak istediklerini sordum. "Bana ne İstanbul, ne Hollanda, ne ora, ne bura... Beni Diyarbakır'a götürsünler"

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dedi. Eşimin Amerika'da yaşayan bir akrabasına sordum, o da "Köyüme gidip orada birkaç ev yapıp yaşamak isterim" dedi. 'Diaspora' dedikleri Ermeni bunu söylüyor... Oralarda zengin olmalarına rağmen onlar da buranın hasretiyle yaşıyorlar.

Hep Diyarbakır özlemiyle yaşadım

Ben de hep Diyarbakır özlemiyle yaşadım. Oradan hiç kopmadım. Güvercinleri, suyu, havası, karı, her şeyiyle, çok seviyorum Diyarbakır'ı. Resim yapmaya çocukluğumu görme isteğiyle başladım. O yaşanmışlıkları görmek istedim. Yıkıntı haline gelen evimi, çocukluğuma dair görmek istediğim her şeyi resimlere yansıttım.

Türkiye'de yaşayan Ermenilerin hepsi Türkiye'yi çok seviyor. Türkiye'de yaşamak bizim için başka bir şeydir. Toprağımız... Ben geldiğim zaman toprağı öpüp başıma koyuyorum. Bir de, yurtdışında şunu gözlemliyorum: Diyarbakırlılar nereye giderlerse gitsinler Diyarbakır'ı yaşıyorlar. Ama bu, büyükler için geçerli. Biz artık orta kuşak gibi bir şey kaldık, bizden sonra bunların da biteceğine inanıyorum.

1982'de ayrılmıştım Diyarbakır'dan. Tam 22 yıl sonra çocuklarımla birlikte gittim. Çok şey değişmiş Diyarbakır'da, dokusu değişmiş şehrin. Gittiğimde hâlâ yerlileri tek tük seçebiliyorum. Yerliler "Azınlık kaldık burada" diyorlar. "Kendimi çok yabancı hissediyorum" dediğim zaman "Kızım, biz burada olduğumuz halde kendimizi yabancı hissediyoruz" diyorlar.

İstanbul'un Paskalya'sı vardır. Paskalya da bence Rumlardan kalma bir şeydir. Rumların gitmesi İstanbul'un ruhunu, Ermenilerin göçmesi Diyarbakır'ın ruhunu almış. Ruhla beden bir bütündür. Her yerin kendine göre güzel bir enerjisi vardır. Her şehir, onun değerini bilenlerle güzeldir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

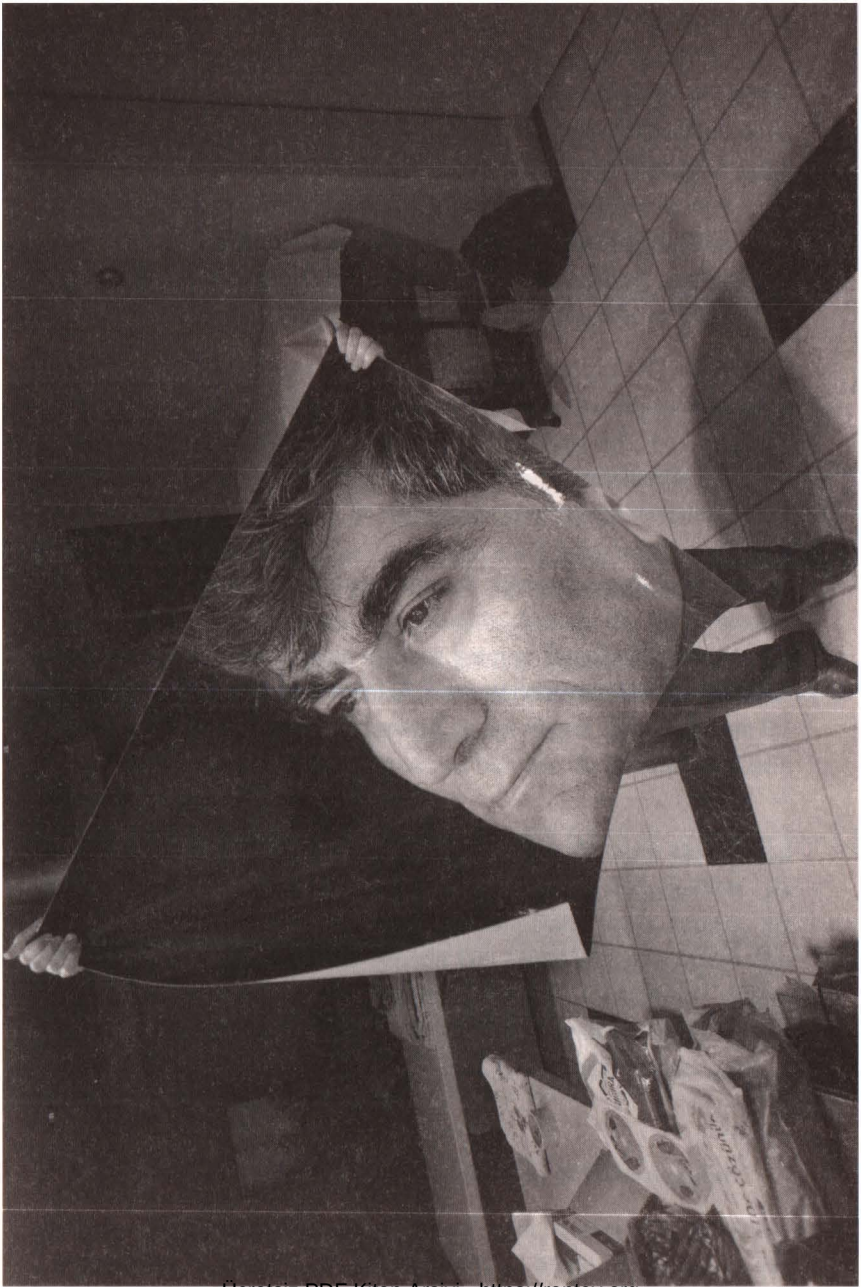

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ERMENİ TARİHİNİ LOS ANGELES'TA ÖĞRENDİM

Diyarbakır'da, 1966'da doğdum. Ben altı aylıkken ailece, annem, babam ve iki ablamla İstanbul'a göç etmişiz. Amcam da, karısı ve dört erkek çocuğunu alıp bizimle birlikte gelmiş. İstanbul'a gelmemizin tek nedeni, babamın bizi Ermeni okuluna göndermeyi çok istemesiydi. Kendisi tek kelime Ermenice bilmezdi ve tek rüyası, üç çocuğunun Ermenice öğrenmesiydi. Babam Ermenice bilmese de Ermeniliğe büyük bir aşkla bağlıydı.

Diyarbakır'da büyümedim ama baba tarafımdan da, anne tarafımdan da, bütün Diyarbakır hikâyelerini dinledim. Kadıköy'de büyüdüm. İlk ve ortaokulu özel Ermeni okulunda bitirdim. Daha sonra Kadıköy Kız Meslek Lisesi'ne gittim. 27-28 senedir Los Angeles'ta yaşıyorum. Buraya geldikten sonra 16 sene boyunca İstanbul'a gitmedim. Ablam evlenip Los Angeles'a yerleşmişti. Babam "Üniversite okumak istiyorsan seni ablanın yanına yollayayım" dedi. Üniversite okumak için Los Angeles'a geldim ve geri dönmedim.

Demirciye ihtiyaç olduğu için dedemi öldürmemişler

Babamın babası daha bebekken, annesi hariç, bütün ailesi Erzurum'dan Diyarbakır'a geçmiş. Annesi Erzurum'da ölmüş. Diyarbakır'a göç

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

etmelerinin nedeni Erzurum'da Türklerin onların köyüne saldırması... Onlar da kendilerini korumak için fedai olarak silaha sarılmışlar. Daha sonra da hükümetten kaçmak için köylerini terk edip Diyarbakır'a kadar gelmişler. Büyükbabam Diyarbakır'da doğmamış, Erzurumlu aslında ama Erzurum hakkında hiçbir şey hatırlamıyor. Katliam o altı yaşlarındayken olmuş. Babamın annesi ise gerçek Diyarbakırlıdır. Babası katliamdan önce vefat etmiş; annesi onunla birlikte ortada kalmış. Katliam sırasında babaannemin üç erkek kardeşi ölmüş. O da küçük yaşta dedemle evlenmiş. Üç çocukları olmuş, biri de babam.

Annemin tarafına gelince; annemin annesi de, babası da Diyarbakır'ın bir köyünden. Anneannem çok zengin ve bilgili bir ailenin çocuğuymuş ama Soykırım'dan sonra iç çamaşırı ve bir gümüş kemerle kalakalmış, yapayalnız. Gözlerinin önünde bütün ailesini öldürmüşler. Abileri birkaç yabancı dil bilirlermiş, kendisi de çok kültürlü bir insandı. Ailesinde rahipler vardı. Annemin babası ise demirciydi. Fakir bir köylünün oğluydu. Bütün ailesi öldürüldüğü için tek başına kalmış. Onu öldürmemişlerdi, çünkü demircilere ihtiyaç vardı. Küçük yaşta evlenmiş anneannemle. Bir sürü çocukları olmuş, biri de annem.

İstanbul'da "Ben Diyarbakırlıyım" demeye utanırdım

İstanbul'dayken Diyarbakır hakkında hiçbir şey bilmezdik. ABD'ye geldikten sonra ailemizin hikâyesiyle çok ilgilendim. ABD'ye gelip İngilizce öğrendikten sonra çok okumaya başladım. Sadece Soykırım hakkında okumadım, çünkü tarihimizi sadece Soykırım'la açıklamayı doğru bulmuyordum. Zaten anne tarafım da, baba tarafım da neler olup bittiğini, nasıl katliamlar yapıldığını anlatırlardı; bunları öğrenmeye çok da ihtiyacım yoktu. Bizimkiler cesurdu, her şeyi anlatırlardı. İstanbullu Ermeni arkadaşlarımın çoğu bilmezdi bunları, çünkü aileleri korkardı onlara anlatmaya. Ermeni okullarında da geçmiş hakkında hiçbir şey öğretilmezdi. Diyarbakırlıların evlerinde ise Soykırım'da yaşananlar sık sık konuşulurdu. Biz öyle büyüdük, çünkü bizimkiler korkak değildi. ABD'de İngilizce öğrendikten sonra Ermenilerin bütün hikâyesini öğrendim. Biz kimiz, nereden geldik, neredeyiz? Bütün bunların cevaplarını burada [ABD] okuyarak öğrendim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İstanbul'da "Ben Diyarbakırlıyım" demeye utanırdım. Kürtler gibi bizi de hor görürlerdi. Altı aylık bebekken İstanbul'a geldiğimi, öncesini bilmediğimi söylerdim. Ama Los Angeles'ta öyle Diyarbakırlılarla tanıştım ki, İstanbullulardan çok daha bilgililerdi. Onları tanıdıkça Diyarbakır Ermenilerinin ve diğer Ermenilerin hikâyelerini öğrenmek için kolları sıvadım. Burada sadece tarihi değil, dinimi de iyice öğrendim. Üç yıl din dersi aldım. İstanbul'da haç çıkarmaktan, dua etmekten başka bir şey bilmezdik.

Sınıfta Türk arkadaşlarıma Soykırım'ı anlatıyordum

Ben kişisel olarak, İstanbul'da da hiçbir şekilde sorun yaşamadım. Bu konuda çok şanslıydım. Ailemin en küçüğüydüm. Kapı komşumuz İstanbullu Ermeni'ydi; çok kültürlüydü, İngilizce bile biliyordu. Bana İncil'i öğretti. Daha okula gitmeden Ermenice konuşabiliyordum. Hiç kimse benimle alay etmedi, çünkü Ermenice biliyordum. Bütün İstanbullu arkadaşlarımla birbirimize gidip gelirdik. İstanbullu dediysem, kökenleri Sivaslı, Kayserili, Ordulu filandı. Yani İstanbul Ermenisi falan da yok. Gerçi muhakkak vardır, çünkü bin sene önce de İstanbul'da Ermeniler varmış. Sadece bir-iki arkadaşım köklerinin nereden geldiğini söyleyemediler. İşte onlar hakiki İstanbul Ermenisiydi.

Türk lisesinde Diyarbakırlı olduğum için hiçbir korkum olmadan okudum. Dönme Ermeniler vardı okulda, Ermeni olduklarını söylemezlerdi. Ancak üç sene sonra söylediler bana. Oysa ben sınıfta Türk arkadaşlarıma Soykırım'ı anlatıyordum. Bu benim dünya görüşümdü. Bazı zorluklar da yaşadım. Bir din öğretmeni vardı, adam takmıştı bana. Gayrimüslimlerin din derslerine girme mecburiyeti yoktu. Ben kendi isteğimle girerdim din dersine. O din hocasına bir sürü soru sorardım. İslam hakkında çok şey bilirdim, çünkü babam okumuştu; Hıristiyanlık'la İslam'ı karşılaştırır, bize öğretirdi. O bilgimle bir sürü soru sorar, din hocasını çıldırtırdım. Adam sevmezdi beni. Beni hep sınıf başkanı seçerlerdi. Üç yıl içinde sırf bir kez okula gitmemezlik ettim ve o gün bu din hocası beni başkanlıktan attı. Böylece benden intikam almış oldu ama benim umurumda değildi.

Üniversite sınavını kazandım ama babam "Burada üniversiteye gidemezsin" dedi. Babam üç kızın babasıydı. Türklerle evleniriz diye korkardı. Ben 45 yaşındayım, Amerikalıyla bile evlenmemişim, Ermeni

bekliyorum. Babamın tek istediği, üç kızının da Ermenilerle evlenip Türkiye'den gitmeleriydi. Bu da onun rüyasıydı, benim değil.

Amerika'ya geldiğimde ilk altı ay çok ağladım, alışamadım bir türlü. Annemden, babamdan hiç o kadar ayrı kalmamıştım, ama ablamın evindeydim, çok rahattım burada da. Okula başladım, ikinci hafta da çalışmaya başladım. Aslında kimse istememişti çalışmamı ama ben istedim. Tabii, burada İstanbul'un keyfi yok. İstanbul'u özlerdim, kiliseyi özlerdim ilk zamanlarda, ama burada çok şey öğreneceğimi biliyordum.

"Ermeniler Diyarbakır'da yaşarken..."

ABD'de bu kadar çok şey öğrendikten sonra, 34 yaşında İstanbul'a gelmeye karar verdiğimde babama beni Diyarbakır'a götürmesi için çok ısrar ettim. Babam "Kesinlikle Diyarbakır'a götürmem seni. Benim Kürtlerin içinde işim yok. 40 sene oldu oradan çıkalı, bir daha da gitmem. Geliyorsan İstanbul'a gel" dedi. Ben de "O zaman gelmiyorum" dedim. Bir hafta sonra telefon açtı, "Tamam, gel, götüreceğim" dedi. Böylece 16-17 yıl sonra İstanbul'a gittim. Oradan, önce Van'a gittik; orayı da görmeyi çok istiyordum. Sonra, ver elini Diyarbakır...

45 senelik hayatım boyunca yaptığım en akıllıca şeydi Diyarbakır'a gitmek. Babam ve annemle birlikte atalarımın topraklarına gittim. Benim için çok ilgi çekiciydi, çünkü yıllarca hikâyeler dinlemiştim büyükbabalarımdan, büyükannelerimden, babamdan, amcamdan, sonra ABD'de tanıştığım Diyarbakırlılardan. Ve sonunda oradaydım.

İlk olarak beni doğduğum evin oraya götürdüler. Evler değişmiş, sıra sıra müstakil evlerin hepsi apartman olmuş. Bizim evimiz de apartman olmuş. O evde havuzumuz varmış, yüzermişiz. Babam bana evlerin eski halini anlatmaya çalışıyordu. Annem neredeyse ağlayacaktı, çünkü o eski günleri hatırladı. Ermeni kadınları, kimin kapısının önü en temiz olacak diye yarışırlarmış birbirleriyle. Bizim kapımızın önü hep çok temiz olurmuş. Annem Diyarbakır'ın o pis halini görünce neredeyse delirecekti. Sadece sokaklar değil, evlerin önü de pislik içindeydi. Bütün kaldırım taşları bozuktu. Babam dedi ki "Ermeniler burada yaşarken o kaldırım taşlarından biri bozulsa hemen bizim Ermeniler düzeltirlerdi." Oysa orada gördüğümüz kaldırımlar o kadar bozuktu ki,

yolda yürünemiyordu. Bunlar, annemin, babamın şikâyetleriydi. Bana göre ise Diyarbakır buydu. Annemle babam bana eskiden Diyarbakır'ın böyle olmadığını anlatmak için ne diller döktüler... Beni en çok Surp Giragos Kilisesi'nin bahçesinin yüksek bir duvarla örtülü olması rahatsız etti. Ben sanıyordum ki her şey İstanbul'daki gibi açık... Kiliseye gidince kapısını görürsün sanırdım, öyle değilmiş.

Vaftiz olduğum yer toz toprak içindeydi

Babam demirci olduğu için demirciler sokağına gittik. Babam sokağın harap halini görünce çok üzüldü, öfkelendi. Babamın zamanından tek bir kişi kalmış o sokakta. Birbirlerini görünce öyle bir sarıldılar ki, babamın bir Türk'e öyle sarılacağını hayal bile edemezdim.

Bir yerden geçerken, birden babam dondu kaldı. "Ölülerimizin tabutlarını alır, omzumuzda mezarlığa götürürdük. Bir cenaze sırasında tam buradan geçerken bize taş atmaya başladılar. Taş kafama geldi, kanlar içinde kaldım. Ölülerimizi bile rahatça götüremezdik omuzlarımızda. Kafamıza taş yiyerek giderdik" dedi. Babamın sözlerini 30 yaşlarında genç bir adam duydu. "Siz Ermeni misiniz?" diye sordu. Sonra "Hoş geldiniz" deyip babamın elini sıktı. Adam oraya gelmemizden memnundu.

Ben de Surp Giragos Kilisesi'ne girince çok üzüldüm, çünkü o zamanlar harabe halindeydi kilise. Babam kilise yönetim kurulunun üyesi olmuştu; nasıl olmuştu bilmiyorum, tek kelime Ermenice bilmeden. Kapıyı açmakta çok zorlandık, önü toprak birikintisiyle dolmuştu. Zar zor içeri girdik. İçerisi de berbat durumdaydı. Beni, vaftiz olduğum küçük odaya götürdüler. İşte orada da ben ağlamaya başladım. Vaftiz odası berbat durumdaydı. Ne haç kalmıştı, ne bir şey. Toz toprak içindeydi benim vaftiz olduğum yer. Buna da ben dayanamadım. Annem ve babamla yanımızda hep tütsü ve kömür taşırdık, çünkü bir kiliseye girince tütsü yakardık. Bizim kilisede de yaktık. Bildiğim bütün duaları ettim orada.

Babamın yüzünde öyle bir korku hiç görmemiştim

Babam Diyarbakır'a gelmişken mezarlığa gitmek istedi. Büyükbabam orada gömülmüştü. Mezarlığın bekçisi Kürt'tü. Ermeni olduğumuzu anlayınca bizi içeri aldı. Babam yarısı içinden yol geçirildiği için yok

edilmiş mezarlığın içinde büyükbabamın mezarını bulamadı, mezar taşlarını tek tek okuya okuya ben buldum. Tanrı'ya şükrettim, çünkü büyükbabamın mezarına gidip dua etmeyi çok istiyordum. Orada tütsü yakıp dua ettik. Tütsüyü bütün mezarlıkta dolaştırdım, çünkü o mezarlıkta yatanlar bir dua bile duymamışlardır senelerce.

Bu sırada mezarlığın karşısındaki okulda teneffüs zili çaldı. Öğrenciler bahçeye çıkınca bizi gördüler. "Gâvurlar, gâvurlar!" diye bağırmaya başladılar. Babamın yüzünde öyle bir korku hiç görmemiştim daha önce. O sırada bekçi geldi, silahı da vardı; onu görünce çocuklar sustu. Düşünün, mezar ziyaretimizde bunlar yaşandı...

Babam altı yıl önce bu ülkede [ABD] öldü. Hep derdi ki "Ben öldüğüm zaman Hıristiyan toprağında gömüleceğim." Öyle de oldu. Amerika'ya geldi, iki-üç yıl yaşadı, sonra da öldü. Buraya ilk geldiğinde takılırdım, "Baba, burası da pek Hıristiyan toprağı değil. Yanlış yere geldin. Burası ateistlerin ülkesidir" diye. Babam burada çok mutluydu, çünkü burada öleceğini biliyordu. İyi bir insandı. Tanrı da ona istediğini verdi.

Diyarbakır Kilisesi'ne daha sonra tekrar gittim. Üç yıl önceydi, tadilat henüz bitmemişti. Türkiye'de yaşayan Ermeni bir dostumuzla Van'a, Hakkâri'ye ve daha birçok yere gittik. Turumuzu Diyarbakır'da bitirdik. Bu sefer gezmek benim için daha kolaydı; turistik bir geziydi, annem ve babam yanımda değildi. Bu ikinci gidişimde Diyarbakır'ı daha iyi anladım, o güzel mimariyi daha iyi görebildim, çünkü sırt çantalarıyla sokak sokak dolaştık. Böylece sevdim Diyarbakır'ı; orası benim toprağımdı.

Ahtamar'da, bizleri öldürenler için dua ettim

O gezide Van'da, Ahtamar Adası'nda dua ettim. İlk kez orada Kürtler için dua ettim. Bir Hıristiyan olarak, bizleri, atalarımızı öldürenler için dua ettim, çünkü bizim inandığımız Tanrı böyle ister. Van'da Kürt bir adam geldi yanımıza, "Biz geldik, sizi öldürdük. Şimdi de bizi öldürüyorlar. Bu kadar. Ben bunu bilirim, bunu derim. Özür dilerim" dedi. Ben de adama sarıldım. Al işte, düzgün bir adam. Benim gözümde o adam ne Kürt, ne Türk, ne de Ermeni. Ben nasıl ki Kürtlere, Türklere karşı kendi kızgınlığımı, kinimi dualarımla yenmeye çalışıyordum, o da benden özür dileyerek aslında aynı şeyi yapıyordu.

Diyarbakırlı Ermenilerin geleneği dediğimiz, bildiğimiz Ermeni geleneğidir. Aslında İstanbul Ermenileriyle aynıdır. Yalnızca yemeklerde farklılıklar vardır. İstanbullunun çöreği bizimki gibi değildir. Bizim de dolmamız vardı ama zeytinyağlı değildi; zeytinyağlı dolmayı İstanbul'da öğrendik. Bunun ötesinde, Ermeni geleneği dünyanın her yerinde aynıdır. Ama Diyarbakırlı Ermenilerdeki bir karakter özelliği İstanbulluda yok. Biz Diyarbakırlılar daha açık sözlü, candan, daha iş bilen insanlarız, çünkü bu hayata iki tokat yemiş olarak geldik. İstanbullular bizi anlayana kadar epey dışladılar, çünkü onlar için köylüydük.

Ermeniliklerine dönmek istiyorlarsa Hıristiyan olmalılar

Hıristiyanlık ve Ermenilik birbirinden ayrılamaz. Eğer Hıristiyanlık olmasaydı bugün Ermeni olmayacaktı. Burada [ABD] bazıları "Hıristiyan olarak Ermeniler çok şey kaybetti" diyor. Bunlar kendi tarihlerini bilmiyorlar. Eğer Hıristiyan olmasaydık Ermeni olmazdık. Hıristiyanlık bizi korudu, bize sahip çıktı. "Ben Ermeni'yim" demek, "Hıristiyan'ım" demek benim için. Ermeni Kilisesi'ne bağlı bir Hıristiyan'ım. İlk önce Ermenilik diyemem ama politik olarak sert bir Ermeni'yim. Solcuyum diyebilirim, neden demeyeyim ki? Diyarbakırlılar her zaman solcu olmuştur zaten.

Müslümanlaşmış Ermenilere gelince; Ermeniliklerine geri dönmek istiyorlarsa Hıristiyan olmaları gerekir. Bazıları korktukları için "Ermeni'yim ama Müslüman olarak yaşayacağım" diyorlarsa, ne yapayım, saygı duyarım. Ama bunu inanarak söylüyorlarsa, o zaman hiç kafalarını yormasınlar. Onlar Türk olmuştur. Gidip Türklerle evlensinler, Türk gibi yaşasınlar.

Türkiye'de çok olumlu gelişmeler var. AKP Türkiye'yi değiştirmek için çok çaba sarf ediyor. İstanbul'u temiz görüyorum. Durmadan çalışıyorlar. Ekonomi güçleniyor. Gençler artık daha fazla bilgi sahibi. Tek tek öğrenecekler yaşananları, tarihi, Soykırım'ı... Bir arkadaşımın çocuğuna okulda Soykırım'ı anlatıyorlarmış. "Nasıl yani?" dedim. "Evet, kızım evde ders çalışıyor, Ermeniler nasıl öldürülmüş diye" dedi. Bunu 20 yıl önce yapabilirler miydi? Duyuyoruz ki, Soykırım için bir anma olmuş Türkiye'de. Bunu 30 yıl önce yapabilir miydik? Bunlar AKP iktidarında oldu. Bir ilerleme var. 20 yıl sonra belki geriye döner ama gerçekleri değiştiremezler. Ne kadar siyah dersen de, yoğurt beyazdır.

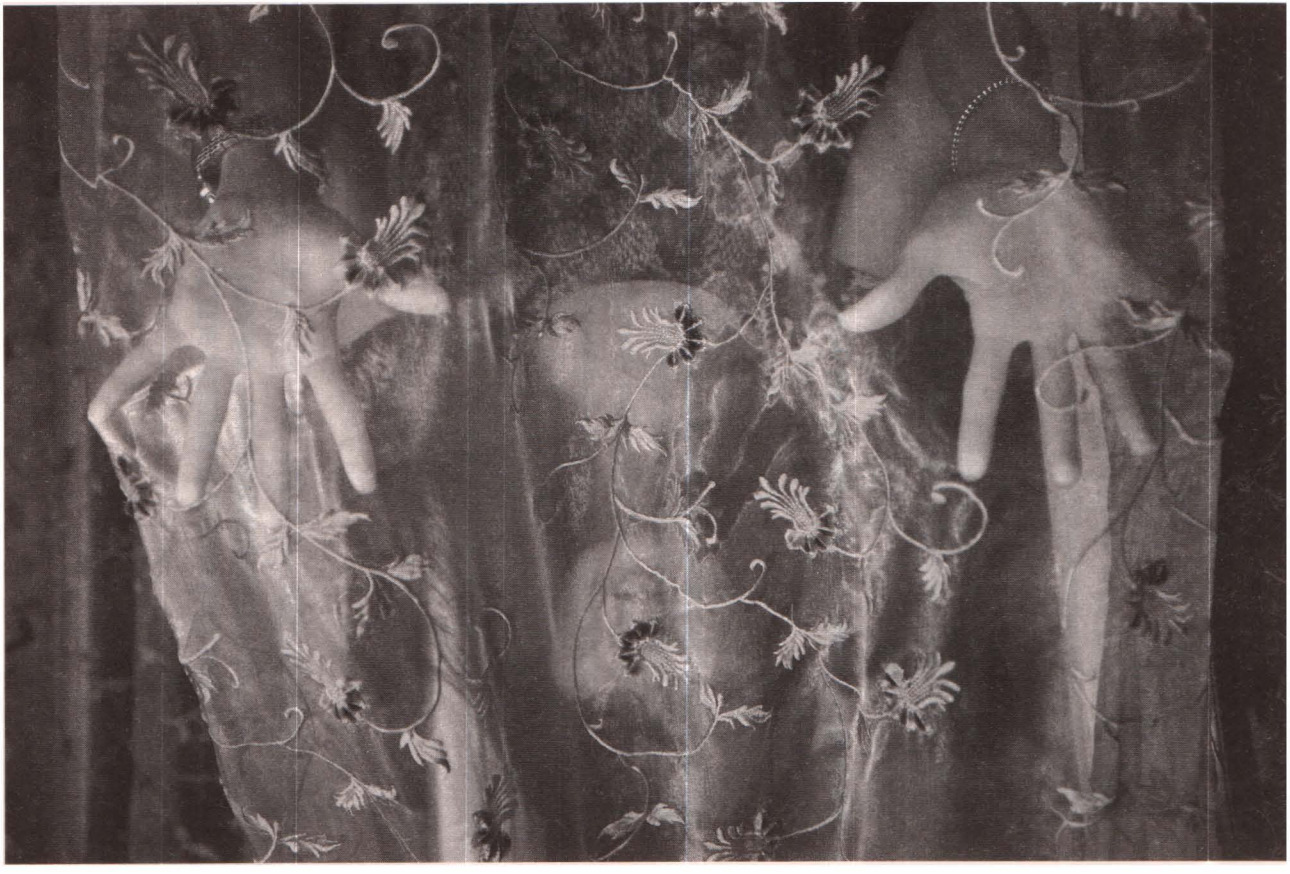

DEDEM "KİMSE BİLMESİN KILIÇ ARTIĞI OLDUĞUMUZU" DERDİ

Ben Diyarbakır-Kulpluyum. Diyarbakır'da mali müşavirlik yapıyorum. Ermeni bir ailenin torunuyum. Çocukluğum, gençliğim hep Diyarbakır'da geçti. İşim de hâlâ Diyarbakır'da. Biz aslında 1980 sonrasında geldik Diyarbakır'a; daha önce Kulp'taydık. Yaşadığımız köy, Kulp'un en modern, çağdaş, okuma düzeyi en yüksek köylerinden biriydi. Tabii, köyün üç tane ismi vardı: Zazaca 'Ağdeges' derlerdi, Kürtçe 'Tiyatz', Türkçe 'Narlıca'. 'Ağdeges', yanılmıyorsam aslında Ermenice. Çocukluğumuz orada geçti. İlkokulu orada okuduk, sonra şehre geldik.

1996'da evlendim. Eşimin ailesi zaten biliyordu biz kimiz, neyiz... Şimdi iki kızım, bir oğlum var. Çocuklarımın hepsi geçmişimizi, hikâyemizi biliyor. İlginçtir, daha tam olarak anlatmamıştım onlara; oğlum dördüncü sınıftaydı, bir gün geldi, dedi ki "Baba, ben bugün okulda 'Andımız'ı okumadım." "Niye?" dedim. "Sözlerine bakıyorum, bize hakaret ediliyor" dedi. "Niye, bunu nereden çıkardın?" dedim. "Ben Türk değilim ki, neden varlığım Türklere armağan olsun. 'Ne mutlu Türk'üm diyene'... Biz Türk değilsek mutlu değil miyiz?" gibi bir cevap verdi bana. "Peki nesin sen?" diye sordum bu sefer. "Ya baba, ne olduğumuzu bilmiyor musun sanki... Ben Ermeni'yim ya" dedi. Çocuklarımda bu bilinç var yani. "Evet, biz Ermeni'yiz. Babam Ermeni, annem Kürt'tür" – hep söylerler böyle. Korkmuyorum. Bana bir şey olmadı, onlara da olmaz.

Ancak biz, ailemizin yaşayışına bakıp, araştırıp sonradan öğrenmeye çalıştık Ermeniliğimizi. Dedem 14-16 yaşlarındaymış olaylara tanık olduğunda, ailesini kaybetmiş. İyi hatırlarım, 1980'li yıllarda, rahmetli, bize "Oğlum sakın ha, Ermeni olduğumuzu, dönme, kılıç artığı olduğumuzu kimse bilmesin, söylemeyin" derdi. Gençlik yıllarında ailesini kaybedişini, o manzaraları hep hatırladığından, bu korku hep vardı dedemde, 1990'lı yılların başına kadar. Gerçek ismi Domingo'ymuş, babasınınki de Kaspar'mış yanılmıyorsam. Sonradan ismini Mehmet koymuşlar.

Ermeni olduğumuzu öğrendiğimde günlerce ağladım

Ben Ermeni olduğumuzu öğrendiğimde ilkokuldaydım. Günlerce ağlamıştım, hiç unutmuyorum. Bir kapı komşumuz vardı, Allah rahmet eylesin, bir gün bahçesinde domates çapalıyordu; ben de bizim evde su yok diye çeşmeden su almaya gitmiştim. Elimde bir bidon vardı. Çeşmeden doldurdum, getirdim, o da beni çağırdı. Benden suyu alacağını düşünerek, "Gelmiyorum" dedim. "Niye?" dedi. "Sen benim suyumu alacaksın. Suyumuz yok, bu suyu eve götürmem lazım" dedim. Kalktı, "Gel lan, sana diyorum!" falan... Ben de elimde bidonumla küçük küçük kaçıyorum. "Gel, Ermeni oğlu Ermeni!", şu bu... Annem de bizi izliyor. Eve gittim, annem "Oğlum, al bu suyu götür, amcaya ver" dedi. Dedim "Vermiyorum." "Niye?" dedi. Dedim, "Bana 'Ermeni' dedi." Ama annem anlatmadı bana. Ablam vardı, "Sen bu suyu götür ver, ben sana dönünce bir şeyler anlatacağım" dedi. Götürdüm, verdim suyu. Vatandaş içti, sonra da bir tane tokat vurdu enseme. Hiç unutmam ben bunu. Geldim ablama. Sağlık Meslek Lisesi'nde okuyor o zaman. Anlattı bana, "Biz böyle böyleyiz. Buradan gelmeyiz, şuradan gelmeyiz" diye. Tabii, ilk başlarda kabullenemedim. Sonra birazcık büyüyünce bazı şeylerin farkına vardım.

Hakikaten, kendini inkâr etmek doğru değil. Biz buyuz. Aşağılık bir toplum da olsa, hikmetli bir toplum da olsa, neyin parçasıysak onun parçasıyız yani. Kürt olmak, Türk olmak kutsallık değildir. O zaman çocuktum, çok ağlamıştım, çünkü ne anlama geldiğini bilmiyordum Ermeniliğin. Bizde Ermenilik bir inanç biçimi olarak bilinirdi. Şimdi de biraz öyle. Mesela ben bir meslek odasının ikinci başkanlığını yaptım dört yıl boyunca. Bir gün oda başkanıyla Adıyaman'a gidiyoruz. Bu

"Senin baban Müslüman'dır, nasıl Ermeni oluyorsunuz?" gibi sorular sordu. Dedim ki "Babam Müslüman olabilir. Dinini değiştirmiştir. Bu en doğal hakkıdır. İnancını orada görmüş." Hoş, onun tercihi de değilmiş yani de... Dedim, "Babamın inancı ile onun Ermeni oluşu arasında nasıl bir ilişki var?" Türkiye'nin en seçkin üniversitelerinin birinden mezun, akademik eğitim almış bu kıymetli arkadaşıma, Ermeniliğin bir inanç biçimi olmadığını, bir ırk olduğunu anlatıncaya kadar göbeğim çatladı.

Tabii, biz de böyle bir kültürle büyüdük. Hakaret için söylendiğini biliyorduk bazı şeylerin. Ermeni olduğumuz için hep aşağılandık, hor görüldük. Biri bizim başarımızı gördükleri zaman "Bu Ermeni'dir, Fılla'dır, bu yapar" derlerdi. Başarısızlığımızda da yine "Ermeni'dir, Fılla'dır, yapamaz" derlerdi. Bunları hep aşağılamak için söylerlerdi. Bizim durumumuz da bir garipti. Bazen erkek kardeşimle gider, bağomuza (dedemize bağo derdik), "Bizim eskiden kalma antikamız mantikamız yok mu?" diye sorardık. Çünkü bizde de Ermenilerin hep çok zengin olduğu kanısı vardı. Dedem bize "Oğlum, ben çok yoksul, annesiz babasız büyüdüm. Millete uşaklık ettim. Ben böyle antika falan bilmiyorum. Bilseydim dahi gidip çıkartmazdım, karışmazdım onlara. Ben asla öyle bir şey bilmiyorum. Sormayın bana böyle şeyler" derdi.

Bazen de "Anneni, babanı, arkadaşlarını, kardeşlerini nasıl kaybettin?" diye sorardık. "Nasıl böyle bir olay oldu, durup dururken niye böyle bir şey oldu? Bu insanları nasıl öldürdüler, kim öldürdü?" falan derdik. Hiç unutmuyorum; bir yanında ben, bir yanında kardeşim, öyle dinlerdik anlattıklarını. Dedemiz de olanı biteni, hatırlayabildiği, ağlamadan ifade edebildiği kadarıyla anlatırdı. Kısım kısım anlatırdı bazen. Bir gün bir şey anlatırdı, bir ay sonra bir şey daha anlatırdı. Dedemizden bunları öğrendik. Ama asıl meseleyi büyüdükten sonra kavradık. Dedemin anlattıklarıyla birleştirmeye çalışıyorduk, sonradan öğrendiklerimizi.

Güzergâhlar belli, olanlar sistematikti

Dedem aslen Sason bölgesine bağlı Ermenilerden. Kulp'un Yaylak köyünde yaşamış. Kulp Sason üçgeninde, Dorşin tepesinde hâlâ bir kiliseleri var. Yani, yıkık dökük ama kalıntıları orada. Yaşamlarını, Türkçe 'Yaylak', Ermenice 'Eskar' dedikleri bir köyde geçirmişler. Bizim

buradaki Ermeniler Kürtçe konuşur; dedemler de o zaman Kürtçe konuşurlarmış. Olaylar başladığında bir telaş başlamış köyde. Herkes malını mülkünü bırakıp dağlara çıkmış. "Böyle dağıldık biz" diye anlatırdı. Tabii, o zaman yaşı küçük olduğundan ne olduğunu tam anlayamamış dedem. İlk baskını Eskar'da, Smetağtz denen köylerinde yemişler. Zaten bütün köy akraba, aile. Köydekilerin bir kısmı kumaş dokurmuş, ipek ve ipekböcekçiliğiyle uğraşırmış. Bir kısmı da kasabanın demir, doğrama, nalcılık dediğimiz nalburiye işlerini yaparlarmış. O bölgenin bu türlü ihtiyaçlarını bizimkiler karşılarmış.

Köy meydanında toplamışlar herkesi. Dedemin gözlerinin önünde, annesini oracıkta süngüleyip öldürmüşler. Amcasını, amca çocuklarından birkaç kişiyi de... Sonra bir kargaşa çıkmış, o arada dedemin de içinde olduğu bir grup genç dağa kaçabilmiş. Bir kısım insan ise orada rehin kalmış. Dedemin, biri kız, dokuz kardeşinden iki ağabeyi de varmış yanında, dağa kaçarken. Dağda iki-üç gün boyunca aç kalmışlar. Sonra açlığa dayanamayıp, ceviz ağaçlarının olduğu, kanyon gibi bir yere gitmişler. Ağabeyleri ağaca çıkmış, dedem aşağıda kalmış, ona cevizleri atıyorlar. Karınlarını doyurmak için ceviz yiyecekler. Birden, ağabeyleri dedeme "Sen kaç git!" demişler. Meğer Hamidiye Alayları'nın askerleri gelmiş. Yakalanmışlar. Ekmek su vermişler bizimkilere, sonra da demişler ki "Sizin çok değerli yataklarınız varmış, bize onları verirseniz sizi öldürmeyiz." Bu arada, bunu diyen adam da dedemlerin kapı komşusuymuş... "Bizim ipek tezgâhlarımız, değerli eşyalarımız bir mağarada, oraya gidelim, size verelim eşyaları" demiş bizimkiler. Mağaraya gitmişler. Sarp bir yerde, üstten girişi varmış mağaranın. Bizimkileri oradan iple sarkıtmışlar aşağıya. Bizimkiler de ipleri kesmiş tabii içeri girince, böylece askerler dışarda kalmışlar. Onlar girişe tırmanamamışlar ama bir taş yuvarlayıp kapatmışlar o girişi ki, bizimkiler içeride ölsün. Dedemler mağaranın içine bir bakmışlar ki onların köyünden pek çok insan orada. Millet oraya sığınmış. Dedem diğer kardeşlerini, babasını, kuzenlerini falan görmüş orada. Mağaranın ikinci bir çıkışı varmış bizimkilerin bildiği, oradan çıkmışlar dışarı. Kaçacaklar, akıllarında bu var...

Palu'ya doğru gitmek istemişler, çünkü orası da Ermeni bölgesi. Zaten en büyük kıyımlardan biri orada oldu; bir de Sason var öyle. Fakat yolda

yine yakalanmışlar Hamidiye Alayları'na. Bunların ellerini bağlamışlar askerler. İslamköy denen bir yer var, oraya götürmüşler. "Orada zaten bir karargâh kurulmuştu" derdi dedem. Bunları toplamışlar yine meydana. Bir grubu da alıp götürmüşler, dedem de var içlerinde. Maksat, grubu ikiye bölüp öyle katletmek. Bu geride kalanları, Gavgas denen bir dağ var, orada öldürmüşler. Dedem böylece kaybetmiş ağabeylerini, babasını, kuzenlerini. Kendi bulunduğu 63 kişilik grupla epey bir yol gitmişler. En son Kaynak köyüne gelmişler. Burada bir efendinin, havlı denen küçükbaş hayvan barınağına koymuşlar bunları. (Bizim orada, 'efendi', köyde devlet adına yöneticilik yapan, devlete uşaklık edenler için, aşağılamayla kullanılır.) Sabah havlıdan çıkarılırlarken, bu efendi tutmuş dedemi, "Ben bunu gavan (yani çoban) yapacağım" diye istemiş komutandan. Komutan demiş, "Emin misin, bak Ermeni'dir, şöyledir, böyledir..." "Yok" demiş adam, "ben bunu gavan olarak yetiştireceğim." Birkaç gün sonra dedemi başka bir asker grubu almaya gelmiş. O zaman da bu adam, dedemi bir hasır sepetin altına saklamış. Diyarbakır'da o zaman köylerde, yoğurt, süt gibi şeyleri saklamak için ters sepetler örülürmüş, üstlerine de taş konurmuş. O köyün efendisi dedemi koymuş bunlardan birinin altına, öyle kurtulmuş dedem. Grubun diğer üyeleri, çoluk çocuk, Hartz Deresi dedikleri bir yerde katledilmiş. Dedemler büyüdükçe bu katliamların belli bir mantığa göre yapıldığını anlamışlar. Bir köyü bir bölük alıyormuş mesela, bölüyorlarmış grubu, yürütüyorlarmış, başka bölüğe teslim ediyorlarmış, sonra onlar da bu grubu başka bir yere götürüp orada katlediyormuş. Güzergâhlar belli, olanlar sistematik yani.

"Öyle bir şey oldu ki, biz anne baba sevgisi falan, hepsini unuttuk"

Dedem aslında bize bunları daha önce anlatabilirdi. Ama dedim ya, korkuyordu. O vahşeti bir daha yaşayabileceğimiz korkusuyla, bizden hep gizlerdi bunları. "Aman ha, bizim Ermeni soyundan geldiğimizi anlatmayın kimseye" der dururdu. Artık biz biraz büyüdük, "Bak, anlat olanları" diyerek baskı kurduk resmen dedemize, öyle anlattırdık. Herhalde biraz da güven duydu, "Gerçekten dünya artık değişmiş herhalde" dedi kendine, artık bilmiyorum... Sonra akademik eğitim

almış aile bireyleri bu meseleyi kurcalamaya başladı. Mesela babam "Yok ya, ben Ermeni değilim" falan der sorunca. Çok trajik, 100 yıllık bir acımız var ama dedemin korkusu geçmişti babama. Babam evin erkek olarak en büyüğü, ve sürekli dedemin yanında kalmış, dedemin o telkinleriyle büyümüş. Ben babamı da, dedemi de, amcamı da hiçbir zaman yadırgamadım, çünkü biliyorum onların yaşadığı şeyi. Yakın tarihte Kürtlere de yaptılar, onlara da tanık olduk. Emin olun ki, Kürtlere yapılan, Ermenilere yapılanın binde biri bile değil; o ayrı... Kürtlerin de malına canına yapıldı ama en azından karşılıklı cephe var, karşılıklı savaşıyor bu insanlar. Kayıplar bu açıdan olağan. Ama Ermenilerde öyle bir şey yok. Düşün, kadının karnını deşip, karnındaki çocuğu süngüleyip çıkaran bir zihniyet var; böyle bir kin ve nefret... Onun için dedemi ve babamı hiçbir zaman yadırgamadım, ve gerçekten de, ben böyle bir dedenin torunu olmaktan da çok gurur duyuyorum. Bir kere, çok zeki bir adamdı, hayatımda tanıdığım en zeki insanlardan biriydi. "Keşke dedemin o zekâsından biraz alabilseydik, biz anne tarafına çekmişiz" diyorum. Keşke alabilseydik...

Dedem bize bunları anlatınca "Peki, sen nasıl geldin Narlıca'ya, anne baba sevgisi olmadan nasıl büyüdün?" diye sorardık bu kez. Dedem "Öyle bir şey oldu ki, biz anne baba sevgisi falan, hepsini unuttuk" derdi. Can derdine düşmüşler. O efendi onu Kaynak'a geçiriyor, sonra oradan kaçarak kurtuluyor dedem. Dedemin, onları bu ilk topladıkları İslamköy'de onun gibi bir arkadaşı varmış. Onu bulurum umuduyla ilk oraya gitmiş, bakmış kimse yok. Sonra tanımışlar dedemi köyde, asker peşine düşmüş falan, ama kaçmış dedem. Sonra da Narlıca'ya gelmiş. Narlıca'da Ermenilerle Zazalar iç içe yaşarmış daha önce. Sonra oradaki Ermeniler sürülüyor. Hâlâ o köyde bir mahalle var, 'Ermeni Mahallesi' derler. Ama kimse yok tabii. Kiminin malına, kiminin eşine ya da kızına el konmuş. Dedem ilk önce köyün içine de girememiş zaten; Meloli diye bir tepesi var, o civara gitmiş. Oradayken bir evden bir çocuğun ağlama sesini duymuş. Çocuk susmayınca, sonunda girmiş bakmış ki bir kadın, Narlıca'nın Ermenilerinden, öldürülmüş, yatıyor. Çocuk da başında ağlıyor, küçük bir kız çocuğu. Dedem "Alıp kaçayım" diye düşünmüş ama civarda hep nöbetteymiş askerler, pusu olur diye cesaret edememiş. Sonra üç gün boyunca o evde o kız çocuğunu

izlemiş dedem. Çocuk akşama doğru acıkır, gider annesinin memesini emermiş. Üçüncü günün sonunda o da ölmüş.

Dedemi Müslüman yapmışlar

Sonra dedem bir kere daha yakalanmış. O zamanın varlıklı bir Kürt ailesine... Ağlamış, başına gelenleri anlatmış bunlara, Kürtçe. Dedem ağladıkça bunlar anlamış onu. Fakat bu sefer de köyde "Kürt aile Ermeni çocuk besliyor" diye duyulmuş. Evin etrafını askerler sarmış. Dedemi samanlığa saklamışlar. Ev aranmış, sonra samanlığı da süngülerle şişleyerek aramışlar. Dedem yüzüne kesik almış ama ses etmemiş. O iz dururdu dedemin yüzünde, hatırlıyorum. Kimseyi bulamayınca evi yakmayı da düşünmüşler ama bu aile varlıklı olduğundan vazgeçmişler. Sonra da bu aile dedemi büyütmüş. Müslüman yapmışlar tabii. Dedem sonradan kendi de iyi bir Müslüman olmuş. İlk birkaç sene kendi İncil'i varmış, onu okurmuş gizliden gizliye ama sonra Müslüman olmaya karar vermiş hakikaten. İlginçtir, namazdayken öldü. 100 yaşını devirmişti öldüğünde. Ben sorardım, "Memnun musun?" diye. "İyi ki Müslüman olmuşum" derdi. İnsan birtakım şeylere yenik düşüyor tabii; toplumun birey üstündeki etkisi dediğimiz şey... Ben onu hiç yargılamıyorum. Tam da şekil verileceği bir yaşta Müslüman yapılmış zaten. Bir de, toplumda yer edinmek istiyorsun, çok doğal. Başka bir yaşta olsaydı, "İnsan inandığı şeyler için ölür bile" derdim ama çok da küçükmüş. Adını Mehmet koymuşlar, zamanı gelince evlendirmişler.

Dedem Kürt bir ailenin kızına âşık olmuş. Zaten o köyde sadece dedem, bir de Abdullah diye biri varmış Ermeni olarak. Önce kızı vermek istememişler dedeme, Ermeni diye. O da kaçırmış kızı. Nenem 40 yaşlarında ölmüş. Bir daha evlenmemiş dedem, o derece âşıkmış karısına. Ama nenem de çok sahip çıkmış dedeme, kendi ailesine karşı, herkese karşı. Altı çocukları oluyor. Bir oğulları 19'unda ölüyor, bir kızları 21'indeyken veremden ölüyor. Nenem de çocuklarından sonra ölüyor. Şimdi babam 80 yaşında, amcam 78 yaşında. Dedem 60 yıl evlenmedi bir daha, Havva neneme kavuşmayı hayal etti hep. Öldüğünde babam başındaymış dedemin. Namazda düşmüş dedem, yatağa almışlar. Artık ölüm rüyaları görmeye, eşiyle diyalog kurmaya başlamış. İşte o gençlik evresinde birbirlerine anlattıklarını konuşmaya başlamış. Böyle gitti.

Merkezdeki Ermeniler taşradakileri yalnız bıraktı

Neyse... Köydeki diğer Ermeni olan Abdullah demircilik yaparmış. Dedem bir süre onun yanında çalışmış. Sonra, köyün Ermenilerinden kalan bir dokuma tezgâhı bulmuş. İpekböceği işçiliğiyle, ipekle uğraşmış. Hayatını böyle kazanmış. Evlendikten sonra eşinin tarafı da çok sahip çıkmış, bir daha biri de laf edememiş dedeme, "Bu Ermeni'dir" diye. Çalıştıkça, zamanla, o yokluktan, köyün en zengin yaşayan ailesi konumuna gelmişler. Dedem "Tamam, doğrudur, bizim malımız mülkümüz yoktu ama herkesten daha zengin yaşıyorduk. Herkesin yiyemediğini biz yiyorduk, herkesin giyemediğini biz giyiyorduk" derdi. Ermenilikte şöyle bir kültür vardır: İnsan kendine hizmet eder. Öyle yaşam sürmüşler hep. Mesela Ermeniler en güzel hayvanını kendisi için ayırır, kendisi için keser. "Biz mutlaka ayda bir tane keçi keserdik. Diğer Kürtler yılda bir sefer keserlerdi, o da kavurma için" derdi dedem.

Ölene kadar Narlıca'da yaşadı. Biz 1980 sonrasında Diyarbakır'a geldik. Diyarbakır'daki Ermenilerin varlığından haberdardı dedem ama ulaşabildi mi onlara, hiç bilmiyoruz. Zaten şunu söylemek lazım: Taşra kesimindekiler, merkezdeki Ermeniler tarafından biraz yalnız bırakıldı. Bu çok ciddi bir sıkıntı. Zaten Soykırım 1915 olaylarıyla başlamıyor aslında, daha öncesi var bunun. Büyük Diyarbakır yangınında Diyarbakır'daki Ermenilerin çoğu buradan gidiyor. Aslında Diyarbakır Ermenileri, Lice'deki, Sason'daki, Kulp'taki diğer yerleşim yerlerine, sahip çıkabilirlerdi. Yani, iletişime geçmek gibi, ne bileyim...

"Zo'ları bitirdik, sıra lo'larda"

Dedemin hayatını Kürt bir aile kurtarmış da, öyle babacanlıktan falan değil... Hizmet temelinde kurtarılıyor, hizmet ediyor dedem onlara. Kürtler için "Lav Kurmanç kavma kevun" derdi dedem. "O ne demek?" deyince anlatırdı: "Kendi Kürt dostlarımdan, arkadaşlarımdan özür diliyorum ama öyle çok şey gördüm, yaşadım ki... Kürtler keklik soyundan gelen insanlardır. Kendi ırkına ihanet eden tek bir hayvan vardır, o da kekliktir. Çıkar, dağlarda kayalarda öter, kavmini bir tane kalleş avcının tuzağına düşürmek için. O 'kakıbı kakıbı kakıbo' der, çağırır, 'gelin, burada ucuz yem var, birlikte yiyelim' diye. Halbuki öyle bir şey

yok. Kavmini kalleş avcının tuzağına düşürür, sonra belki o avcının çektiği tetikle kendi de ölür. Onun hesabını da yapmaz. İşte Kürt milleti böyle bir millettir." Sonra ben bu tabiri, "kurman kavma kevun" diye, Musa Anter'in kitabında okudum. Yani "Biz Kürtler keklik soyundan gelmeyiz" diyordu, rahmetli Musa Anter.

Dedem hiç Ermenice bilmezdi. O zaman, yanılmıyorsam, sadece kilisedekiler bilirmiş Ermeniceyi. Tamamı Kürtçe bilir tabii. Özellikle Sason, Kulp, Muş, Lice bölgesi; buralardaki Ermenilerin geneli Kürtçe bilir, Ermenice bilmez. O yüzden bizim de anadilimiz Ermenice değil Kürtçe oldu. Kürtlerde lo' vardır, Ermenilerde 'zo'. Mehmet Uzun bir kitabında iki subayın kendi aralarındaki konuşmasını aktarır. Subaylar "Zo'ları bitirdik, sıra 'lo'larda" diyorlarmış. Tarihçilerin bu işleri incelemesi lazım aslında. Türkiye'nin Ermenilerle yaptığı o kirli savaş, bana göre hakikaten bir katliamdır. Orada, o dönem uygulanan metotların aynısı günümüzde başka halklar üzerinde uygulanıyor. Bu çok acı. Mesela 1990'larda uygulanmaya başlayan koruculuk sistemi, Hamidiye Alayları modelidir. O zaman Hamidiye Alayları'nın yüzde 70'i, 80'i Kürt. Şimdi korucuların yüzde 100'ü Kürt. Ya da 'bölge valiliği' kavramını, katil denen Çerkes Doktor Reşit getiriyor o dönemde. Ermenilerin aydınlarını öldürdüler, aynı şekilde 1980 sonrası süreçte Kürt aydınları da öldürüldü. Bu tarz modellerin 2000'li yılların Türkiye'sine taşınması bence çok vahim. Fakat geçmişte Ermenilerin yaşadıkları gerçekten ciddi bir kıyım, ciddi bir vahşet, ve bunun adı da soykırımdır. Aslında bu tarihçilerin işi.

Şimdi ben 90 yaşındaki dedemin ifadelerinden varıyorum bu sonuca, ama bunlar da ne kadar sağlıklı, bunu sormak lazım. Belki az ya da abartılı anlatıyor. O yüzden bunları tarihçiler çalışmalı. Günümüz dünyasında, Türkiye'nin geçmişiyle mutlak surette yüzleşmesi gerekiyor. Ben iktisatçıyım ve şunu görebiliyorum verilerden de: Ne zaman ki Süryaniler, Ermeniler, diğer bir ifadeyle gayrimüslimler bu bölgeden göç etmek zorunda kalmış, bölge ekonomik gücünü, huzurunu yitirmiş, adeta lanetlenmiş. Dikkat edin, 1923'te Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne kadar bu bölgede savaş var, kavga var, kardeş kanı dökmek var.

Diyarbakır merkezde Ermenilerin bir halk olduğu bilinir

1980'lerde Diyarbakır'a taşındık. Buradakilere Ermeni olduğumuzu söylüyorduk. Mesela birlikte siyaset yaptığımız, partiden bazı arkadaşlarımız ya da vatandaş bana soruyor. Ben de espri yapıyorum, gülerek "Ya, bana ne Kürtlerden falan" diyorum. Bu sefer diyor "Niye?" Ben de "Ben Ermeni'yim, ne işim olur sizle!" diyorum mesela. Latife yapıyoruz yani, ama işte böyle böyle, kendimiz söyledik Ermeni olduğumuzu.

Ortaokula burada başladım. Kulp ile Diyarbakır arasında, bu meseleler açısından en büyük fark şu: Diyarbakır'da Ermenilerin bir halk olduğu bilinci vardır. Ama Narlıca'da Ermenilik bir inanç biçimidir. Bu coğrafyadaki en büyük sıkıntılardan biri, zamanında Kürtlere "Ermenilik bir halk değildir, bir inanç biçimidir" fikri verilmiş olması. İşte, "Kâfirdir Ermeni. Kim bir Ermeni öldürürse, kâfir öldürür, sevaptır" şeklinde söylenmiş. İki kâfir öldürürsen, daha çok sevap... Ama bu dönem artık bitti. Türkiye'de son süreçte düşünce özgürlüğü adına ciddi mesafe alındı. Sonra diasporadaki Ermeniler konuştukça, buradakiler de konuştukça... Genç jenerasyon bu mantalitenin hâkim olduğu siyaseti bitirdi.

Biz 1989-1994 arasında burada üniversiteydik. Bölge gergindi o dönem ama Diyarbakır merkezde, üniversitede bir şey yoktu. Basına yansıdığı gibi değildi yani. Sonra siyasete girdik. Hak-Par üyesiyim. Üniversite yıllarında partiyle çok yoğun ilgilendik. Halen de kurucu üyesiyim partinin. PKK çizgisinden ayrılan arkadaşlarımızla beraber, silahlı mücadelenin olmayacağı, insan öldürerek bir yere varılamayacağı, kan üzerinden siyaset yapılamayacağı gerçeğini her iki tarafa da söyledik. Biz 1978 sonrası Kemal Burkay'ın çizgisini devam ettirmeye çalıştık. Benden önce bu Hak-Par içine girmiş birkaç Ermeni arkadaşım daha vardı. Ben hep Diyarbakır'da yaşadım, okudum ama çeşitli sivil toplum kuruluşlarındaki, derneklerdeki çalışmalarımdan dolayı her zaman İstanbul, Ankara, İzmir'le diyaloğum vardı.

Hrant'ın bu ülkeye, bu ülkenin Hrant'a ihtiyacı vardı

Hrant Dink'i basından, çok yakından takip ediyorduk. Çok kıymet verdiğimiz gazetecilerimizdendi. Yani sadece biz değil, Türkiye'nin geneli bunu biliyordu. Kürtler içerisinde de çok değer verilen, düşüncelerine çok saygı duyulan bir insandı, bir düşünürdü. Hani, bilinsin isterim,

Hrant Dink ölümünden önce de biliniyordu burada. Bugün bir Ahmet Türk, bir Leyla Zana Kürtler içinde nasıl biliniyorsa, Hrant Dink de öyle biliniyordu. Nihayetinde bu bölgenin insanıydı.

O öldürüldüğünde hissettiklerimi ifade etmem güç. Çünkü ben Hrant Dink'e gerçekten çok kıymet veren, düşüncelerini takip eden biriydim. Çok kıymetli, cesur yürekli insanımızı kaybettik. Emin olun ki, bir yerde, Türk olması, Kürt olması, Ermeni olması bir şey ifade etmiyor. Önemli olan, kıymetli birilerinin kaybedilmesi. Fakat bir Ermeni olarak Hrant'ı kaybetmek daha derinden etkiliyor, daha çok acı veriyor. İnsanı öfkelendiren, çileden çıkaran, bazen insanda kin uyandıran bir şey oldu onun öldürülmesi. Diyarbakır'dan, ülkenin doğu yakasından bakıldığı zaman da, insanlar çok etkilendi. Zaten Türkiye'de genel olarak, azılı milliyetçilerin dışında herkes çok etkilendi Hrant'ın ölümünden. Türk arkadaşlarımız da öyle. Hrant'ın bu ülkeye, bu ülkenin Hrant'a ihtiyacı vardı. O bu ülkenin demokratikleşmesi için, kardeş kavgasının sonlanması, aradaki sorunların çözülmesi için uğraşıyordu.

Kürtler o soykırımda yer almasalardı...

Bu konuda Türk cephesinden çok ümitli değilim. Kürtlerin baskısıyla, dayatmasıyla belki bir şeyler yapılabilir. Türklerde halen şey var... Mesela Kars, Erzurum, Ardahan bölgesine bir gidin, nasıl bir kin ve nefret hâkim... Bir toplantı için Kars'a gittim. Orada Ermenilere duyulan kin ve nefretin boyutunu görünce resmen korktum. "Hâlâ böyle bir şey var mı?" diye şaştım kaldım. Diyarbakır'da bu yoktur mesela. Diyarbakırlıyı Diyarbakırlı kılan da budur, Diyarbakır'ın farklılığıdır. Yani Çingeneleri, Süryanileri, Türkleri, Kürtleri, Ermenileri, bu kadar halkı kendi içinde barındıran tek bir il var, o da Diyarbakır. Bir de İstanbul var. Geçmişte Diyarbakır nüfusunun sadece yüzde 20'lik kısmı Kürt'müş. Büyük kısmı gayrimüslimmiş, gayrimüslimlerin büyük bir kısmı da Ermeni'ymiş. Yani geçmişte Diyarbakır bir Ermeni kentiymiş aslında.

Türkiye'de proje 1800'lerin sonlarından itibaren Ermenilermiş, sonra da Kürtler olmuş. Metot aynı. Ermenileri yok etmeyi başardılar ama Kürtlerde başaramadılar bunu, çünkü başta Kürtleri kullandıkları için Kürtler asli unsur gibi hissetmiş, davanın bir parçası gibi görmeye başlamış kendini. Bugün Kürtler üzerine yürütülen metotlar geçmişte

Ermenilere yapılanların aynısı. Ermeni olayı bittikten sonra Kürtlere yöneldiler ama tabii, Ermenileri kıyıma uğratmak, Kürtleri uğratmaktan daha kolaydır. Bence "Ermenilere yapılanı Kürtlere de yaparız" diye düşünülmesi yanlış. Zaten Kürtlerle olan kavganın bu kadar uzun sürmesinin en büyük sebeplerinden biri, Kürdistan coğrafyasında güçlü bir Kürt toplumu olmasıdır. Yani bugün kendi milisini, gerillasını kendi besliyor, silahını kendi temin ediyor, cebine parasını koyuyor... Baskıya karşı kendi çoluğuyla çocuğuyla, annesiyle, dik duran bir Kürt toplumu var. Onun için, aynı metotlar uygulanıyor ama başarı getirmez. Ama şunu söyleyeyim: Kürt sorununun da başlangıç noktası, Ermeni Soykırımı'nda aldıkları roldür. Çok yazıktır ki Ermeniler de, Kürtler de bu yüzden acı çekti, çekiyor. O gün Kürtler o soykırımda yer almasalardı, ne soykırım yaşanırdı, ne de bugünkü durumlar.

En başta özür dilenmeli

Bence Türklerin ve Kürtlerin her şeyden önce geçmişte yaptıklarıyla, tarihleriyle yüzleşmeleri gerekiyor. Bu yüzleşme özür boyutunda mı yapılır, başka türlü mü yapılır bilmiyorum ama Ermenilerin davası tazmin davası değildir. Bu, Uludere'de yaşanan gibi 'ölüm parası' falan değil yani... Dünya kamuoyunun önünde, "Geçmişte bir halk böyle acı çekti" diye deklare edilmesi gerekiyor bence. İkincisi, bu insanların geri dönüşü ile ilgili bir altyapı oluşturulmalı. Bu vatandaşların kayıpları mutlak surette giderilmeli diye düşünüyorum. Bir kere, ben bir Ermeni olarak, geçmişte ne kadardık, kaç kişiydi benim ailem, bunu bilmek istiyorum. Bu çok kıymetli benim için. Atalarımın yerleşim yerlerini bilmek istiyorum. Bugün Soykırım'dan dolayı Amerika'da, Fransa'da ve diğer Avrupa ülkelerinde yaşayan insanların bu ülkeye gelişini sağlamamız gerekiyor. Biz şimdi bu toprakların insanları olarak, başka memleketlerde yaşayan insanlara buraları gezdiriyoruz. Yani devlet özür dilemiyor ama biz diliyoruz. Hani, "Evidir, gelsin görsün" diyerek... Bu çok önemli, ama en başta özür dilenmeli.

Öte taraftan, Erivan'la bir köprü mutlaka kurulmalı diye de düşünüyorum. Türkiye- Ermenistan sınırı açılmalı, çünkü hapsedilmiş durumda orada insanlar. Bir taraftan Azerbaycan, bir taraftan Türkiye, hapis altında Ermenistan. Bu iki kardeş halk yıllar boyu burada kardeşçe

yaşamış; bunun tekrar sağlanması gerekiyor. Buradaki yıkılmış, harabeye dönmüş, terk edilmiş ibadethaneler, kiminin değeridir. O kiliselerde anıları, acıları, kederleri vardır. Bu yapıların mutlaka restore edilip, tekrar kendilerine teslim edilmesi gerekir. Bunlar ilk etapta yapılması gerekenler bana göre. Sonra, yitirilen insanların bir envanterinin oluşturulması gerekir. Yani en azından isim olarak bilinirse bu insanlar, kim kimin neyiydi anlayabiliriz. Mesela ben Aram Dikran'ın bizimkilerle akraba olduğunu bilmiyordum. Anneannesi tarafından bizimkilerin akrabasıymış... Anlatabiliyor muyum? Bu tarz verilerin artık gün yüzüne çıkması gerekir.

Sonra, dil meselesi var bir de. Nihayetinde biz Ermeniler bu bölgenin asli unsurlarıyız, Kürtler ve Türkler gibi. Ben bir Ermeni'yim ve gerçekten Ermenice öğrenmek istiyorum. Ermeni alfabesini öğrenmek, Ermenilerle dostane ilişkiler kurmak istiyorum. Kendimizi yalnız hissediyoruz şu anda Diyarbakır'da. Yani "Evet, bu Ermeni soydaşımdır, gidip kapısını çalayım" diyebileceğim, gidebileceğim çok az insan var. Ermenicenin yasal bir şekilde yaşatılması, yaygınlaştırılması için Milli Eğitim müfredatına alınmasını ya da bu konuyla ilgili özel teşebbüsler olması gerektiğine inanıyorum. Bütün bunları milliyetçi duygularla söylemiyorum; gayet insani gerekçelerle, bunların Türkiyelilik çerçevesinde yapılmasını istiyorum. Ben bu coğrafyayı gerçekten çok seviyorum, Türkiyeli olmaktan çok gurur duyuyorum. Bunu bir Ermeni olarak söylüyorum. Etkin, zengin, yaşanabilir bir Türkiye yaratmak temelinde, biz Ermeniler oyunbozanlık yapan taraf olarak lanse edilmeyelim; öyle değiliz. Ama, bu coğrafyanın en fazla acı çekmiş insanlarıyız; onu da biliyoruz. Ona rağmen, bizim bu ülkenin biraz daha demokratikleşmesi, daha ileriye gitmesi, temel hak ve özgürlüklere saygı duyan, insanların düşüncesine önem veren bir ülke olması temelinde etkin bir rol oynayabileceğimizi düşünüyorum. İnançlarımız, yaşam kültürümüz farklı olabilir, hiç önemli değil. Birlikte yaşamak tamamen bizim elimizdedir.

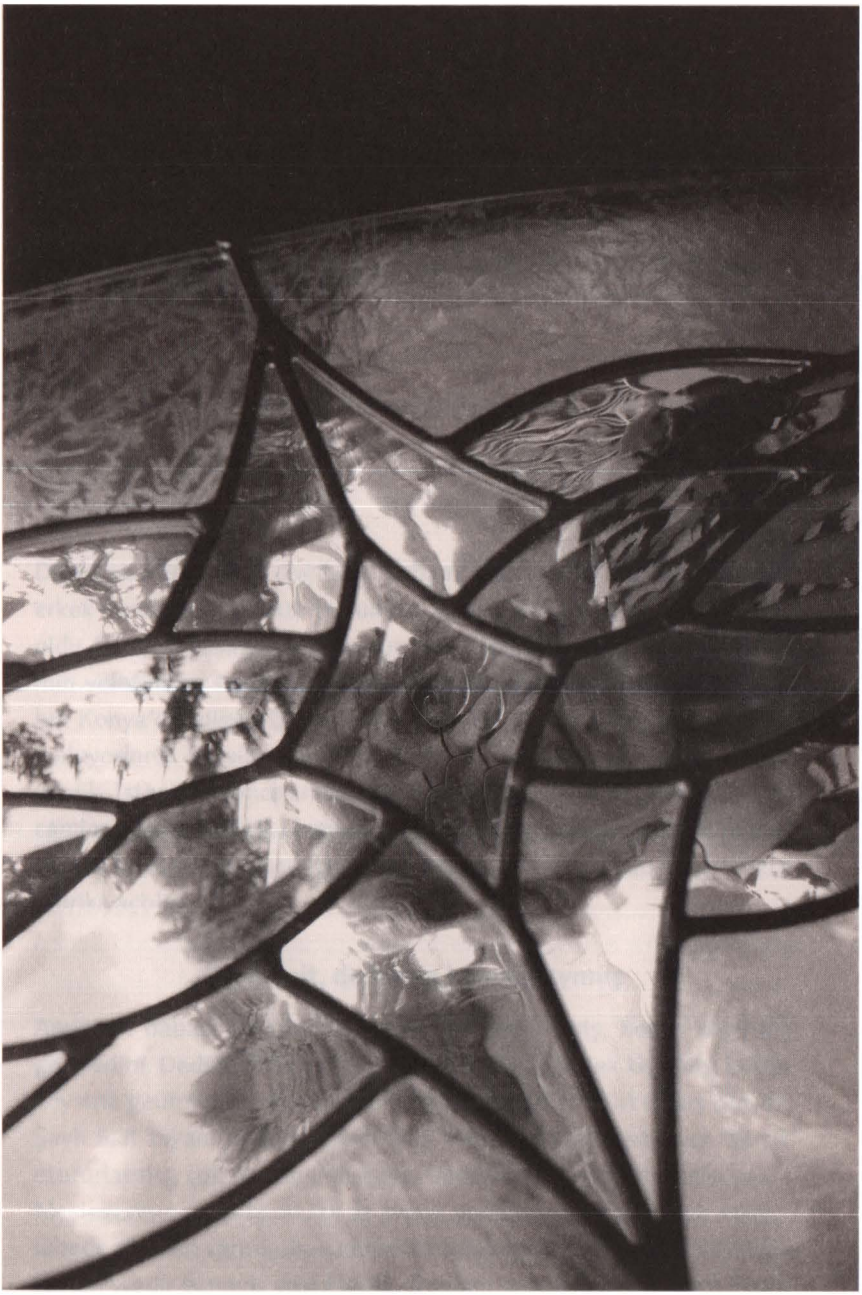

DİNİNDEN DÖNDÜRMÜŞLER, NÜFUS KÂĞIDINA DA 'MÜHTEDİ' YAZMIŞLAR

Diyarbakır-Ergani'de doğdum. Babam, annem, iki kız kardeşim ve erkek kardeşimle birlikte büyüdüm. Altı yaşına kadar güzel günlerim oldu. Ben altı yaşındayken babam vefat etti. Annemle, ailemle babamın vefatından sonra zor günler yaşadık. Annemin kardeşleri vardı; biri Konya'da, diğeri Diyarbakır Maden'de. Onlar, tabii, bizi devamlı kolluyorlardı. Bir süre sonra hep birlikte İstanbul'a yerleşmeye karar verdik. İstanbul'a önce amcamlar yerleşti, sonra bizi de aldırdılar. Amcamlarım amacı fabrika kurmaktı, çünkü dede mesleğimiz iplik imalatı ve iplik boyamaydı. Küçük dayım da okudu, kimyager oldu. Hep birlikte fabrika açtılar.

Şeyh Sait, dedemin komşusuymuş

Annemin babası Diyarbakır'a yakın bir köydenmiş. Ben o köyü hiç görmedim. Dedem iplikçiymiş. Orada bu işi yapan tek kişiymiş, bütün köy ona gelirmiş. Dedem bu iplik işiyle uğraşırken Kürt isyanı oluyor, Şeyh Sait İsyanı patlıyor. Şeyh Sait, dedemin komşusuymuş. Bitişik otururlarmış, çok da samimilermiş. Dedemin siyasetle hiç ilgisi yok... Mesleği dışında, hobi olarak da avcılık yaparmış. Orman içinde bir kulübede silahları varmış, boş zamanlarında keklik vururmuş. Hâlâ keklik tüyleri vardır bendeki yastıklarda. Dedemi çekemeyenler "Şeyh Sait'e

silah veriyor" diye onu ihbar ediyorlar. Dedem ne söylerse söylesin, suçsuzluğunu ispat edemiyor. Karakolda falakaya yatırıyorlar, döve döve öldürüyorlar. Evde Şeyh Sait'i yayamdan duyardım, kim olduğunu İstanbul'a gelince öğrendim.

Dedemin mesleğini kimse yapamıyor ama yayam öğrenmiş. Dedem kadar olmasa da, daha ufak çaplı sürdürmüş bu işi. Benim hatırladığım, yayam Maden'de kalıyor büyük dayımla. Annem en büyükleri, sonra büyük dayım, kimyager olan küçük dayım, en küçük de kız kardeşleri... Annem dahil, dört kardeşin hepsi İstanbul'da öldü.

Anadolu'da kumalık yaygın

Benim yayam, dedemin ikinci eşi oluyor. Daha önce başka bir kadınla evliymiş dedem. O ilk karısıyla evliyken kesim oluyor. Kesim mi, isyan mı, onu tam olarak bilmiyorum ama, dedemle haberleşiyorlar, "Birbirimizi kaybedersek ve hayatta kalırsak yine beraber olalım" diyorlar. Ne kadar ağır bir travma geçiriyorlarsa, birbirlerini kaybedeceklerini biliyorlar ve kaybediyorlar da.

Olaylar bittikten sonra dedem kaç zaman bekâr kalıyor, bilmiyorum. Sonra benim yayamla evleniyor. Yayamla evlendikten beş-altı ay sonra, eski karısı, sora sora dedemin evini buluyor. Kapıyı da yayam açıyor. Bakıyor, bir yabancı kadın, dedemi soruyor. O zaman dedem çıkıyor kapıya, hemen sarılıyorlar. "Biz sözleşmiştik, bu olaylardan sonra sağ kalırsak birleşelim diye. Benim artık gidecek yerim yok, sizinle yaşayacağım" diyor ve dedemlerle beraber kalıyor. Biz o yayamı çok severdik, çünkü bize çok ihtimam gösterirdi, çok severdi bizi. Benim öz yayam da onu sahipleniyor, abla-kardeş gibi anlaşıyorlar. Onun hiç çocuğu olmamış. Anadolu'da zaten kumalık yaygın. Hatta, dedemin mesleği de boyacılık ve iplikçilik olduğu için ikisi beraber evde çalışıyorlar.

Babamın ailesinin tamamı kesimde ölmüş

Babamın ailesi ise Dicle'nin bir köyünden. Ailesinin tamamı kesimde öldüğü için babam tek başına kalıyor. Altı kardeşlermiş, bir tek babam sağ kalmış. Onu da bir komşuları kurtarmış. Babam, annemin babasının uzaktan akrabası oluyor galiba. Dedem onu yalnız bırakmıyor,

yanına alıyor. Hem mesleği öğretiyor, hem de oğlu gibi yetiştiriyor. Askere gönderiyor, askerden geldikten sonra tekrar yanına alıyor. Bu arada benim annem 15 yaşına geliyor. Dedem onu babamla evlendiriyor. Annem yedi yaşındayken Kürt isyanı başlıyor. Kaçarlarken teyzem altı aylıkmış; dedem onu taşıyamıyor ve mağara gibi bir yere bırakıyor. Annem de acıyor, kardeşi tabii, dayanamıyor ve kendisi kucaklıyor. (Kürt isyanı zamanı galiba – kesimle isyanı karıştırıyorum.) Annem yaşasa şimdi 95 veya 100 yaşında olacaktı.

Ergani'de bayram yaptığımızı hatırlamıyorum

Ergani'de çok az Ermeni olduğu ve onlar da Müslüman gibi yaşadıkları için orada hiç yumurta boyadığımızı, kiliseye gittiğimizi, bayram yaptığımızı hatırlamıyorum. Diyarbakır'daki akrabalarımız yaparlarmış fakat bunu sonradan duydum. Kiliseye giderken güzel giyindikleri zaman Müslüman komşuları onları rahatsız ederlermiş. Gelenekleri yayamlar biliyordu ama yapamıyorlardı. Diyarbakır'daki Ermeniler yapıyorlardı mutlaka.

Yayam perdeleri çekerek ibadet ederdi Ergani'de, çünkü haç çıkarırdı. Bize Ermenice dualar öğretmediler. Ablam Kuran okurdu. Arapçayı öğrenmişti. Mahallede arkadaşları Kuran kursuna gidiyor diye heveslenmiş, annem de göndermiş... Ben de ilkokula Ergani'de başladım ama birinci sınıftayken babam vefat etti. Orada Müslüman mezarlığında yatıyor, çünkü Ermeni mezarlığı yoktu.

Bizimkiler Diyarbakır'a mecbur kalmadıkça gitmezlermiş. Ergani'de kilise olmadığı için (ya da vardı ama yıkıktı) ben de, ablamlar da Diyarbakır'da, Surp Giragos Kilisesi'nde vaftiz olmuşuz. Mamamla babamın düğünü de Dicle'de olmuş. Kesimden sonra olduğu için, kilisede değil kendi aralarında yapmışlardır. Diyarbakır Kilisesi'ni hatırlıyorum. Kocaman bir kapısı vardı. Oraya bakan yaşlı kadın, kocaman bir anahtarla açardı kapıyı. Dua eder, çıkardık.

Biz İstanbul'a gelmeden önce küçük dayım kimyager çıktı. Konya'da çalışırken yengemle tanışıyor. Yengem Müslüman'dır ama anlaşıp evleniyorlar. Fakat dayım yayama Müslüman bir kızla evlendiğini söylemiyor, çünkü yayam çok dindar bir kadındı, istemezdi. Biz de

söylemedik. Dayımın iki çocuğu olduktan sonra Diyarbakır'a getiriyor yengemi, ailesiyle tanıştırmaya. Yayamlar, mamamlar (*Erm. anne*), "gelinimiz" diye çok güzel karşılıyorlar. Dayım evlendiği için bir şey diyemiyorlar, seviyorlar da yengemi. Ama yengem yayamın ibadetini görünce "Aaa, bunlar gâvur" diyor ve ayrılmaya kalkıyor ama sonra barışıyorlar. Kuzenlerimle kardeş gibi büyüdük ama dayımın kendi dinini bilmemesinden, yengemin de Müslüman olmasından dolayı onlar da Müslüman gibi büyüdüler, Müslümanlarla evlendiler.

Ermeni okullarına gidemedikleri için...

Ben altı yaşında İstanbul'a geldiğim için Diyarbakır'a dair çok az şey hatırlıyorum. Oturduğumuz muhitte Hıristiyan olan ama Müslüman gibi yaşayan birkaç kişi daha vardı. Korkudan isimlerini değiştirmişler. Hatta bize bile Müslüman isimleri konmuş. Erkekler askerde zorluk çekmesin diye böyle olmuş. Dayılarımın nüfusu, annemin nüfusu hep 'mühtedi' olarak çıkmıştı. Mühtedi, 'dönme' demek. Yani dininden döndürmüşler, Müslüman yapmışlar, nüfus kâğıdına da 'mühtedi' yazmışlar. O zaman bilmezdik ne demek olduğunu, sonra anladık ki dönme olunca böyle yazılırmış.

İstanbul'a gelince, yayam nüfus kâğıtlarını değiştirmek için Patrikhane'ye götürmüş. Dayımlarınkini de götürmek istemiş ama dayımlar fabrika kurmaya çalıştıkları için demişler ki "Şimdi nüfusumuzu çevirirsen bizim hükümetle işlerimiz zorlaşır." Gitmiş yayam, geri almış Patrikhane'den nüfusları. Yine Müslüman olarak kalmışlar. Böyle olunca da, Ermeni okullarında okuyamadıkları için Müslüman gibi büyümüşler. Babam ise nüfusta Hıristiyan olarak çıktı. O sayede bizim nüfusumuz da Hıristiyan.

İstanbul'a gelince Avrupa'ya gelmiş gibi olduk

İstanbul'a gelince hayatımız tamamen değişti. Sanki Avrupa'ya gelmiş gibi olduk. Daha serbestti burası. Gedikpaşa'da oturmaya başladık. Kilise yakınımızdaydı, yayam her gün giderdi. Çok seviniyordu kiliseye gittiği için. Ermeni komşuları vardı. Rahatlıkla ibadet ediyor, rahatlıkla bayramını kutluyordu. Annem, yayam, biz, tamamen Ermeni âdetlerini yaşamaya, uygulamaya başladık.

Babamın nüfusu Hıristiyan olduğu için, ben de Bezciyan Okulu'na gittim. İlk zamanlar okulda biraz zorlandım ama zamanla alıştım. Ermenice duaları ve Ermenice okuma yazmayı öğrendim. Bezciyan'da okumak beni daha çok adapte etti Ermeni kimliğime. Abim burada Türk okuluna gitti. Onu Ermeni okuluna koymadılar, çünkü Ergani'de Türk okulunda başlamıştı. Liseye devam etti, bitirdi.

12 Mart ihtilali olduğu zaman Bezciyan'a gidiyordum. Bizi sokağa çıkarmadılar darbenin olduğu gün. "Evlerinize gitmeyin, grup halinde göndereceğiz sizi" dediler. Darbenin ne olduğunu da bilmiyorduk. Gedikpaşa'da oturduğumuz için üniversitedeki olayların içerisindeydik her zaman. Cuma günleri sık sık öğrenci olayları olurdu. 1980 darbesinde benim yakın akrabalarım, genç çocuklar olayların içindeydi. O zaman farkındaydık olayların ama bilemiyorduk, sağcı, solcu... Dayımın oğlu burada üniversitede okurken, çatışmalardan dolayı okulu bırakıp Almanya'ya gitti, oradan mezun olup geri geldi.

Ermeni okulundan sonra Türk okulunda kurslara gittim. Akşam Sanat Okulu'nun tüm kurslarına devam ettim. Hem Türk arkadaşlarım oldu, hem de Ermeni arkadaşlarım. Türk arkadaşlarımla da güzel anlaşıyorduk. Aydın insanlar oldukları için hiç dışlanmadım. Hatta benden, benim kültürümden bir şeyler öğrenmek için bana daha çok yaklaşmaya çalışıyorlardı.

Akşam Sanat'ı bitirdikten sonra ablamla beraber evde çalıştık. Dikiş dikerdik. İki ablam da bekârdı, çalışıyorlardı. 1968'de Almanya'ya işçi olarak gittiler. Dört sene orada yaşadılar; geldiler, burada evlendiler. İkisinin de düğünü Feriköy'de, kilisede oldu. Küçük ablam bir yıllık evliyken vefat etti. Büyük ablamın da bir kızı oldu. O da Hıristiyan'la evlendi. İki çocuğu var. Onlar da Hıristiyan ortamında büyüyorlar.

Annem torununu vaftiz ettiremedi

En küçük kız olduğum için ben aslında evlenmeyi düşünmüyordum. Fakat ablamlar Almanya'ya giderken "Bizi bekleme, istediğin zaman evlenebilirsin" dediler. Abim de o sıralar okulu bitirmişti, muhasebecilik

yapıyordu. Müslüman bir kızı sevdi, evlendi. Bir de oğlu oldu. Her bayram gelirler, ben de onların bayramını kutlarım. Karısıyla abim beş-altı yıl iş için Almanya'da yaşadılar. Oğullarını hem ben büyüttüm, hem de anneannesi. Bende kaldığı zamanlarda kiliseye götürdüm çocuğu. O zamanlar annem de hayattaydı. Torununu vaftiz ettirmek istedi ama çocuğun annesi Müslüman olduğu için yasakmış meğer, yaptıramadık. Babası kütükte Hıristiyan olmasına rağmen, çocuğu nüfusa Müslüman olarak geçirdiler. Aramız bozulmasın diye bir şey diyemedik. Oğlan bana çok düşkündür. Gelinimiz "İsterse sizden birini alabilir" dedi ama cesaret edemedim, "Kimi tercih ederse" dedim. O da Müslüman bir kız seçti.

Eşimle görücü usulüyle tanıştım. İki yıl nişanlı kaldık. Kayserilidir. Eşimin Diyarbakırlı olup olmaması fark etmezdi benim için. Problem çıkmadı. Eşim de Kayserili biriyle evlenmek istememiş, akraba olmasın istemiş. Eşimin sülalesi çok geniş. Hepsiyle görüşürüm. İki kızımız oldu, ikisini de Hıristiyan okuluna gönderdim, ikisi de Hıristiyan'la evlendi. Bir Müslüman'la evlenmek istemezdim. Kızlarımın da Müslüman'la evlenmesini istemezdim. Mesela abimin çocuğunu vaftiz bile yapamadık. Öte yandan, bir ablam Hıristiyan'la evlendi ama adam alkolik çıktı. Ablam ondan çok çekti ve erken öldü. Ablam öleceğine, kocası alkolik bir Hıristiyan değil de iyi bir Müslüman olsaydı.

Diyarbakırlı Ermeni olmak farklı bir şey

Mıgırdiç Margosyan anne tarafımdan akrabamdır. Annemle kuzen oluyorlar. Hatta Mıgırdiç talebeyken gelir bizde kalırdı, yayası da bizde kalırdı. Onun 'Gâvur Mahallesi' kitabını okuyunca Diyarbakır'ı daha iyi tanıdım. Diyarbakırlı Ermeni olmak farklı bir şey.

Elimden geldiğince oradaki âdetleri sürdürmeye çalışıyorum. Mesela, İstanbul'a küçükken geldiğim için buranın çöreklerini yapıyorum ama akrabalarımdan Diyarbakır çöreklerinin nasıl yapıldığını da öğreniyorum. İçli köftemiz de meşhur; onu annemden öğrendim, çocuklarıma da öğrettim.

Kızlarıma Diyarbakır'la ilgili bildiğim her şeyi, her fırsatta anlatıyorum. Oraya altı yaşından sonra bir daha gitmedim ama ilk fırsatta

gideceğim. Surp Giragos Kilisesi'ni onardıklarına çok sevindim, çok memnun oldum, çünkü perişan halde olduğuna çok üzülüyordum.

Her şeye rağmen yurtdışına gitmek istemedim

Her kötü şeyi Ermenilere yüklemeye çalışıyorlar. Fırsat buldukça gerçekleri, Ermeniliğin kötü bir şey olmadığını anlatmak lazım ki, Ermenileri yanlış tanımasınlar. Büyük kızımın yurtdışında devlet dairelerinde işi oluyor. Bir Türk memur Ermeniler hakkında çok yanlış şeyler söylemiş. Kızım da adamla soğukkanlı bir şekilde tartışmış. Kızım Ermenilerle ilgili "Ruslarla işbirliği yapıp, ihanet ettiler" gibi çok sık tekrarlanan sözlerin doğru olmadığını o memura anlatmış. O memur eve gidince kızımın söylediklerini karısına da anlatmış. Kızım tekrar o devlet dairesine gittiğinde adamın bakışının değişmiş olduğunu görmüş. Ben de bir gün pasaport için karakola gittim. Kapıdaki çocukla sohbet etmeye başladık. O da Malatyalıymış; başladı bana tanıdığı Ermenileri anlatmaya, methetmeye. Ben de iyi şeyler anlattım ki, kötü bir intiba varsa değişsin.

Çocuklarıma geçmişte yaşananları anlattım, hâlâ da anlatırım. İkisini de Ermeni okuluna gönderdim, kimliklerini bilsinler, öğrensinler diye. Agos kurulduktan sonra daha çok konuşulur, anlatılır oldu her şey. Hepimiz daha çok cesaret bulduk. Sevag Balıkçı askerde öldüğünde inanmak istemedim. "Hrant'tan sonra böyle bir şey artık olmaz" diyordum. Demek ki olabiliyormuş.

New York'ta ve Kanada'da akrabalarım var. 25 yıl önce gitmişler. Biz Diyarbakır'dayken annemin bir akrabası bizi de Amerika'ya götürmeye çalışmış ama yayam gitmek istememiş, "Ben gurbetlik çekmek istemiyorum, burada yaşamak istiyorum" demiş. Ben de, her şeye rağmen, hiç yurtdışına gitmek istemedim. Büyük kızım ve damadım yurtdışında. Senede iki defa geliyorlar. Buranın her şeyini özlüyorlar. Ben yurtdışına sadece gezmek için gitmek isterim. Diyarbakır'dan da küçükken ayrıldığım için, İstanbul'dan başka bir yerde yaşayamam. Ermenistan'a da gittim; hoşuma gitti tabii Ermenice sokak isimleri filan, ama orası "Bir gün gidip yaşayabilirim" diyeceğim bir yer değil. Ben orada doğmadım ki...

Հայր մեր,
որ յերկինս ես
սուրբ եղիցի
անուն քո:
Եկեսցէ արքայութիւն քո: Եղիցին կամք քո
որպէս յերկինս եւ յերկրի:
Զհաց մեր հանապազորդ տո՛ր մեզ այսօր:

ÖZÜR DİLERLERSE AFFEDEBİLİRSİN BELKİ AMA UNUTAMAZSIN

1927'de Beyrut'ta doğdum. Evlendiğimde 16 yaşındaydım. Kocam da Diyarbakırlıydı. Evlendikten iki sene sonra büyük kızımı, beş sene sonra küçük kızımı, altı sene sonra da oğlumu dünyaya getirdim.

Babam da, annem de Diyarbakırlıydı. Orada evlenmişler. 1915'te önce Suriye'ye gitmişler. Oradan da Beyrut'a, Zeytuniye taraflarına gelmişler. Orada bir ev alıp oturmuşlar. Üç erkek, bir kız kardeşiz. Hepimiz Beyrut'ta doğduk, Surp Nışan Okulu'na gittik.

"Tek kelime Türkçe konuşursanız..."

Evde hep Ermenice konuşurduk ama ara sıra annem için Diyarbakır ağzıyla Ermenice konuştuğumuz da olurdu. Evde hiç Türkçe konuşulmazdı, bu yüzden hiçbirimiz Türkçe bilmeyiz. Beyrut'ta Türkçe konuşan hemen hemen hiç kimse yoktu. Sadece, bir komşumuz vardı, Adana'dan gelmişlerdi. Bir tek onun annesi Türkçe konuşurdu. Bunu babam duydu. Bir gün bizi yanına çağırdı, "Oturun bakalım" dedi. Korkuyoruz, bize bir şey yapacak diye. "Tek kelime Türkçe konuşursanız dördünüzün de dili kesilir" dedi. "Yok baba, konuşmayız, etmeyiz" diye nasıl ağlaşıyoruz, biliyor musun? Öyle bir şey yapmaz tabii ama...

Anne tarafımdan da, baba tarafımdan da, dedelerimi ve ninelerimi göremedim. Hepsi Soykırım'da boğazlanmış. Babam gözleriyle görmüş, ailesinden 35 kişiyi bir seferde öldürmüşler. Annesi, babası, kardeşi, halası, halaoğlu, halakızı, bütün sülalesi işte... Artık nasıl beklersin bu insanın kin dolu olmamasını?

Annemin ailesinden geriye sadece iki teyzem kalmıştı, başka kimse yoktu. Babamın tarafından da bir amcakızı hayatta kalmış. Babam sadece oradan kaçabildiğini anlatırdı, başka da bir şey söyleyemezdi, hıçkıra hıçkıra ağlardı. Şimdi çocuklarım ilgileniyorlar, babalarının ailesini, benim ailemi araştırıyorlar. Mesela babamın babasının Diyarbakır'da matematik öğretmeni olduğunu öğrendiler.

Diyarbakır Ermenicesini koruduk

Surp Nışan'da okudum. Orası milli Ermeni okuluydu. Kız-erkek karışık okurdu. Başka Ermeni okulu olmadığı için çok doluydu. Bu dediğim 60-70 sene önce tabii... Sadece büyük ağabeyim Katolik okuluna gitti. Ben Surp Nışan'da beşinci sınıfı bitirdim, zaten altıncı sınıfa kadardı okul. Sonra annem beni yazları terzinin yanına gönderdi, dikiş öğrenmem için. Yanına gittiğim terzi hiç evlenmemiş bir kadındı. Yunanistan'dan gelmişti. Üç kız kardeştiler, terzilik yaparlardı. Annem de onlara kıyafet diktirirdi. Bir gün bana "Kızların dikiş bilmesi gerekir, seni onların yanına vereyim" dedi. Hay bilmez olaydım dikiş dikmeyi! Vaktiyle çok diktim, şimdi dikemiyorum diye üzülüyorum.

Bekârlığımda Diyarbakırlılarla çok görüşürdük. Birbirimize gider gelirdik. Salonda halının üstünde erişte keserdik. Diyarbakırlı kadınların kabul günü olurdu, herkesin bir günü vardı. Böylelikle, Diyarbakır ağzıyla Ermenice konuşmayı hep sürdürdük. Bizim oturduğumuz mahalledeki bütün Ermeniler Diyarbakırlı değildi, dağınık otururdu Diyarbakırlılar ama hep birbirleriyle görüşürlerdi. Bizim mahallede Müslümanlar da vardı ama onlarla görüşmezdik. Ben bekârken annemin Müslüman Arap komşuları vardı. Çok iyi insanlardı aslında, ama annem görüşmezdi onlarla. Nasıl görüşsün ki? Onlar Arapça konuşurdu, annem Arapça bilmezdi.

Diyarbakırlılarla bu kadar sıkı görüştük ama dört kardeş arasında bir tek ben Diyarbakırlı Ermeni'yle evlendim. Kocam da, kaynanam da çok dindar insanlardı. Hayatımız kilise, dua ve çalışmaydı. Allah korkuları vardı. Kocam 92 yaşında öldü. Rahmetli, her gün saatlerce İncil okurdu. İki yaşındayken babasını kaybetmiş, sadece anaokuluna gidebilmişti. Sonra Lübnan'a gelmişler. Burada ancak okuma yazmayı sökebilmiş, onu da kendi kendine çalışarak... Sürekli İncil okuduğu için kimse onun eğitimsiz olduğunu anlayamazdı. Nur içinde yatsın.

Kaynanam ilk gece beni yanında yatırdı

Kocamla tanışmamız bir akraba vasıtasıyla oldu. Ortak tanıdıklarımız vardı. Bana göz koymuş; beni istemeye, tanıdığımız bir kadını gönderdi, ben de "evet" dedim. Bir sene nişanlı kaldık. O zaman âdet öyleydi. 1943'ün 12 Aralık'ında evlendik. Kocam kilisede görevli olduğu için düğünümüzde kırmızı halı serildi. Beyrut'taki neredeyse tüm Diyarbakırlılar düğünümüzdeydi. Kaynanam, ilk gece kocamın yanında yatmama izin vermedi. Çünkü dini olarak, ilk gece rahip gelip okur, sonra birleşirlermiş. Bu bir Diyarbakır geleneği midir, yoksa eski bir dini âdet mi, bilmiyorum. Kaynanam beni sabaha kadar yanında yatırdı. Ertesi sabah kalktık, kahvaltı yaptık. Kocam o gün işe gitmedi, evde kaldı. Kocamın elektrikçi dükkânı vardı. Elektrikle ilgili her şeyi satardı. İşi çok iyiydi. Neyse, ertesi gün oldu, kocam gidip yatmış, ben de yatacağım ama yanında yatmaya cesaret edemiyorum. Yere bir yastık koydum. Kaynanam da duymuş, "Kız, niye yerde yatmışsın, kalk kocanın yanında yat!" diye bağırdı. Konuşamıyorum ki, korkuyorum onlardan...

Ben yemek pişirmeyi bilmezdim, kaynanamdan öğrendim. Hep Diyarbakır yemekleri yapardı, bana da öğretti. Diyarbakır usulü dolma, bulgur pilavı... Beyrut'ta Adana civarından gelen çok Ermeni vardır. Onların yemekleri bizden farklı olurdu. Kaynanam bana öğrettiği gibi torunlarına da öğretti Diyarbakır yemeklerini. Şimdi kızlarım yapıyor.

Kilisede seve seve çalıştım, dolu dolu yaşadım

Ben bekârken, annemin yanındayken hep dikiş dikerdim ama terzilik yapmadım. 40 sene Surp Nışan Kilisesi'nin kadınlar kolunda çalıştım.

Başkandım. Orada bir sürü iş yaptık. Fakirlere giderdik, hastanelere giderdik, dolaşırdık. Kilisenin bakımını üstlenmiştik, temizlerdik. Şimdi aynı görevi kızım yapıyor; Kadın Kolu'nun başkanı... Kocası da, Diyarbakır hemşeri derneğindeki görevi haricinde, aynı zamanda Surp Nişan Kilisesi'nin mütevelli heyeti başkanıdır.

Kilisedeki görevimi hep seve seve yaptım. Dolu dolu yaşadım. Çocuklarıma da bunu öğrettim. İşte o yüzden en büyük kızım benim görevimi devraldı. Büyük kızım beş sene tek çocuk oldu, o yüzden çok kıymetliydi. Sonra küçük kızım doğdu. Böylece iki kızımız oldu. Herkes kocama "Senin bir oğlun olmalı" diyordu. Oğlumuz olsun diye 40 gün oruç tuttum. Sonra Kudüs'e gittik, orada dua ettim, "Oğlum olursa adını Agop koyacağım" dedim. Baba-oğul, isimleri Agop'tur.

Büyük kızım moda tasarımcısı oldu. 1975'te Lübnan'da iç savaş başlayınca işyeri Yunanistan'a taşındı, 25 sene Yunanistan'da kaldı. O dönemde ben de yazları Yunanistan'a gider, bir ay kızımın yanında kalırdım. Yedi kez gittim Yunanistan'a.

Yatak odama bomba düştü

Küçük kızım iç savaştan bir sene önce, 1974'te evlendi. Olaylar başladıktan bir sene sonra kocası Suudi Arabistan'da iş buldu, oraya taşındılar. İç savaş şiddetlenince küçük kızımın buradaki evine yerleşmek zorunda kaldık. Kendi evimize savaş sırasında bomba düşmüştü. Ben evde yoktum. Komşular telefon ettiler; bomba yatak odama düşmüş, ev yerle bir olmuş. Öyle olunca da, işte, küçük kızımın evine taşındık ve 10 sene orada oturduk. Ancak 10 sene sonra yeniden bir ev alabildik.

İç savaş başladığında oğlum 16-17 yaşındaydı. Korkusuz bir çocuktu. Devrimci çocuk korkar mı... Ne üzüntüler, ne korkular yaşadım onun yüzünden. Lübnan'da kalan herkes gibi çok badireler atlattık.

Savaş sırasında Müslümanlarla birbirimize gidip gelmezdik ama yolda karşılaşınca sevgiyle selamlaşırdık. Ama çocuklarımdan biri bir Müslüman'la evlenmeye kalksaydı... Tartışmasız şekilde yasaktır, dayanamayız biz.

Böyle şey olur mu?

Soykırım'dan ötürü özür dileneceğini hiç zannetmiyorum. Olur da bir gün özür dilerlerse belki affedebilirsin ama unutamazsın. Yapılanları gözleriyle görenler hiç unutamaz, sonraki kuşaklar da yaşananları görenlerin gözyaşlarını unutamaz gibi geliyor bana.

Eğer özür dileyeceklerdiyse, pişmanlarsa, Hrant Dink'in öldürülmesine neden izin verdiler? Bir de "Soykırım yok" diyordunuz... Al işte, kendi ellerinizle öldürdünüz, siz değil miydiniz öldüren? Niye soykırım olduğunu kabul etmiyorsunuz? Kendileri yaparlar, "Biz yapmadık" derler. Böyle şey olur mu?

MÜSLÜMAN'IM VE ERMENİ'YİM, İNANMIYORSAN TARİHE BAK!

Ben 1954 ya da 1955'te, Kozluk'un Dere köyünde doğmuşum. Dedem Soykırım'dan sonra o köye kaçmak durumunda kalmış. Kozluk'ta çok yer dolaşmış, en son benim de doğup büyüdüğüm köyde kalmış. Köyün ismi Kürtçe 'Der-e', yani kilise köyü. Dedelerimizden, atalarımızdan duyduğumuza göre orada büyük bir kilise varmış zamanında. Hâlâ kalıntıları, kiliseye ait taşlar var. Hatta, bende resimleri de mevcuttur. Şu anda o köyde bir şeyimiz kalmadı.

1962'de Silvan'a göç ettik. Silvan'daki siyasi baskılardan dolayı şu anda İstanbul'da, Kumkapı'da yaşıyoruz. Fakat ben ilkokula dokuz yaşımda, Silvan'da başladım. Ondan önce Arapça okumuştum. Amcam Sasun'un Cacak köyünde imamdı. Onun yanında Arapçaya başlamıştım. Latin harflerini de bir şekilde kendim öğrendiğim için sonra Silvan'da okula kolayca başladım. İlk iki haftadan sonra bir imtihan yaptılar. Okuryazar olduğum için beni hemen üçüncü sınıfa aldılar. Fakat ben 15-16 yaşlarında, 1969'da, oradan İstanbul'a kaçtım. Artık, şehre yeni gelmiş olmanın verdiği zorluktan mıdır, aile baskısından mıdır... Tek başıma kaçtım. Silvan'dan minibüsle Diyarbakır'a gittim önce. Orada bir askerle tanıştım. Bana İstanbul'da bir adres verdi, ben de gittim. Mesleğim vardı, fırıncıydım. Hemen Zeytinburnu'nda bir fırında iş buldum. Orada yatıp kalktım altı ay. Sonra babama mektup yazdım; geldi beni aldı, Silvan'a geri götürdü. Yani, tereddüt ettiğimi

hatırlıyorum. İstanbul cazip geliyordu bana tabii, deniz falan var. Anne baba hasreti olmasa zaten dönmezdim geri. Babam bana "Gelmezsen seni evlatlıktan reddederim" demişti. O zaman da anasız babasız, 'piç' olacağım sanıyorum, çocukluk aklımla. Neyse, geri döndüm ama bir sene dolmadan yine kaçtım İstanbul'a.

Aslında Silvan'da hayatımız iyiydi. Fırıncıydık. Bir şeyi hiç unutmam, çok etkilenmiştim. Şimdi hükümetten milletvekili olan bir kişi yol inşaatını almıştı. Taşerona yaptırıyor tabii. Bunlar bizden ekmek alıyor. Sonra iflas etti bu taşeron firma. İşin başındaki adam kaçtı, yani ekmekleri alan. Ama karısı hâlâ gelip ekmek alıyor. Amcam dedi, "Kocana söyle, parayı yollasın." Bir-iki kez böyle sert çıktı. Bir gün dedem de oturuyor fırının önünde. Kadın yine geldi, amcam yine bir şeyler söyledi. Dedem amcama "Ne diyorsun?" diye sordu. Amcam "Kadının kocası aldı ekmekleri, vermedi parasını" dedi. Dedem amcama bir tokat çaktı, o arada bir de bana patlattı. Dedi "Hayvanoğlu hayvan! Bu ekmeği götürüp köpeğe mi veriyor, sokağa mı atıyor? Çocuğuna götürüyor. Sen nasıl ondan para istersin!" Kadına döndü, "Kocan dönene kadar, 10 sene, 20 sene, neyse, gelip buradan ekmek alabilirsin" dedi. Bu olay bende çok büyük bir etki yaratmıştır, hep hatırlarım.

Bize evde "Ne olduğunuzu söylemeyin" dedikleri için sustuk

Biz dört kız, dört erkek, toplam sekiz kardeşiz. Dedem iyi parayla gelmişti Silvan'a, para sıkıntımız yoktu. Sonra, amcam imamdı, kabul görüyorduk. Ama işte, yeri geldiğine de yüzümüze vurulurdu geçmişimiz. Çocukluğumdaki olayları tam hatırlamıyorum ama üniversitedeyken, Kürtçe 'hüsnü haram' yani 'haram kemikli' denirdi bizim için. "Bizden ayrıdır bunlar, bizden değildirler" demek için... "Adam olmazlar" gibisinden – böyle bir his... Aslında toplum bizi farklı görüyordu. Bunu ilk olarak ergenlik döneminde hissetmeye başladım. Kızlı erkekli arkadaşlarımız vardı. Artık, psikolojik miydi, ya da onlar ne kast ediyordu bilmiyorum ama beni kendilerine benzetemiyorlardı. Biz sarışındık, yeşil gözlüydük. Bize "Pis sarışın" falan diyorlardı. Kendime bakıyordum, bir farklılık da görmüyordum ama içten içe... Gücüm olduğunda, yani teke tek olduğunda tepki veriyordum ama gücüm olmadığında da, yani çoğunluk karşımda olunca bir şey diyemiyordum.

Bizim çevremiz o zaman hep Müslüman Kürtlerdi. Biz de Müslüman olmuştuk. Hâlâ da Müslüman'ım. Yani, ben ilk olarak Arapça okumuşum, amcam imam, ama işte, toplum bizi farklı mı görüyordu, biz mi kendimizi farklı görüyorduk, bilmiyorum. Hep bunların farkına varıyordum ama bir çare, bir çıkış yolu bulamıyordum. Evde konuşuyorduk tabii kendi aramızda, "Biz böyle böyleydik" falan diye, ama "Dışarıda sakın söylemeyin bunları. Sizin için de, bizim için de iyi olmaz bu" diyorlardı. "Niçin iyi olmaz?" diye sorunca da cevapsız bırakıyorlardı, başlarını öne eğip "Konuşmayalım, boşverin siz bunları" diyorlardı.

Bize "Ne olduğunuzu söylemeyin" dedikleri için hiç söylemedik, konuşmadık geçmişimizi. Ama Silvan'da olduğumuz için de şanslıydık. Silvan'da siyaset biraz ilerde olduğu için, genç yaşlarda siyasetle tanıştık. Bir isyan gibi miydi artık, neydi bilmiyorum ama bunları anlatmaya başladık. Bunu sonradan da hiçbir zaman gizlemedik. Bizi Silvan'da herkes de öyle bilir, o kökten geldiğimizi bilir.

Şunu hiç unutmam, unutmayacağım da: Dedem "Oğlum, biz okula gidiyorduk eskiden, ben de okumuşum" derdi. "Dede, nasıl okudun?" derdim. "Bizim köye Halep'ten birileri gelip bizi eğitiyordu" derdi. Ben de ayıplardım dedemi, "Sasun'da hâlâ okul yok, hangi okulu okudu Allah'ın dağında, ne anlatıyor" diye. Dedemi yalancılıkla suçluyorduk yani. "Ne okudun, yaz bakalım" diyordum, yazıyordu. "Sen yazmıyorsun ki, çiziyorsun" diyordum. Anlamıyordum tabii Ermenice yazdığını. Kürtçeyi sonradan öğrenmiş dedem. Eskiden orada Ermenilerin güçlü, iyi bir yaşantı içinde olduklarını bilmiyordum. Sonradan farkına vardık bunların hep. Nereden bilebilirdik ki... Dedem 90'ında öldü. Sonradan, iş işten geçince anlamıştık ki, evet, doğrudur. Oralarda kiliselere zaman zaman Halep'ten hocalar gelip onları eğitirmiş.

Dedemin adı Sarkis'miş. Anne tarafı da, baba tarafı da Ermeni'ymiş. Kalabalık bir sülalelermiş. Sekiz amcazade, sekiz ayrı evleri varmış. Halep'te de akrabaları varmış, fırıncılık yapan. Bize babasının adını hiç söylemedi maalesef. Sasun'da bir mezrada doğmuş dedem. Savaşın yoğun olduğu bölge burası. Zaten Sasun'da 1895 var. Yani Sasun'da her şeyden önce başlıyor olaylar. Bu yüzden çocuğuna 'Sasun' ismini koyan çok aile vardır. İnsan bunları hatırladıkça duyguları kabarıyor. Anlatmak çok zor.

Ferman geldiğinde...

Dedem anlatırdı; Ferman geldiğinde (onlar Jenosit demeyi bilmez, 'Ferman' derlerdi) kendisi 14-15, kız kardeşi de 8-9 yaşındaymış. İşte ne oldu, kafilelerle mi aldılar diğerlerini, nasıl oldu hatırlamıyor; sonuçta bir kendisi, bir kız kardeşi, bir de amca çocuklarından biri kurtulabilmiş. Bir Kürt ağası kurtarmış onları, görünürde. Biz hep biraz iyilikle yâd ederiz onları. Niçin? Yani, hiç olmazsa iki kişi kurtuldu. Aslında anneleri de varmış yanlarında, o da kurtulmuş ilk başta ama... Annesinde, babasından hediye bir altın kofi yani başlık, bir de altın kemer varmış. Ağa evde yokken, artık adamları mı, akrabaları mı, neyse, kemeri ve başlığı almak için öldürmüşler kadını. Kimin öldürdüğünü de biliyordu dedem. Zaten görmüş annesini. Arkadaşlarıyla hayvanlara çobanlık yapıyorlar. O zaman da baharmış, kardelenler çıkmış. Anneleri için kardelen toplamışlar falan. Sonra dedemin annesinin ölüsünü buluyorlar. Üstüne atlamış dedem görünce; arkadaşları tutmuş, uzaklaştırmışlar. Sonra birlikte gömmüşler annesini. "Bir çukur kazdık, kendi aramızda annemi gömdük" derdi. Fakat bu olaydan sonra korku sarmış dedemi.

Orada derdest edilmiş, yine ağa tarafından kafileden alınmış bir Ermeni kadın daha varmış. "Adı Perişan'dı. Artık, takma adı mıydı, gerçek adı mıydı, bilmiyorum" diyordu dedem. Bir gün dedem tandırın önünden geçerken, kadın "Sako, Sako!" diye seslenmiş buna. "Oğlum, vallahi bu adamlar senin için hiç iyi şeyler düşünmüyor. Bunlar ağadan habersiz seni öldürecekler. Kız kardeşini öldürmeyecekler, büyüyünce kendilerine alırlar. Malına el koymak için bunlar böyle yapıyor" demiş. İlk önce inanmamış dedem. Kadın buna "Ben falanca ailenin kızıyım" diyormuş ama anlamıyormuş dedem. Belli ki kadın bilinen bir Ermeni ailesinden... Üç gün uyuyamamış dedem. "Korku basınca, mecbur, kaçmaya verdim" diye anlatırdı.

Gece yola çıkmış. Daha önce evde "Falan köyde akrabalarımız var" diye konuşulurmuş. Oraya gitmek üzere çıkıyor yola ama hayatında köyün dışına çıkmamış. Çevredeki Ermeni mezraları falan biliyormuş ama Kürt bölgesini bilmiyormuş. "Bir gece hayvanları ahıra koyduktan sonra Perişan'a gittim. Ona 'Kararımı verdim, gideceğim' dedim. Ağladı, ağladı, bana sarıldı" diye anlatırdı dedem. Kadın "Yolda bir şey

olabilir, sakın benim ismimi verme" demiş, bir de ekmek vermiş dedeme. Dedem, yanında bir ekmek, bir de pancarla yola çıkmış. 500 metre bile gitmeden, korkup ağaca çıkmış. Sabaha kadar beklemiş. Gündüz gözüyle yakalarlar diye, yine akşama kadar beklemiş ağaçta. Sonra da, yönünü bilmeden, ışıkların yakınından geçmeye çalışarak yürümüş, ayakları hep yarılmış. Altı gün sonra, yolu çobanlara falan sorarak, akrabasının olduğunu söyledikleri köye ulaşmış. Köye varınca, yine çobanlardan sordurtmuş akrabasını. Yani korkuyor, köye gidemiyor başına bir şey gelir diye. "O kişi burada yok artık, kafileyle gitti, ama akrabaları var" demişler. O akrabalardan bir kadın gelmiş, dedemi almış, götürmüş, boş bir buğday ambarına saklamış. Bu kadının ailesi demirciymiş, Kürtler onları işlerini görmeleri için korumuşlar. Dedem 10 gün orada kalmış ama, nereye kadar... En sonunda ağaya gidip söylemiş kadın. "Bir çocuk var. Benim akrabam falan değil; yolda bulmuşum. Yazıktır, günahtır. Benim yanımda kalsın, benim çocuğum gibi" diyerek ağaya kabul ettirmiş.

"Kapo dönerse ben ona ne diyeceğim?"

Dedem iki yıl o kadının yanında kalıyor, orada demirciliği öğreniyor. Bu aile meşhurmuş zaten demircilikte. Tabii, kız kardeşini nasıl oraya getirebileceğini de hep düşünüyor. Adı Mayrik'miş kardeşinin. Kaçırsa, çok riskli tabii; korkuyorlar. Kadın "Sabret" diyor, "mutlaka bir yol bulunur." Sonra yine ağaya söylüyorlar, "Bir kız kardeşi var, o da falan yerde kalmış" diye. O ağanın da o ara bir çocuğu kayıpmış, bulunmuş sonra gerçi. Bu ağa bir adamını veriyor, beraber gidiyorlar köye. Ağanın o köyde dostları varmış. Köye yaklaşınca adam diyor "Sen gelme ben bakayım, kız kardeşin yaşıyor mu, durum ne" diye. Sonra bakıyorlar kardeşi yaşıyor ama hasta. Bitlenmiş falan. Orada Kürtler çok fakir tabii, kendilerine dahi bakacak halleri yok. Bir daha adam yolluyorlar öbür ağaya, "Bu kızı ver" diye. Adam "Benim adamların zaten namussuzluk yaptı, bunun annesini öldürdüler. Erkek kardeşi vardı, kaçtı. Kapo dönerse ben ona ne diyeceğim?" diyor, kızı vermiyor. 'Kapo' dediği, dedemin babası...

Bir yıl geçiyor böyle. Dayanamıyor dedem artık, illa bir şekilde alacak kız kardeşini. Pancara çıkan kadınlar varmış, onlara yiyecek falan almış, "Kız kardeşimi getirirseniz para veririm" demiş ama kadınlar

korkmuşlar. Bir yandan köye, eve de gidemiyor, çünkü korkuyor, bir daha alırlar onu diye. O sıra Halep'e el altından kaçırıyorlarmış insanları, dedem de kaçabilirmiş ama kardeşini bırakıp gidemiyor. Sonra yine o pancar toplayan kadınlardan biri geliyor, dedeme "Sen bana şunu şunu verirsen ben de kardeşini getirir, şu ağacın dibine bırakırım, sen de gelir alırsın" diyor. Çok korkuyor önce dedem, güvenemiyor, tereddüt ediyor ama o kadın getiriyor kardeşini sonunda. Kardeşi çok kötü haldeymiş, "Pancar torbası gibiydi" derdi dedem. Kirveleri varmış o köyde; almış kardeşini, onlara götürmüş. Bu kirvesi olan Kürtler yerleşikmiş, daha kültürlülermiş. Mayrik'e her gün, azar azar, belli bir miktar ekmek veriyorlarmış, midesi kanama yapmasın, zamanla kendine gelsin diye. 15 gün sonra kardeşini almış dedem, o ağanın yanına gelmiş. Orada kalmışlar.

"Ben Balıkesir'e gidene kadar Türk görmedim"

Tanıdım ben Mayrik Hala'yı. 1938'de Şeyh Sait İsyanı'na katılan bir Kürt'le evlenmiş. İsyanda yer aldığı için sonra Balıkesir Susurluk'a sürülmüşler. Halam sürekli beddua ederdi Kürtlere, Kürt ağalarına. "Ben Balıkesir'e gidene kadar Türk görmedim, bizi hep bunlar kesti" derdi Kürtler için. Dedem de öyle derdi. Kürtlere küskündü, hiç sevmedi Kürtleri. Bir Kürt aşireti vardır – zamanında bize ait olan bütün toprakları, evleri falan üstüne geçiren bir aile... Bizim o tarlalardaki ceviz ağaçlarını satıp otobüs almışlardı, otobüs firmaları var. Onlardan biri, bir de hacı olmuş. Bizim bir akrabamızın taziyesi vardı Kumkapı'da. Hac dönüşü oraya gelmiş, başsağlığına. Baktım, bizimkilere "Siz iyisiniz, hoşsunuz da, bir de dininiz Müslüman olaydı" diyor. Bunu duyunca kendimi kaybettim, "Yahu" dedim, "Sen birilerinin malına mülküne konmuşsun, yiyorsun içiyorsun, o parayla hacca gidiyorsun, bir de geliyorsun, adamların dinine karışıyorsun. Hangi mantık, hangi din, hangi vicdan?" İçerledi, kalktı gitti. Bizimkiler bir yandan "Memleketlidir, komşudur, ne yaptın" dediler ama "Allah senden razı olsun, neredeyse bizi de Müslüman yapacaktı" diye şakalaştılar da.

Evlilikler de oldu Kürtlerle maalesef. Tabii, bunu bir başka millet kötü anlamında söylemiyorum. Fakat dedemin, halamın dedikleri benim için bir ayet, bir hadis şeklini aldı biraz. Onlar da gelinlerini onlardan

aldı, onlara gelin verdi. "O zamanki şartlar öyleydi" diyordu dedem. Kederlenirdi. Mayrik Hala sadece Kürt ağalarına değil, devlete, hükümete de beddua ederdi. Kocası Susurluk'ta öldü. Sadece iki çocuğu oldu. Silvan'a, dedemi ziyarete geldiğinde öldü. Mezarları yan yanadır. Zaten yaşarken de aralarında çok büyük bir sevgi vardı. İki kardeş, 24 saat sarılırlardı birbirlerine. İkisi de çok panik insanlardı. Bir tavukları dışarıda kalsa bütün gece uyuyamazlardı.

Askere gitmemek için...

Neyse, Mayrik Hala'yı bulup köye geldikten sonra evleniyor dedem, ilk karısıyla. Sağ kalan amcaoğlunu da buluyor, kardeşi de yanında... Zamanla Müslümanlaşıyorlar. Kendi adına 'Sait' diyor dedem Müslümanlaşınca – hani, eski adıyla çağrışım yapsın diye. Nenem de dönme bir Ermeni kadındı. Sonra dedemi askere çağırıyorlar. İkinci Dünya Savaşı çıkmış, çok baskı var. Önce amcaoğlu gidiyor askere, askerde çok kötü muamele görüyor ve eve döndükten bir hafta sonra ölüyor. Dedem de korkuyor bunu görünce. Zaten Kürtçeyi az biliyor, Türkçe hiç bilmiyor – anlaşılacak ne olduğu, bir de o askerdeyken karısı, kız kardeşi de bir başlarına kalacak... Askere gitmemek için çok paralar dökmüş dedem. Muhtara, "Beni nüfustan düşür" diye falan... O zaman bir nüfus müdürü varmış, dedeme demiş ki "Oğlum, ancak tek şekilde kurtulursun. Kendi kütüğüne dönersen, ispatlarsan, seni askere almazlar. Biz de dilekçeler veririz, 'Kıtlık var, çift sürmek için ona ihtiyacımız var' diye. Yaşın da geçkin. Ancak öyle kurtarırız seni." Tabii, bunların hepsi de parayla oluyor, başka türlü olmuyor. Diyordu ki dedem, "Kazandığımın belki yüzde 80'ini askere gitmemek için harcadım." Sonra gitmiş nüfusa, Halep'teki amcasının kütükte ismi varmış, onun üstüne kaydolmuş, "Ermeni'yim" diye. Aslında babası da yaşıyormuş ama Suriye'deymiş o zaman. Mecburen, kütüğe babası diye amcasının adı konmuş dedemin, ama böylece askere gitmiyor.

Kozluk'un bir köyünde 30 yıla yakın yaşadı dedem. Oradan toprak almak istemiş, Kürtler vermek istememiş. "Paran var, sen bizim toprağımızın hepsini alırsın. Biz ne yaparız topraksız?" demişler. O yüzden bir evlik yer dahi alamamış. Yani, kız almışlar kız vermişler karşılıklı, dünür olmuşlar, buna rağmen topraklarını satmak istememişler. Büyük

amcam emekli imamdır, şu anda 84 yaşında. Silvan'a gelmiş okumaya, büyük âlimlerin yanında okumuş. Silvan'ı sevmiş, gelmiş babasına anlatmış; "Bu köyde bizden bir şey olmayacağına, toprak moprak vermeyeceklerine göre, paramız da var, gidelim Silvan'a yerleşelim" demiş. Silvan o zaman bölgenin en gelişkin yeri. 1950-55'lerde toprağı alıyorlar, 1962'de de Silvan'a yerleşiyorlar. Silvan'da bugün iki mahalle olan yeri o bölgeden gelen beş aile olarak almıştık. Diğer dört aile Kürt'tü. Hâlâ o mahallede yaşıyoruz.

Hiç olmazsa isimler kalsın

İlk evliliğinde dedeme babası Halep'ten haber gönderiyor kaçakçılar aracılığıyla, "Gel buluşalım, ölmeden önce görüşelim" gibisinden. Korkuyor dedem, kaçakçılara güvenemiyor. Sonra tam karar veriyor gitmeye, bu sefer kaçakçılar "Vallahi, baban ölmüş" diyor. O ara birinci karısı, yani bizim esas ninemiz ölüyor. Sonra yine bir Ermeni dönme kadınla evleniyor dedem. Eski karısından, babam ve imam olan amcam var. O diğer karısından da beş oğlu, yedi kızı oluyor, ediyor 14. Bize de "Çok çocuk yapın" diyordu hep. Kimsesizlik gördük, hâlâ da görüyoruz. Biz aşiretler arasında büyüdüğümüz için, Kürdistan gibi bir bölgede yaşamak, Kürtler arasında yaşamak daha zor. Din baskısının ötesinde, bir de etkinlik, nüfus baskısı da var. Örneğin çocuklarımız kavga ettiğinde dahi biz içimize dönük bir hayat yaşardık. Yani işte, "Boğuşmayın, onlarla kavga etmeyin" derdik, çünkü hep zararlı biz çıkardık.

Siverekli bir arkadaşım vardı, karısı ebe. Hanımım üçüncü çocuğa hamileydi, "Beş tane, on tane çocuk yapmayalım Kürtler gibi, üçten sonra tamam" dedik, o ebeye gittik. Dedem duymuş, araba tutup geldi arkamdan. Dedi, "Herkesten beklerdim ama senden hiç beklemezdim. Evet, üç değil 50 de olsa olacak. Eğer sen benim torunumsan bunu böyle anla, böyle kabul et. Belki sana göre yanlış ama bana göre doğru. Ben isterim ki benim buralarda 500 tane torunum olsun." Ve ağladı. Ben ondan sonra hiç düşünmedim, yani olabildiğince oldu artık... Şimdi yedi kızım, dört oğlum var. Büyük kızım doğduğunda, o zamanlar İslamiyet'i biraz daha iyi yaşıyordum, onun ismini bir sureden etkilenerek koydum. Ondan sonraki, Kürt siyaset çevresiyle

tanıştıktan sonra geldi, ona Kürt ismi verdim. Son kuşakta artık Ermeni isimleri aramaya başladım. Çocuklarıma da hep bunu söylüyorum. Yani, "Dinimiz gitti, her şeyimiz gitti ama hiç olmazsa isimler kalsın" diyorum.

Ermeni'yim ve Müslüman'ım

Dedem çok merak ederdi tabii, kime ne oldu, mutlaka sağ kalan vardır diye. Hem en büyük torunu olduğum, hem de ailede ilk okuyan olduğum için, hep anlatırdı. "Ben sana güvenirim, illa onları bulacaksın" derdi. "Dede, nereden bulacağım? Soyadını söyle bari dedenin" derdim, "Onu boşver. Sen git, köyün ismini söylesen illaki bir şeye varırsın. Zaten köyün hepsi akrabadır" derdi bana. Ben çok uğraştım bir şeyler bulabilmek için. Bir-iki sefer pasaport almaya kalkıştım ama siyasetle uğraştığımız için vermediler. Zaten 1992'de cezaevindeydim, siyasetten. Kardeşim de öyle. O zaman biz Kürt hareketleri içerisindeydik. Zaten ya devletten, ya PKK'dan, ya da Hizbullah'tan yana olmak durumundasın. Biz bu üçünden de olamadık, yani adapte olamıyorduk. Cezaevinden çıkınca İstanbul'a gelmek zorunda kaldık kardeşimle.

Bizim orada bir kaymakam vardı, beni çağırtmış özel görüşme için. O zaman ortam çok karışık, telefonun fişini dahi çekti odasında konuşmadan önce. Bana "Ermeni misin?" diye sordu. Dedim "Ermeni'yim." "Ama Müslüman'sınız siz, nasıl olur?" dedi bu sefer. Dedim, "Evet, Ermeni'yim ve Müslüman'ım. Biri din, biri ırk. İnanmıyorsan tarihe bak." Kızdı, "Çek git" dedi. Bir zaman sonra tekrar çağırdı. Siyasi olarak o dönem bölge çok karışık. "Sen buradan git, öldürüleceğinden korkuyorum" dedi. Bir de, "Senin o geçmişindeki saçmalıkları araştırdım, doğruymuş, Ermeni'ymişsin" dedi. Aynen böyle dedi, "geçmişindeki saçmalıklar"... Bir yandan da hayatımızı kurtardı, hâlâ iyi yâd ederim. Çünkü o gece ben Silvan dışına çıktım, evi basmışlar arkamdan.

Şimdi aile ikiye bölündü. Biz kardeşimle buradayız, diğerleri Silvan'da hâlâ. 1992'de cezaevi çıkışında İstanbul'a gelince Kurtuluş'taki akrabalarımızda kaldık. Daha önce hiç bilmiyorduk birbirimizi. Onlar nenemin tarafındanlar, benim dedemi bilirler. Hanım da onlardan. Bir

kısmı Müslüman, bir kısmı Hıristiyan'dır onların. Ben Müslüman'ım, onlar Hıristiyan. Sağ olsunlar, Allah onlardan razı olsun. Sanki annem, bacım, babam gibi baktılar bana. Benim Müslüman olduğumu da biliyorlardı ama demek ki o kan bağı her şeyi kapatabiliyor.

25 gün korkusuzca yaşadım

Tabii, İstanbul'a gelince Ermeni cemaatiyle daha fazla haşır neşir oldum. Sonra Erivan'a, Halep'e gidiş gelişleri takip etmeye başladım. Erivan'a gidenlere hep söylerdim, "Sasun'un falan köyündeniz. Bir sorar mısınız, orada bizim köylüler, akrabalar var mıdır?" diye. Gidenler buldu bizim akrabaları, bana haber ettiler. 1995'te uçakla Trabzon'a, oradan da karayoluyla Gürcistan'a gittim. Çok acı ama, bizim pasaporta Ermenistan gümrüğünde damga vurulması bizim için sakıncalı olduğundan, onlar gelip aldılar bizi; sınırdan, pasaportlara damga vurulmadan geçtik bir şekilde. 25 gün kaldım orada, dedelerimin kardeşlerinin çocuklarıyla; hepsini tanıdım. Halep'te yaşayanların adreslerini, telefonlarını aldım. İki sene sonra Halep'e de gittim. Lübnan'da, Los Angeles'ta da akrabalarımız var.

Ne yalan söyleyeyim, büyük bir tepkiyle karşılaşacağımı sanıyordum. Yani biz Müslüman olmuşuz, dedemin sakalı var, amcam imam; onlar kendi dinlerinde kalmışlar. Yarın bir gün geldiklerinde görecekler. Sonradan duyacaklarına ben anlatayım dedim, anlattım böyle böyle... Her şey başları gözleri üstüne de... Biz tabii, maalesef, burada akraba evliliği yaptık mecburen. Orada öğrendim ki Hıristiyanlıkta yedi kuşak kuralı var. Yani, ancak yedi kuşak akrabalık olmayan biriyle evlenebilirsin. O zaman kahrolmuştum. Ama yine de beni iyi karşıladılar. 25 gün kaldım. Şu dünyada zenginliği de, fakirliği de gördük ama en iyi duygularımı orada yaşadım. Kendimi yaşadım. Yani ne bileyim, 25 gün korkusuz bir yaşantım oldu. Benim için 25 yıla bedeldi. Ruhum uçmuş gibi, çok değişik duygular içerisine girdim. Hatta İstanbul'dakiler aradı, "Sen herhalde kapıldın, artık gelmeyeceksin" diye... Ben de dedim, "Kaderde ne varsa o olur."

Halep'tekilerle gidip geliyoruz. Dört gün önce görüştüm mesela. Durumları hiç iyi değil. Bir panik içindeler. Gelemiyorlar da. Orada çok içine kapanıklar. Araplarla ilişkileri sınırlı, Kürtlerle sınırlı... Süryanilerle

bizimkiler biraz iç içe, evlilik yapmışlar falan ama ikinci bir jenosidi mi yaşayacağız diye zaman zaman akıllarına getirmiyor değiller.

Benim için kilise ile cami arasında fark yok

Ben dinleri birbirinin devamı olarak görüyorum. O yüzden, benim için kilise ile cami arasında bir fark yok. İkisinden de aynı hoşnutluğu alırım yani. Mesela Ermeni kilisesi Surp Giragos'un tekrar açılması beni çok duygulandırdı. Ben İstanbul'dan kalktım gittim, ayine katıldım. Büyük bir haz yaşadım, ağladım hatta... Ama evimde din konusunda kesinlikle çocuklarıma baskı yapmıyorum. İki kızım başörtülü mesela. Ben 28-29 yaşıma kadar namazı niyazı doya doya yaşadım. Amcamın yanındayken, medresede, Ramazan ayında ezan okumuşluğum vardır. Şimdi namaz kılmıyorum, çünkü böyle bir ihtiyaç duymuyorum. Hanım kılıyor, Kuran da okuyor. Ama bunu hiçbir zaman evde bir sorun haline getirmiyoruz.

Benim rahmetli dedem hacca bile gitti. Amcam ona sakal bırakması için çok baskı yapardı mesela, "Peygamber'in sünnetidir, sakal bırak; farzdır, namazını kıl" diye. "Yeterince kılıyorum" derdi dedem de. "İmamın babasısın, camiye git, cemaate gir" falan derdi amcam. "E oğlum" diyordu dedem, "Ne fark eder, ha burada kılmışım ha orada..." Amcam kızardı, "Bak, şöyle olur, böyle olur" diye. "Oğlum" derdi dedem, "Bizim köydeyken papazlarımız vardı. Bize derlerdi ki 'Mezarlığa hayvanları sokmayın, gözünüz kör olur', yok 'kulağınız sağır olur', yok 'ayaklarınız kırılır'... Biz de korkardık, mezarlığa girmezdik, kilisenin etrafını kirletmemeye dikkat ederdik. Ondan sonra Ferman geldi, o kiliseyi yıktılar, o mezarlar yerle bir oldu, üzerine tuvalet yaptılar. Hiç kimsenin gözü kör olmadı, ayakları kırılmadı. Müslüman olduk, şimdi diyorsunuz 'Yalan söylerseniz gözün kör olur, şu olur, bu olur'... O da Hak dini, bu da. Söylediklerinizi de aynı. Ben böyle şeylere inanmıyorum. Doğruysa ikisi de doğrudur, değilse ikisi de değildir." Ben de bu yüzden, din konusunda hiç baskı yapmıyorum.

Anne tarafım 1915'ten önce Müslümanlaşmış. Müslümanlaşarak Kürtleşmişler yani. Bu bir taraftan işe de yaramış, çok insan kurtarmışlar Soykırım'dan. Annemin babası anlatırdı, "Bizim hem Ermeni, hem de Müslüman oluşumuz sayesinde birçok insanın kurtuluşuna faydamız

oldu" derdi. Kafilelerden kaçan çok insan saklamışlar. Halleri vakitleri de yerinde olduğu için, sonra bu insanları Halep tarafına sağ salim göndermişler. Şimdi yeni kuşak da Ermeniliğine sahip çıkıyor. Yani anne tarafımdan akrabalarım hâlâ namazlarında niyazlarında olmalarına rağmen "Biz Ermeni'yiz" diyorlar.

Aslında ben din meselesine biraz da mesafeliyim artık. Kâinatın bir sahibinin olduğuna inanıyorum ama, dinler de kimseye fayda getirmemiş.

Hrant çok inanmıştı bir şeylerin değişeceğine

Ben Hrant ile rahmetli Sarkis [Çerkezyan] Amca'nın evinde tanıştım. Komşu olduğumuz için çok sık giderdim Sarkis Amca'ya, akşamlarımı onunla geçirmeye çalışırdım. Büyük haz alırdım onunla olmaktan, anlattıklarından. Benim ikinci dedem gibi olmuştu artık. Ölümü beni çok etkiledi, çok... Bir gün gittim yine; içeride Hrant, biri daha, sohbet ediyorlar. Onlar beni tanımıyordu. "Kimdir?" diye sorunca, Sarkis Amca "Bu Ermeni dönmesi, Kürt delisi" dedi benim için. Hrant bana bölgeyle ilgili sorular sordu. Ben siyaseten Kürt hareketlerinden etkilendiğim için bana "Sen biraz Ermeni ol" demişti. Tabii, ilginç bir sözdü bu benim için – "Biraz Ermeni ol"... Hatta içerlemiştim yani. "Sabahtan beri kendimi patlatıyorum, 'Ben böyle böyle bir geleneğin torunuyum' diye, sen beni hâlâ Ermeni olarak değil, Kürt olarak görüyorsun" diye sinirlenmiştim. Sarkis Amca da kızmıştı Hrant'a, "Ben sana söyledim zaten, Ermeni ama Kürt delisi" demişti. Bir-iki saat tartıştık. Hrant'a "Biz sıcak bölgeden geliyoruz, bu devleti iyi tanıyoruz, sen tanımıyorsun" dedim. "Yok yahu" dedi, "Sen PKK diliyle, Kürtlerin diliyle konuşuyorsun. Bu devlet o kadar da değildir." Sonra Sarkis Amca, Hrant'a "Sen çok okudun, yazdın ama hâlâ sana biraz tecrübe gerek" dedi. Böyle konuşmuştuk yani. Sonra öldürüldü Hrant. Ben Irak'taydım o zaman, hemen döndüm haberi alınca.

Hrant çok inanmıştı bir şeylerin değişeceğine. Çok iyimserdi. İşte, anlatamadık ona... Hrant'ın ölümü Ermenileri biraz kendilerine getirdi ama, her yetiştirdiğimiz insanın ölümüyle kendimize geleceksek, onlar da heba olmuyor mu yani? Yani, birilerinin uyanması için illa birilerinin ölmesi mi gerekir?

MÜSLÜMANLAŞMIŞ AKRABALARIMIZ 1915'İ BİZDEN DAHA İYİ BİLİYOR

Diyarbakır'da, 1951'de doğdum. Babamın babası Diyarbakır'ın Dicle kazasından. Çok varlıklı bir ailenin çocuğu ama tabii, 1915'teki olaylardan sonra... Yedi yaşındaymış o zaman. 13 yaşına kadar orada yaşamak zorunda kalmış, kendisini kurtaranların yanında. 13 yaşında kendi başına Diyarbakır'a gelmiş. Kimsesiz, tek başına kalan kadınlar, çocuklar Diyarbakır'ın o kocaman kilisesinde toplanıyorlarmış. O zamanın papazı, birbirine uygun olan gençleri, yaşları ufak olsa da evlendiriyormuş. Dedemle yayamı o papaz evlendirmiş. Ondan sonraki yaşantısını pek anlatmazdı dedem, çok ketumdu. Herhalde üzülmeyelim diye... Kim bilir nasıl geçirmişler o yılları.

Dedemin annesi kendini kundaktaki bebeğiyle Dicle'ye atmış

Güzel bir Diyarbakır evinde oturuyorduk, dedem ve yayam da bizimle yaşardı. Esas yayamın üç çocuğu varmış, dördüncü çocuğuna hamile kalınca istememiş, geri kalmış yöntemlerle o bebeği düşürmek için hayatını kaybetmiş. Ondan sonra dedem o üç çocukla çok sıkıntılı zamanlar geçirmiş, büyük halam mamalık yapmış iki erkek kardeşine. Sonra Astrid yayamla evlenmiş dedem. O çocuklara çok güzel bakmış yayam. O zaman çok yaygın tifo hastalığı varmış Diyarbakır'da, çok

sıcak olduğu için üçüncü çocuğu kaybetmişler. Hep anlatırdı, "Koç gibi çocuktu" diye. Dedemin dört erkek çocuğundan ikisi hayatta bugün.

Dedem kardeşlerini kıyımda kaybetmiş ama hiç anlatmazdı. Dedem en büyükmüş, erkek kardeşlerinin yaşlarını bilemiyorum. Annesinin kundakta bir bebeğiyle kendini Dicle Nehri'ne attığını ben sonradan, akrabalarımdan duydum. Ablası ve onun ailesi kurtuluyor, galiba onun kocası dedemi de kurtarıyor. Dedemin uzun zaman babasının ismi ile çalışan değirmeni bile orada duruyordu, Diyarbakır'dan Dicle'ye gezmeye gittiğimizde görüyorduk. Dedemin ablasının ailesiyle görüşüyorduk. Tabii ki Müslüman olmuştu. Çocukları bizde kalıyordu. Dicle'ye gidip gelirdik, onları görmeye. İnan, cennet gibi bir yerdi. Cennet bahçesi gibi bir bahçe... Böyle, rüyalarında bile hayal edemediğin bir bahçe, buz gibi akan sular... O bahçenin dedemlerin olduğunu sonradan duydum. Meyve ağaçlarından geçilmiyordu.

Dedem ve ablası severlerdi birbirlerini, görüşürlerdi. Yeğenleri dedeme sonsuz saygı duyarlardı, "dayı, dayı" diye... O sevgi hâlâ devam ediyor. Hatta dedemin ablasının torunlarından Agos'a yazı yazan bile oldu. Gençler şimdi müthiş yaklaştılar bize, görüşüyoruz.

Anne tarafımla ilgili fazla bilgim yok. Annemin babasının Ankara Keskin'den Siverek'e gittiğini biliyorum. Keskin'deyken papazmış, onu biliyoruz. Siverek'te de, papaz olmadığı zaman papazlık yaparmış. Dedemin elinden kitap düşmezmiş, öyle söylerdi annem. Ben tanıyamadım dedemi; doğduğum yıl İstanbul'da rahatsızlanarak hayatını kaybetmiş.

Ortaokuldayken şortlarla 19 Mayıs törenlerine katılmıştık

İlkokula Diyarbakır'da gittim, Süleyman Nazif İlkokulu'na. Babam da orada okumuş. Tek başıma gitmezdim, benim yaşımdaki diğer çocuklarla birlikte, grup halinde gidip geliyorduk okula, o bir güvence veriyor insana. İlkokul öğretmenimi hâlâ çok iyi hatırlıyorum. O kadar beyefendi bir adamdı ki... Bizi çok korurdu. Ama okuldan çıkınca kötü şeyler olurdu, "gâvur" derlerdi.

Sokağımız Gâvur Mahallesi'nin çıkmaz sokağıydı, böyle bir şansımız vardı. Bütün arkadaşlarım oradaydı ve oradan doğru dürüst kimse

geçmezdi, sadece o sokakta oturanlar geçerdi. Mahallemizde hepimiz birbirimizi tanırdık, öyle bir rahatlığımız vardı.

Ortaokulda Kız Sanat Enstitüsü'ne gittim. Çok güzeldi. Aşırı baskı yoktu. Harika bir öğrencilik geçirdim orada. Okulda Süryani bir kız, bir de ben vardım. Hiç dışlanma, küçük düşürücü bir şey yaşamadım. Ortaokuldaki bütün arkadaşlar süperdi, çok sevdiğim arkadaşlarım vardı. Mahsus gösteriyorum fotoğrafları bazen arkadaşlara, orta 3'teyken şortla 19 Mayıs gösterilerine katılmıştık. O gösteriler muhteşemdi, şimdi kimse inanamaz.

Kız Sanat Enstitüsü'nün çevresi de çok güzeldi. Çok güzel banka evleri falan vardı. Surun biraz dışında, yepyeni, yemyeşil bir yer... Şimdi gittim, şaşırdım, şehrin içinde kalmış okul. Arkasında kocaman bir havuz olan, bakımlı, güzel bir okuldu. İlk sene Türkçe, Fransızca okuduk; Ermenice yok tabii. Okulda Kürtler yoktu. Kürtçe hiç duymadım orada. Mesela Newroz'u İstanbul'a geldikten sonra duydum. Kürtler sadece Kürt pazarında, Yoğurt Pazarı'nda olurdu. Hatırladığım, iki tane çok güzel ayakkabı satan dükkân sahibi vardı. Biri Süryani, diğeri Ermeni'ydi. Çok iyi kumaş satan, çok efendi bir adam vardı, o Türk'tü. Mardin Kapısı'ndan Dağkapı'ya kadar olan yerde dükkânlar vardı, herkesin alışveriş yaptığı. Kadınlar öyle tek başına gidip bir şey almazdı, ailece gidilirdi alışverişe.

Diyarbakır'da Ermeni kimliğine sahip çıkılıyordu

Ben vaftizi evde olmuşum. O zaman galiba evde oluyormuş. Kardeşimin de evde vaftiz olduğunu hatırlıyorum. Çok güzel bir törendi; beyaz, uzun bir elbise giymişti. Her Pazar kiliseye giderdik. Yayam kesinlikle kahvaltı yapmadan kiliseye giderdi, kiliseden dönünce birlikte kahvaltı yapardık. Yayam çok bilgili ve otoriter bir kadındı, evin gidişatını o ayarlardı. Çok güzel yemekler yapardı.

Bayram coşkusu inanılmaz bir şeydi. Kırmızı rugan ayakkabı mutlaka alınacak, beyaz ponponlu çorap içinde... Halam da çok güzel şeyler dikerdi, çok meraklıydı. Yani kimsede korku, çekinme yok, kilisenin avlusu bile dolardı. Yaşlılar 1915 öncesini anlatırlardı, "Kilise ağzına

kadar dolar, bahçe de kapıya kadar dolardı" derlerdi. Demek ki Surp Giragos'un kocaman bahçesi bile dolup taşarmış. Bizim zamanımızda da fena değildi. Oradaki her Ermeni, sadece bayram günleri değil, haftaiçi de kiliseye giderdi.

Diyarbakır'da Ermeni kimliğine sahip çıkılıyordu. Aile büyüklerinin varlığından mı, bilemiyorum ama, gelenekler yaşatılırdı. İstanbul'da yine kilisemize gitmeye devam ettik. Biz Bakırköy'e, o kalabalık aileden, mamam, babam ve dört kardeşim geldik. Yayamlar biz İstanbul'a geldikten sonra perişan olmuşlar. O kadar birbirine bağlı bir aile ki, çok kısa bir süre zarfında sırayla hepsi geldiler. Bizden sonra göç çok hızlandı. Kimse kalmayınca hayat zorlaşıyor.

Kıbrıs olayları, müthiş bir korku...

Ben göçün hızlanmasına dair şunu duydum aileden: "Kızlar büyüyor. Tamam, çevrede insanlar var ama..." Orada hiç kız kaçırma gibi bir şey olmadı ama işte, içten içe bu korku vardı. "Zamanı geldi" dedi babam, korkudan dolayı. Babam kısıtlı bir hayat yaşatmıyordu bize; o hayatı öyle yaşamak bir yaştan sonra bir tehlike arz eder diye düşünüyordu. Dayımlar da burada olduğu için mamam da İstanbul'a gelmek istiyordu.

1960'lardaki Kıbrıs olayları Diyarbakır Ermenilerine çok büyük bir korku olarak yansıdı. Diyarbakır Çarşısı'nda, o zamanki Kıbrıslı Rumların lideri Makarios'un bezden maketini yakmışlardı. Ben okul dönüşü rastladım o yakma olayına. Ertesi gün bizi okula göndermediler. O akşam kapıların sıkı sıkı kapatıldığını hatırlıyorum. Bir yandan müthiş bir korku yaşanıyordu, bir yandan da çocuklara "Korkmayın" deniyordu. Sonra unutuldu galiba, ve herkes normal hayatına devam etti. 1967'de İstanbul'a gelmemizde herhalde bunun da etkisi var. Yoksa neden göç etsin insanlar? Hayatından memnun, Diyarbakır'ı seviyor, ataları orada doğmuş...

Ermenice bilmemek suç mu?

İstanbul'a gelince Bakırköy'e yerleştik. Çok güzel, bakır sinilerimiz vardı, maalesef hiçbirini getirmedik. O zaman modernleşme arzusu

var ya, çoğu şeyi orada bıraktık geldik. İlk geldiğimiz yıllarda Doğulu Ermeni diye bir şey yoktu, son yıllarda oldu bu. O yıllarda belki çok göç olmadığı için fazla duymuyorduk. "Burası kilise mi yoksa bilmem ne mi?" diyerek kapıyı çarpıp çıkanları son yıllarda görmeye başladık. Ermenice bilmiyor olmanın suç olduğunu hissettirenler var mesela; bu ne kadar yanlış bir şey... Yani okul vardı da insanlar mı okumadı? Benim yayamın ablası Ermenice, Fransızca okumuşsa, benim böyle bir şansım olmamışsa, benim ne kabahatim var?

Farklı kimliklerden kişilerle evlilik olmazdı. Süryani-Ermeni evliliği var tabii. Süryaniler daha tutucudur. Halamın kocası Süryani'ydi, çok iyi bir insandı. Kız kardeşi derdi ki, "Ben kesinlikle Ermeni'yle evlenmem." Gitti, geldi, 45 yaşında İstanbul'da bir Ermeni'yle evlendi.

Ben çocuğum Diyarbakırlı bir Ermeni'yle evlensin diye hiç düşünmedim. Kendim evlenirken de hiç böyle düşünmedim ama şimdi tercih edebilirim. Diyarbakırlı Ermeni ile İstanbullu Ermeni arasında bir fark var. O farkı nasıl anlatsam bilemiyorum. Diyarbakır insanları çok fedakâr – genel olarak söylüyorum tabii... Mutlaka diğer şehirlerdeki insanlar da birtakım özelliklere sahiptir ama Diyarbakırlılar sevecen, fedakâr, dostluğa önem veren insanlardır. Akrabalığa önem verirler.

"Kin tohumları yerleştirmeyelim" diye...

Dedem, yayam yaşarken 1915'le ilgili hiçbir şey duymadık. Babamla da konuşmadığım için çok pişmanım. Acaba o babası ile bir şey konuştu mu? O da bir şey söylemezdi. Mamam da babasını ufakken kaybettiği, ufak da evlendiği için hiç konuşma şansı olmamış. Kin tohumları yerleştirmeyelim diye düşündüler. Yoksa, yaşanmışlık nasıl unutulur?

En çok Müslümanlaşmış akrabalarımızdan bir şeyler öğrendim. Mesela Fatma Hala'nın ismini doğru dürüst bilmiyordum, onlardan öğrendim, Beti'ymiş. Babamın iki kız kardeşinin isimlerini de onlardan öğrendim. Kız kardeşleri olduğunu da bilmiyordum babamın, sadece erkek kardeşleri olduğunu sanıyordum. Hepsi ölüyor, bir tek Beti kalıyor.

Beti, kızına gizli gizli Ermenice ninni söylüyormuş. Kızlarına yeni yeni anlatmaya başlamış. Önceleri, kendilerini kanıtlamak için, hiçbir

şekilde geçmişleri konuşulsun, sorulsun istemezlerdi. Mesela Fatma Hala da beş vakit namazını kılardı. Dedem "Bari bizde yapma" derdi ama kendini artık o yola koymuş...

Müslümanlaşmış akrabalarım benden daha çok şey biliyorlar, ben bilmiyorum. Yakın zamanda birinin adını verdiler; Ermenileri tek tek bir kayanın üzerine çıkarıp Dicle'ye attığını söylediler. Duymamıştım daha önce, onların bilgisi var demek ki. Babamdan da hiçbir şey duymadım. Oysa her şeyi konuşurduk... Ben kendime kabahat buluyorum, bugünkü merakım o zamanlar yokmuş demek ki. Babamı kaybedeli de 10 sene oldu, fazla değil yani. Konuşabilirmişiz ama hiç konuşmadık.

Müslüman akrabalarımız da yas tuttu

Hrant'ın ölümü anlatılmaz bir acıydı. "Allah kahretsin seni" demişim. Orada Müslüman yengem var, sonradan ona söylemişim gibi hissettim. Sonra yengem de beni yatıştırdı, o da çok üzüldü. Hrant Dink için Ankara'daki Müslümanlaşmış akrabalarımız da yas tuttular. Onlar Kürtçe, Zazaca konuşur. Dedem de Zazaca bilirmiş.

Hrant Dink öldürüldükten sonra bende korku azaldı; bir özgürlük, bir konuşma isteği çıktı içimden. Yani o konuşarak bu yola koyuldu, kendi gitti ama konuşanlar arttı gibime geliyor. Agos okuyorum; çok seviyorum, her tarafını okuyorum. "Evinize Ermenice gazete alın" denirdi okulda. Aldım bir süre, çocukların bilgisi gelişsin diye, ama sayfasını bile açmıyorlardı. Ama Agos öyle değil.

Değer bilinseydi gitmezdik

Ermeniler Diyarbakır'ı terk etmemiş olsaydı iyi olurdu; kültür açısından iyi olurdu, sanat açısından iyi olurdu. Çünkü sanatçıların çoğu Ermeni'ydi. Türk babalar gelirdi kuyumculara, "Oğlumu yanına al, üstüne para vereyim, oğluma sanat öğret" diye yalvarırlardı. Kuyumcu Çarşısı'nda çalışanların yüzde sekseni Ermeni ya da Süryani'ydi. Artık Diyarbakır'da yaşamayı hiç düşünmem. Diyarbakır o insanlarla birlikte güzeldi, tek başına hiçbir şeye yaramaz. Ancak gezer dolaşırım, geri gelirim.

Hep Diyarbakır'a gitmeyi istiyordum. Oradan ayrıldıktan 39 yıl sonra, 2006'da gittiğimde yer yerinden oynuyordu. Otelde mahsur kaldık ama hiç korkmadım, gizli bir güç beni koruyacakmış gibi hissettim. Evimizi görmek için bir grup bizim sokağa girdik. Birden birileri yolumuzu kesti ve "Sakın gitmeyin, geliyorlar" dedi. Yürüyüş varmış. Dükkânlar kepenklerini indirmeye başladı. Biz de yönümüzü değiştirip kilisenin içine girdik, öbür kapıdan çıktık. Bir arkadaşımızın akrabasının evine sığındık. 20 kişi kadar vardık. Aramızdan birkaç kişi korkudan ölecekti, nasıl korktular anlatamam. Orada yaşayan bir Keldani kadın "Bir şey olmaz, şimdi giderler" dedi, onlar alışmışlar. Bir saat kadar durduk orada. Durmadan telefonlaşıyoruz; "Çıkmayın, çıkmayın" diyorlar, oturuyoruz.

Akşam biraz tedirginlik oldu ama ben yine de korkmadım. Dışarı çıkınca bir baktık ki trafik ışıkları, bankanın camları kırılmış. Programımızı değiştirdik ve sabah erkenden şehri terk ettik. Akşam Gazi Köşkü'ne eğlenmeye gidecektik, gidemedik. Otel görevlileri "Korkmayın abla, bir şey olmaz" dediler. Ciğer kebap getirdiler. Kimliklerimizi aldılar, "Bu bilgileri Ankara istiyor, o yüzden alıyoruz" dediler. Arkasından da biri "Niye gittiniz abla ya? Biz sizi tanımadık ama babamdan hep dinledik" dedi. Diyarbakır'da bu lafı üç kişiden duyduk. Bir taksici de aynı şeyi söyledi: "Siz niye gittiniz? Keşke sizin Diyarbakır'da olduğunuz zamanı yaşasaydık. Babam 'Bütün meslekleri onlardan öğrendik" derdi." Ben hepsine aynı şeyi söyledim: "Değer bilinseydi gitmezdik."

BİR İNSAN KENDİNİ ERMENİ OLARAK HİSSEDİYORSA ERMENİ'DİR

Hem anne, hem baba tarafımdan Diyarbakırlıyım. Kendimi görebilmek ve bulabilmek için oraya gitmek de kısmet oldu. Babam Diyarbakır'da değil, Paris'te doğmuş. İyi tanınan bir Ermeni halk şarkıcısıdır ama en yakın arkadaşları bile evlatlık olduğunu bilmezlerdi. Babam evlat edinilmiş; hem biyolojik ailesi, hem de onu evlat edinen manevi annesi ve babası Diyarbakırlı. Son zamanlarda babamla görüşmeler yapıyorum, ona daha önce anlatmadığı şeyleri anlattırıyorum, yeni bilgiler ediniyorum.

Paris'te Diyarbakır'ı yaşamışlar

Babam, Paris'te büyürken bütün dünyanın Diyarbakırlı olduğunu sandığını söyler. Paris'te, yaşadıkları ev, yaptıkları yemekler, konuştukları lehçeyle, Diyarbakır'ı yaşamışlar. Okula gitmek için ev dışına çıkmaya başlayana ve Ermenicenin başka bir lehçesini duyana kadar kendisinin olağandışı olduğunu düşünmüş. Böylece, o sadece Ermeni kimliği değil, çok daha spesifik olarak Diyarbakır'ın taşı toprağı üzerinden gelişen kimlik duygusu, onun kişiliğinin merkezini oluşturmuş. Tabii, onu evlat edinen ebeveynlerine borçlu bunu.

Babam biyolojik annesini hatırlıyor ama hafızasında biyolojik babasıyla ilgili hiçbir anı yok maalesef. Babam 1929'da doğmuş. Eğer bir

adam ölürse, parası yoksa ve geride bıraktıklarını evlat edinen olmazsa, bu bir trajedinin başlangıcı demektir. Gerçekten de aşırı derecede fakirlermiş. Babama en eski hatıralarını sorduğumda tek hatırladığı şey, yaşadıkları yerin bir ev değil, bir baraka olduğuydu. Paris'in kenar mahallelerinden Alfortville'de, zemini çakıl, tek odalı bir barakada yaşıyorlarmış. Babamın hafızasında sadece annesinin yerde oturmuş, hüzünlü bir Diyarbakır ağıdı söylediği sahne var. Annesi bir meleğin sesine sahipmiş. Babam yetişkinliğe adım attığında, onu şarkıcılığa götürecek bir şekilde yetiştiğinin farkında değilmiş.

Neden ud çalmak istedim?

Ben ABD'de doğdum – Diyarbakır'dan coğrafi olarak çok uzak bir yer... ABD'de beni Beatles şarkılarıyla büyüttüler. Küçük bir çocukken, babama udunu çalmak istediğimi söylediğimde bu kültürel olarak bir anlam ifade etmiyordu. Neden istediğimi anlamıyordum ama gerçekten istiyordum. Büyük bir ud çalma hevesim vardı. Annemlerin yatak odasında bir ud vardı. Bana "Yatak odasına giremezsin, çünkü o şeyi kırabilirsin" demişlerdi. Küçücüktüm; babam işteyken, annem de bahçedeyken yatak odasına girip o udu çalmaya çalışırdım.

Ve yıllar sonra, 19 yaşındayken, Paris'te babamla birlikte konser verdim. O konser akşamı yaşlı bir kadın babama yaklaştı ve "Senin aileni tanıyorum" dedi. Babam, tabii, kendisini evlat edinen aileden söz ettiğini sanıyor. Kadın "Gerçek anneni ve babanı tanıyorum, onlar arkadaşımdı" dedi. Ertesi sabah o yaşlı kadınla kahve içtik. Anlatmaya başladı: "Çok fakirdiniz. Annen uzun hava söylerdi. Hepimiz toplaşırdık ama yalnızca o söylerdi. Sesinin güzelliği hepimizi ağlatırdı. Baban da ud çalardı." Kadın bunu söylediğinde ben ağlamaya başladım, çünkü ud çalmayı neden istediğimi o anda anladım. Büyükbabam ud çalardı; onun ABD'de doğup büyüyen torunu olarak, ben de udumu hiç yanımdan ayırmam. İnsanın nerede doğduğunun hiç önemi yok aslında.

Diyarbakır Ermenicesini gün boyu dinlemek isterdim

Babamların Paris'teki sosyal yaşantıları Ermeni cemaatinin değil, çok spesifik olarak Diyarbakır Ermeni cemaatinin etrafında şekillenmişti.

Ve hâlâ sıkı sıkıya bağlıdırlar birbirlerine. Babam kendini her zaman Diyarbakırlı kimliğiyle tanımlamıştır. Oranın Ermenicesini de çok iyi bilir, ABD'de bu lehçeyi konuşabilen az sayıdaki insandan biridir. Maalesef, beni yetiştirirlerken babam bana o lehçeyi öğretmedi. Babam ne zaman Diyarbakırlı hayranlarıyla bir araya gelse Diyarbakır Ermenicesi konuşmaya başlardı. Kürtçe, Türkçe, Süryanice kelimeler vardır içinde, o kadar müzikal bir lehçedir ki... Gün boyu dinlemek isterdim. Fakat konuşmayı hiç öğrenmedim. Bizim evde Ermenice konuşulurdu. Ben İngilizce konuşmayı Amerikan okulunda, beş yaşında öğrendim.

Şarkılarım bana değil, o toprağa ve o insanlara ait

Eminim ki bazı şarkılarım Diyarbakır'a ulaştı ve herkes şarkılarımı çok farklı dillerde söylüyor ama onlar benim şarkılarım değil. O şarkılar o toprağa ve o insanlara ait. Hiç görmediğim büyükanneme ve büyükbabama, aileme, bu kimliği sürdürdükleri için minnettarım. Çünkü kimlik, birine verebileceğiniz en muhteşem hediyedir. Çocuklarıma diyorum ki, "Hayatta iki işiniz var. Birincisi, kim olduğunuzu keşfetmek. İkincisi, kim iseniz o olmak. Geri kalanlar önemsiz."

Babam, ben çocukken sürekli "Biz Diyarbakırlıyız" derdi. "Peki, niye oraya gitmiyoruz?" diye sorduğumda, "Orası pek güvenli değil şimdi" diye yanıt verirdi. 20'li yaşlarıma geldiğimde, hâlâ de aynı gerekçeyi öne sürüyordu: "Şimdi zamanı değil." Daha sonraları bir gün babamı aradım, "Biletleri aldım. Üç haftalığına Diyarbakır'a gidiyoruz" dedim. Biraz kavga gürültüden sonra kabul etti. Babamla benim gideceğimizi öğrenen kayınpederim de gelmek istedi. Onlar da Paluludur. Sonunda bir grup olduk. Sadece Diyarbakır'a değil, Ani'ye kadar gittik. Erzurum, Van, Urfa... Görmemiz gereken her şeyi gördük. Ben 10 yıl öncesine kadar politik olarak çok bilinçli değildim ama oraları gördükten sonra birçok şeyi anladım. En önemlisi de, büyükannemin ve dedemin anlattıklarının hiç de abartılı olmadığını anladım.

Babam bir tek Surp Giragos'ta şarkı söyledi

Babam yolculuk boyunca hiç şarkı söylemedi. Ama Surp Giragos Kilisesi'ne girince... Biyolojik annesinin ve babasının Surp Giragos'ta

evlendiğini biliyorduk. Tam kiliseye girdiğimizde onların fotoğrafını çıkarıp babamın eline tutuşturdum. İşte o an duygularını kontrol edemedi. Orada şarkı söylediği anlar gerçekten inanılmazdı. Babamı hiç öyle şarkı söylerken görmemiştim.

O gezide Diyarbakır'daki Kürt varlığını gördük. Orada Kürtler her zaman vardı. Hikâyenin incitici olan tarafı, bugün orada başka birilerinin olması değil, Ermenilerin olmaması. Bu yalnızca Diyarbakır'da olan bir şey değil tabii. Üstelik izler de siliniyor.

Umut sokaktan gelir

Eğer bir umut varsa, o umut siyasi liderlerimizden gelmiyor. Tepeden geleceğine inanmıyorum. Umut sokaktan gelir. Bu dünyanın daha iyi bir yer olacağına inancım olmasaydı bu dünyaya çocuk getirmezdim zaten. Hepimiz, bu dünyayı çocuklarımız için daha iyi, daha adaletli bir yer yapmak için uğraşıyoruz. Bizler Ermeni olarak dünyanın çeşitli yerlerinde, farklı ülkelerde, bizden farklı olan insanlarla bir arada yaşıyoruz; inanıyorum ki bir gün bunu herkes yapacak. Benim müziğim 13 farklı dilde söyleniyor. Bu dilleri konuşan halkların çoğunun arasında siyasal ve tarihsel husumet var. Ve hâlâ aynı şarkıları söylüyorlar. Bu da, umudumun nerede olduğunu gösteriyor. Bir gün iki düşmanın birbirine bakarak aynı şarkıyı söyleyeceklerine dair bir umut bu.

ABD Ermeniler için mükemmel bir yer

Surp Giragos Kilisesi'nin tadilatı yapılırken bir Diyarbakırlıya sordum: "Bu projeye para verecek misin?" "Kesinlikle, bir kuruş bile vermem. Orada Ermeniler olsaydı verirdim ama hiç yok" dedi. Önce itiraz ettim ama sonra duygularını anladım. Olaya bu şekilde bakmayı hiç düşünmemiştim o zamana kadar. Katılayım ya da katılmayayım, onu çok iyi anladım ve duygularına saygı duydum. Gerçek şu ki, Diyarbakır'da Ermeni kalmadı ama ABD'de Diyarbakırlısı da var, Anadolu'nun başka şehirlerinden gelenleri de.

Eşim ve iki oğlum, ABD'de bir Ermeni gençlik kampında yönetici olarak çalışıyor. Tüm yaz oradalar. 300 Ermeni çocuk var kampta. Ben de orada Ermeni müziğiyle ilgili dersler veriyorum. Bu ülkede birçok Ermeni

kilisesi var, birçok Ermeni kurumu var. Her yıl Eylül ayında Amerikalı Ermeniler kendi olimpiyatlarını yaparlar. Dört gün sürer. Her eyaletten Ermeniler katılır. Dört gün boyunca atletizm, yüzme, beyzbol, tenis... Gece de danslı eğlence düzenlenir. Herkesi dans ederken görebileceğiniz tek yer orasıdır. Sivas, Diyarbakır, Erzurum dansları... İşte ABD bu yüzden çok güzel bir ülke.

Burada kim olduğunuz kimsenin umurunda değil. Eğer bir şey yapacaksanız, çalışmak, organize olmak zorundasınız. Kiliseni yap, kültürel kurumlarını yap; her şeyi söylemekte, yapmakta özgürsün, problem yok. Burası Ermeniler için mükemmel bir yer. Buradaki sorun şu: Ermeni cemaatinin dışından evlilikler yapıyoruz. Ermenilerin Ermenilerle evlendiği düğünlerin oranı 40 yıl önce yüzde 95'ti, şimdi yüzde 25. Bunu biliyorum, çünkü her düğünde ben org çalarım. Gelecek beni korkutuyor.

Ermenilik ruhuna sahip çıkmalıyız

Ermeniler olarak, hepimiz yaşayan birer müze gibi olmalıyız. Dilimizi, kültürümüzü yaşatmalıyız. Ermeniler için ABD'de var olmak, varoluşunu sürdürmek zor ama hâlâ mümkün. Kişisel olarak, Ermeni olmanın, tarih bilincine ve Ermenilik ruhuna sahip çıkmayı gerektirdiğine inanıyorum. Bu sadece dili konuşmakla ilgili değil. Bu ülkede, Ermenice konuşamayanlara sanki onlar Ermeni değilmiş gibi bakanlar var. Onların Ermeniliklerini korumak için nelere katlandıklarını düşününce, bu çok saçma geliyor bana. Dil, insanın kendini Ermeni olarak tanımlaması için esas değildir. Ben daha fazla Ermenice konuşmak istiyorum, hepimiz konuşmalıyız ama sen konuşamıyorsan, bu seni daha az Ermeni yapmaz. Bir insan kendini Ermeni olarak hissediyorsa, Ermeni'dir. Duyduğum kadarıyla Türkiye'de son yıllarda kimliğine geri dönmek isteyen Müslümanlaşmış Ermeniler varmış. Kendilerini Ermeni olarak hissediyorlarsa, bizim onlara "Hayır, siz Ermeni değilsiniz" demeye ne hakkımız var?

AGOS
Okullarda reform zili çalıyor
Yerevan'da ikinci saldırı
TV dizileri büyük deneyim
Toros Pilikoğlu milli takımda
Demokrasinin zemini
Tökezlemenin faydalısı
U4OU ERMENİCE SAYFALARDA

ERMENİLERİN DİYARBAKIR'DA YAŞAMIŞ OLDUKLARINI UNUTTURMAMAK İSTİYORUZ

1943 yılında Diyarbakır'da doğdum. 1952'ye kadar Diyarbakır'da yaşadık, sonra İstanbul'a göç ettik. İlkokul dördüncü sınıfa kadar Diyarbakır'da okudum. Beşinci sınıfı İstanbul'da bitirdim. Ondan sonra Alman Lisesi ve İTÜ'de okudum.

Diyarbakır'da yaşadığımız zamanlardan aklımda kalan, Ermenilerin Suriçi'nde birbirlerine yakın olarak yaşıyor oldukları... Komşularımızın, dostlarımızın çoğu Ermeni'ydi. Pazar günleri kiliseye, Surp Giragos'a gidilirdi. Surp Giragos 1915'ten sonra Sümerbank'ın deposu olarak kullanılıyor. Depoyken, Diyarbakır cemaatinin vakıf yöneticileri tarafından geri verilmesi talep edilmiş. Babamın da katkısı var bunda. Onun anlattığına göre, önce dilekçeyle müracaat etmişler. Dilekçe sert bir şekilde geri çevrilmiş. İkincisinde de geri çevirmişler. Ama biliyorlarmış ki üçüncüsünde cevap verilmesi gerekiyor. Kısacası, bu teşebbüslerin sonunda kilise geri alınmış ve bazı basit tamir işlemlerinden sonra tekrar ibadete açılmış.

Babam biz 1952'de İstanbul'a gelene kadar vakıf yönetiminde bulunmuş. O dönemlerde liseyi bitirebilen nadir insanlardan biriymiş. Okulu bitirdikten sonra iki-üç yıl farklı işlerde çalışmış, ardından kendi işini kurmuş, tuhafiye üzerine. Suriçi'nde, kilisenin giriş kapısına 30-40 metre mesafede bir evde otururduk. Ev bize aitti. Bahçede bir havuz

vardı. Annem düşüp boğuluruz diye korkup uyarırdı bizi. Babamın tuhafiye dükkânı ise Gazi Caddesi'ndeydi. O günlerde babamın işyeri eve uzak sayılırdı.

Diyarbakır'da Türkçe isim kullanırdık

Diyarbakır'dayken sokakta pek oynamazdık. Komşu çocuklarıyla daha çok evlerin avlularında oynardık. Komşu çocukları da genellikle Ermeni olurdu. Okula giderken sıkı sıkı tembih edilirdi, "Kimseyle dalaşma, bir şey olursa hemen eve gel" diye. Durum böyle olunca, Diyarbakır'da pek Müslüman arkadaşım olmadı.

Evde Ermenice konuşamıyorduk, çünkü babam 1915'te doğmuştu. Lice'de babamın ailesi çok genişmiş. 1915'ten sonra bir tek babamın annesi ile anneannesi kalmış. Babamı ana-kız onlar yetiştirmiş Lice'de. Babamın annesi Ermenice biliyormuş; okula da gitmiş, hatta biraz Fransızca da biliyormuş ama evde konuşmamışlar. O zaman öyle bir ortam yokmuş.

Diyarbakır'da Süleyman Nazif İlkokulu'nda okudum. Okulda sekiz-on Ermeni'ydik. Sınıf öğretmenimizden olumsuz, ayrımcılık diyebileceğim hiçbir şey görmedim. Hatta diğer çocuklara göre bize daha bir ihtimam gösterirlerdi. O zamanlar annem, teyzem ve babam birlikte yaşardık. Teyzem terzilik yapmaya başlamıştı. Biraz da onun sayesinde, okul kıyafetlerimiz çok özenliydi. Bize öğretmenlerin ihtimam göstermesinde sanırım bunun da etkisi vardır. Diğer öğrencilerle de pek bir sorun yaşamadık ama sorun yaşamamak için özen de gösteriyorduk. Daha okula gitmeden evde bize Ermeni olduğumuz, kimliğimizi unutmamamız ancak dikkatli de olmamız gerektiği tembih edilirdi. Türkçe isim kullanmamız da, doğacak problemleri önlemek içindi.

Diyarbakır'dan Tepebaşı'na

Babam ileriyi gören bir adamdı. Annem ve babam, hem kendileri, hem de bizim için Diyarbakır'da bir gelecek görmediler. Üç kardeşiz. Benden iki yaş küçük bir erkek kardeşim ve yedi yaş küçük bir kız kardeşim var. Teyzemlerin ayrı evi vardı. Ben doğduğumda onlar da Diyarbakır'dalarmış. Onlar da üç kız kardeş, bir de anneleri kalmış. Hepsi okula

gittikleri için terzilik, elişleri filan öğrenmişler. Bu gibi işleri devlet memurlarına subaylara, paşalara yaptıkları için güvendeydiler. Büyük teyzem ve annem Diyarbakır'da, küçük teyzem ise İstanbul'da evlendi.

1952'de İstanbul'a geldiğimizde babam Beyoğlu Tepebaşı'nda bir bina satın aldı. Binanın tamirat görmesi gerekiyordu. Tamirat bitene kadar, altı-yedi ay teyzemlerin Balıkpazarı'ndaki evinde kaldık. Sonra bizim yer bitince Tepebaşı'na geldik. Dört katlı binanın bir katında biz oturuyorduk, diğerlerini kiraya verdik. Sokakta oturanların çoğu Rum'du ama hatırladığım kadarıyla bizim kiracıların hepsi Müslüman'dı.

'Akıncılar'la ilgili bir şiir

İlkokul beşinci sınıfı Parmakkapı'da okudum. İlkokul bitince o zaman yeni açılmaya başlayan kolejlerden birine gittim, Sıraselviler'de. Altıncı sınıfı orada okuduktan sonra babam beni Alman Lisesi'nin sınavlarına soktu. Kazandım. Alman Lisesi'nin o zamanlar yüzde 25'i gayrimüslimdi. Ermeni vardı, Rum vardı, Musevi vardı. Orada da bir ayrımcılık görmedim. Oradaki Müslüman öğrenciler de genelde kültür seviyesi yüksek ailelerin çocukları oldukları için onlardan da olumsuz bir tutum olmadı.

Okulda iyi bir talebe sayılırdım. 12. sınıfta, sene sonunda Türkçe sözlü bitirme imtihanları oluyordu. O imtihanlarda bir hoca gelmişti, ismini unuttum. Akıncılarla ilgili bir şiir vardı imtihanda, akıncıların Balkanlar'a gitmesi, sonra oradan dönmeleriyle ilgili... Bana "Bizi oradan kovdular, buraya geldik. Ne düşünüyorsun?" diye sordu. Ben de "Bizi kovmadılar. Zaten orası bizim değildi, onların yeriydi, biz de geri geldik" dedim. Bunun üzerine beni ikmale bıraktı. Sonra edebiyat hocamızın evine gittim. Behçet Necatigil'in hanımıydı. O beni çok teselli etti. Sonbaharda ikmal sınavında geçtim.

Alman Lisesi'nde hem Türk hocalarımız, hem de Alman hocalarımız bize özgüven aşılardı. Yani, düşündüğümüzü söyleme cesareti... Alman hocalarımız bizi birer talebe gibi değil de, daha çok arkadaş gibi görürdü. Mesela bir Almanca hocamız vardı, ayda bir kere bizleri evine davet ederdi. Evinde oturur konuşurduk. Onlar bize kendine güvenmeyi, ama en önemlisi, disiplini aşıladılar.

Anadolu'da inşaatlar yaptık

Alman Lisesi'nden sonra İTÜ İnşaat Fakültesi'ni bitirdim. Okul bittikten sonra bir sene bir firmada çalıştım. Daha sonra altı-yedi yıl babamla birlikte Anadolu'da, Ardahan'dan Silifke'ye, Pazarcık'a kadar, kendi firmamız için inşaatlar yaptık. İstanbul'da bizim binanın altı da yavaş yavaş işyerine dönmeye başlamıştı. Alt katı deri konfeksiyon üzerine çalışan birileri kiralamıştı. Yugoslavya göçmeni iki arkadaşlardı. Babamla beraber imalat yapmaya başladılar. Dolayısıyla, zaman içinde o işe de aşina oldum. Yabancı dil bildiğim için dışarıya ihracata başladık. Sene aşağı yukarı 1965'ti. Deri işinde imalatı da öğrendim. Üç-beş sene sonra iş genişledi, bütün mesaim o işe gitmeye başladı. İstanbul'da bazı özel inşaatlar yaptık ama artık inşaata pek vaktim kalmıyordu.

Erkek kardeşim Esayan'a, ardından Getronagan'a gitti. Sonra da Robert Kolej'in Kimya bölümünü bitirdi. İki yıl İngiltere'de okudu. İstanbul'a döndü ama burayı pek sevmedi. Kanada'ya gitti, orada Kanadalı bir hanımla evlendi. Çocuğu olmadı. Çalışıp emekli oldu. Kız kardeşim de önce Esayan'a gitti, sonra Alman Lisesi'ni bitirdi. O da Kanada'ya gitti, orada yüksekokulu bitirdi. Eczacılık yapıyor. Kız kardeşimden iki erkek yeğenim var. Biri Columbia Üniversitesi'nde okuyor, diğeri geçen yıl bitirdi.

Ermeni olmasaydım...

6-7 Eylül olayları olduğunda Lice'de, ninemin yanındaydık. İstanbul'a döndüğümüzde bizim evimizde hasar filan yoktu. Herhalde kiracılar Müslüman olduğu için dokunmadılar. Ama anlatılanlardan, Beyoğlu'ndaki feci manzarayı hayal edebiliyorduk. Olayların izleri çabucak silindi ama anlatılanlar yeterince feciydi.

1960'lara üniversitede okudum. Siyaseti takip ederdim ama çok aktif olarak değil. Ermeni olmasaydım belki siyasetle daha aktif ilgilenebilirdim. Kendime liberal görüşlü diyebilirim. Alman Lisesi'nde de bize aşılandı liberallik. Diyorum ki, bir insan sadece dünyaya geldiği için kendini her şeyi hak etmiş olarak görmemeli. Hak etmek için bir şey yapmalı. Bir şey yapmadan da bir şey istemek olmuyor yani.

Gençliğim daha çok iş güçle geçti. Ermeni kültürü, tarihi gibi konulara eğilemedik. Babamdan itibaren düşünecek olursanız; bir buçuk yaşında bir çocuk, annesiyle birlikte köyden gelmiş... Bir şeyler yapmak, elde etmek, çocuklarına bir şeyler bırakabilmek için çok çalıştı. Bundan dolayı o tür şeylere pek zaman ayıramadık. Diyarbakır'da kiliseye giderdik. İstanbul'a geldikten sonra daha az gitmeye başladık. Bir de tabii, biliyorsunuz, gençlik çağında insanların dine ilgisi azalıyor.

Üniversiteyi bitirdikten sonra İzmir Narlıdere'de kısa dönem, üç ay yedek subay olarak askerlik yaptım. Askerde sorun yaşamadım, çünkü Ermeni olduğumu kimse bilmedi.

Mülk edinmedim

Biz Türkiye'de yaşayan gayrimüslimler, mümkün olduğu kadar, her türlü işimizi düzenli yapmak isteriz ki yarın devletle başımız derde girmesin. Bazı sabit yatırımlardan kaçındık. Ben mülk edinmek istemedim. Pek çok fırsat oldu ama yarın ne olacak bilemezsin, edemezsin diye mülk edinmedim. Büyüklerimizin neleri bıraktıklarını biliyoruz çünkü. Yatırım yaptığımız bir bina var işte...

1969'da, üniversiteyi bitirince evlendim. Eşim de Diyarbakırlıdır, Hıristiyan Keldani'dir. Diyarbakır'da ilkokulda aynı sınıfta okuduk. Sonra senelerce birbirimizi görmedik. Biz İstanbul'a geldiğimizde onlar Diyarbakır'daydılar. Eşim sekiz-dokuz yaşlarındayken evlerine elektrik yeni gelmiş. Annesi bir gün ampulü çevirirken cereyana kapılmış, ablası da onu kurtarmak isterken ikisi de vefat etmiş. Ondan sonra abisi ve babasıyla birlikte İstanbul'a gelmişler. Bir-iki sene İstanbul'da kaldıktan sonra Avusturya'ya gitmişler. Orada okumuş eşim. Döndüğünde Alman Kütüphanesi'nde karşılaştık. Eşimin Keldani olması ailemizde bir sorun olmadı. Zaten Diyarbakır'da da Ermeniler, Keldaniler, Süryaniler birbirleriyle evlenirlerdi. Bir oğlumuz, bir de kızımız oldu. Oğlum burada Avusturya Lisesi'ni bitirdikten sonra Kanada'ya gitti, üniversiteyi bitirdikten sonra oraya yerleşti. Kızım da Saint Michel'i bitirdikten sonra Kanada'ya yerleşti. Kız kardeşim Kanada'da İstanbullu bir Ermeni ile evlendikten sonra annem ve babam da oraya gidip yerleştiler ve orada vefat ettiler. Toronto'da yaşadılar ama buraları hep hasretle andılar.

Kanada'ya gidip geliyorum ama ben burada kalmayı tercih ettim; sürmekte olan işlerim var. Üç-dört senedir kilise yönetimiyle de ilgileniyorum. Aslında daha önce de kilise işleriyle ilgilenmek isterdim ama Ermenice bilmediğim için uzak kaldım. Eskiden Diyarbakır gibi Anadolu illerindeki vakıflarda görev almak için o şehirlerde oturuyor olma şartı aranıyordu. Dört-beş sene önce izin çıkmış, İstanbul'da oturanların da o vakıflarda görev almalarına. Bu mümkün olunca Diyarbakır'da bir yönetim kurulu kurmuşlar, haberim olmadan beni de yönetim kuruluna almışlar. Diyarbakır'a geldiğimde konuştuk, kiliseyle ilgili projeyi görünce "Tamam, yaparız" dedim, öyle başladı.

Bu topraklarda ecdadımızın emeği var

Surp Giragos projesini ben öncelikle geç kalmış şeyler için bir ilk adım olarak görüyorum. Bu şuna benziyor: Bir insanı on gün aç bırakın, sonra ona bir dilim ekmek verin... Bizim sülalemizin, ecdadımızın emeği var bu topraklarda. Belki de, bugün buranın sahibi olanlardan daha fazla var. Ben eğer bu toprakları sevmesem, gidip de evimden 1500 kilometre uzaktaki bir kilisenin restorasyonu için uğraşır mıyım? Bu ülkeye düşman olsam, isterim ki o kilise daha çok yıkılsın. Gidip bütün dünyaya "Bakın işte, burada kiliseleri ne hale getiriyorlar" diye propagandasını yaparım.

Surp Giragos, hem manevi hem de mimari bakımdan çok önemli. Bugün Diyarbakır'a öyle bir şey yapamazsınız. O kadar ince ve narin bir yapı ki, 20 sene karın, yağmurun altında o kemerler çökmemiş. Bu işten anlayan insanlar "Bu nasıl ayakta durmuş?" diye şaşırıyorlar. Büyük camilerin çoğunda geniş kemer aralıklarında hep gergi demirleri vardır. Surp Giragos'ta hiçbir şey yok. Böyle bir yapının yok olmaması adeta bir mucize.

Devlet lobi şirketlerine para vereceğine...

Bu projenin gerçekleşmesinde Belediye'nin çok büyük katkısı oldu. Devlet ise zorluk çıkarmadı ama destek de görmedik. Valilerle sürekli görüştük. Kültür Bakanı'nı davet ettik, projeyi anlattık. Bir fondan 25 bin lira yardım çıkardı, onu da bugüne kadar alamadık. Bizim

devletimiz her sene yurtdışındaki lobi şirketlerine milyonlarca dolar para veriyor ya, niçin veriyor? Diaspora ile olan ilişkileri düzeltmek için değil mi? Onu yapacağına, "Şu kiliseyi restore ettim, cemaatinizin malıdır, gelin burada ibadetinizi yapın" jestinde bulunsa... Diaspora burada yanlış tanınıyor. Ben bu kiliseye destek sağlamak için Amerika'ya, Kanada'ya, Almanya'ya, Hollanda'ya gittim, görüştüm. Oradakilerin çoğu buraya düşman değil ama kızgın. Çoğu burayı bırakıp gittikleri zamanda olduğu gibi hatırlıyor, haklı olarak. Şimdi onlardan birinin gelip buradaki olumlu ortamı görmesi ve sonra da gidip oradaki insanlara anlatmasının pozitif etkisini düşünemiyor musunuz? Bizim kilisenin açılışında beş bin kişi vardı, çoğu da yurtdışından gelmişti. Bunlar geri döndüklerinde "ne kötü" falan demediler.

Diyarbakır'da bugün çok az Ermeni var. Bugün Efes'te de Yunanlılar yok. Bu bir kültürdür, mirastır. En azından orada Ermenilerin bir zamanlar var olduğunu unutturmamak lazım. Bizim şu anda yapabileceğimiz budur, başka bir şey de istemiyoruz. Ermenilerin orada yaşamış olduklarını unutturmamak istiyoruz. Çocuklarımız veya torunlarımız bir gün geldiklerinde "Bizim ecdadımız da burada yaşamış" desinler.

Restorasyona başladığımızda hiçbir şeyimiz yoktu. Büyükşehir Belediye Başkanı Osman Bey çok ilgilendi, hatta bizi teşvik etti. O söz verdi, destek oldu, başladık. Ayrıca orada yerel yönetimler, halkla olan ilişkimizi çok iyi düzenlediler. Bugüne kadar hiç olumsuz tepki görmedik. Mesela biz restorasyona başlamadan önce Sur Belediyesi Başkanı yörenin sözü geçen bütün insanlarını topladı – şeyhler, dini önderler... Onlarla bir toplantı yaptı. "Bu kilise restore edilecek, ne düşünüyorsunuz?" diye sordu. Onlar da müspet karşıladı. Bunu yapmak onlara bir önem atfetmektir. Onlara önemle yaklaşırsanız onlar da zaten bunu kabul ediyorlar.

Eski defter açıldığında...

Bugün Diyarbakır halkının çoğu Ermenilerin oradan gitmelerinin bedelini ödüyor. Bir kere, ekonomik standart düştü. Bir zamanlar 'Doğu'nun Paris'i' diye anılan Diyarbakır'ın bugünkü hali maalesef hem sanayi, hem de kültür bakımından pek iyi değil. O zaman olan hadiselerin

sebebi din, milliyetçilik, etnik kökenden ziyade ekonomikti, çünkü oradaki insanlara, kalan Ermeni mallarının paylaşılması vaat edilmişti. Şimdi onun da bir işe yaramadığını, üretim olmadan bir şey olmadığını gördüler.

Kürtler bugün açıklıyorlar pişman oluklarını. Samimiyet konusunda bir şey söyleyemem. Mesela Sur Belediye Başkanı'yla konuştuğumuzda ona sordum: "Hep diyorlar ki 'Gidin, dışarıdakilere söyleyin, gelin, burada yine yaşayın' falan. Ya başkanım, böyle diyorsunuz, çok güzel, ama eğer burada sizin bir özerkliğiniz veya başka bir siyasal konjonktür olursa yine diyecek misiniz 'Gelin, yerlerinizi isteyin' diye?" Gülüyor tabii. Fakat insani hisler bugün ön planda. Pişmanlık yüzde yüz var. Ama ekonomik yönden ne olur ne olmaz, diye korkuyorlar. Mesela Lice'de, köyde arazilerimiz var. Babam bazı belgeleri bana vermişti. Bizim köyümüz yeni kadastrodan geçiyor. Şimdi değişmiş tabii. Orada bağlar, bahçeler var. Kadastro geçerken haberim oldu, gittim oraya. Kadastro geçtiğinde, biliyorsunuz, muhtar, oranın yaşlıları oturuyorlar, "Burası kimindi?", işte "Ahmet'indi", "Mehmet'indi" diye kaydediyorlar. Ben gittiğimde elimde bazı bilgiler vardı. Bir baktım, bizim 14-15 parça tarladan iki-üçünü yazmışlar sadece. Konuştuk, ettik. Benim de bildiğimi anladılar. Bu sefer eski defteri açtılar. O defteri açtıklarında, o sayfaları çevirdiklerinde, isimlerin hepsi Ermeni ismi... Şimdi ben orayı geri almaya uğraşıyorum ama ne için? Oranın ekonomik değeri, şunun için, bunun için değil, sadece benim ismim orada olsun diye. Yoksa ben gidip tarlayı mı ekeceğim? Satsan bir değeri yok zaten.

Miras için kurtarılan çocuklar

Babam 1915 doğumluydu. Dedem babamı görmemiş. Çünkü o doğmadan önce Sarıkamış'a gitmiş asker olarak, tehcir kararından önce. Derken, üç-dört sene yok. Dedem çok iyi bir baytarmış. Orada hastalanmış. Onun gibi hastalanan iki asker arkadaşıyla beraber geri dönüyorlar. Erzurum'dan Lice'ye dönerken tehcir ve kıyım olmuş. Bu esnada iki arkadaşı yolda dedemi galiba öldürmüşler. Babamın yazdığı notlarda böyle anlatılıyor. Ona da onun annesi anlatmış. Sonra babamın ninesi, annesi ve babam yalnız kalmış. Babam bir buçuk yaşındaymış. Babamın annesinin iki-üç tane kız kardeşi varmış. Tehcir zamanında

bunlardan birini, oraya gelen bir askerlik şubesi müdürü subay kendine eş olarak almış. Öyle olunca babamı, babamın annesini ve ninesini korumasına almış. Ermenilerden Müslümanlığı kabul edenleri tehcire göndermiyorlarmış. O subay "Bunlar Müslümanlığı kabul ettiler" diyerek onları korumuş. Ama sonra Müslümanlığı kabul edenler de tehcire gitmeye başlamış. Bizimkileri de almışlar toplanma yerine. Daha sonra yine karar değişmiş ve tehcire gitmekten kurtulmuşlar, orada kalmışlar.

Şimdi burada başka bir soru da var. O zaman kurtarılan çocuklar içinde, gayet tabii ki, insani hislerle kurtarılmış olanlar var. Ama bunların çoğu da miras için kurtarılan çocuklardır. Bunu şuradan anlıyorum ben: Babamı, annesini ve büyükannesini ikinci defa toplama yerine götürürlerken, yaşadıkları mahalleden, onları tanıyan ve daha önce de birçok yardımlarını görmüş olan bir kişi gelmiş ve ninemin kucağından babamı almış, kaçmış gitmiş. Yapacak bir şey yok tabii. Toplama yerine gitmişler. Orada iki gün sonra serbest bırakılmak üzere kumandanın evine götürüldüğünde babaannem çok ağlıyormuş. "Niye ağlıyor bu kadın?" demişler. Anlatmış o da. Gitmişler, bulmuşlar adamı. Onun bebeği almasının sebebi de budur yani, çocuğun mirasına konmak için...

Ninem ölene kadar Lice'de yaşadı

Lice o zamanlar çok gelişmiş bir yer. Ninem ve annesi bitkilerden ilaçlar yaparlardı. Ben bir-iki sene önce gittiğimde, ninemi hâlâ hatırlıyorlardı orada. Birçok kişiyi iyileştirmiş. Ben de hatırlıyorum, küçüklüğümden; ninemin evine hastalar gelirdi. Para da yok ama yoğurt filan getirirlerdi. Öylece hayatlarını devam ettirmişler. "Oğlumuzu okut" diye vasiyet edermiş. O yüzden ninem babamı okula göndermiş. Babam ilkokulu Lice'de bitirmiş, ortaokul ve liseyi ise Diyarbakır'da. İşte böylece Diyarbakır'a gitmiş ve orada evlenmiş. Ninemin bir atı vardı, onunla yaşıyordu zaten. Evin altında da bir ahır vardı. Şu anda bile o atı herkes biliyor, çünkü ninem atıyla köylere gidermiş. Oraları hiç terk etmedi, tek başına orada yaşadı ve 1970'lerde ölene kadar orada yaşadı ninem.

Lice'deki hayatları kolay olmamış ama tarlalar falan olunca, idare etmişler. Ninem tekrar evlenmemiş. Babam ortaokul için Diyarbakır'a gittiğinde, orada uzaktan akrabaları var, onların yanında kalmış. Okul

bittikten sonra hayata atılmış. Üniversiteyi hiç düşünememiş bile. Ninemin annesi yaşlıymış, o da 100 yaşında vefat etmiş. Orada, yalnız başına hayatını devam ettirdi. Bu doğal ilaçlar ona korunak olmuş. Doktor filan yok o zamanlar Lice'de. Evlenmeyi de bir daha hiç düşünmemiş. Babam Türkçenin yanı sıra Kürtçe ve Zazaca biliyordu. O zaman Lice'de yaşayanların çoğu Türkçe bilmiyormuş. Oradaki kilise 1915'ten sonra yıkılmış.

Çok dindar değildik ama...

Bugün ailemiz hakkında ne biliyorsam, babamın notlarından biliyorum. Ben bütün bu notları babam öldükten sonra okudum. Kendisi pek konuşmazdı. Daha çok ninem anlatmış babama. Ona da ninemin annesi anlatmış. Ninem o zaman 18-19 yaşında.

Anne tarafım da varlıklıymış ama onlar da anlatmamışlar. Yazılı bir şey de yok. Tek bildiğim, annemle bir ablası ve bir kız kardeşinin kaldığı. Ailede erkek hiç yoktu. Annemler Diyarbakır Ermenicesi konuşurlardı. Annemin annesinin bazı akrabaları Halep'e gitmiş. Onlarla bağ kurduk. Kart yolladılar. Fırsat olursa görüşmek istiyoruz.

Babam annemle Diyarbakır'da okula giderken tanışmış. Aralarındaki yaş farkı ya birdir, ya iki. Babam annemi istemiş ama babamın nüfusunda 'Müslüman' yazdığı için, annemin annesi "Kimliğini resmen değiştirmezsen olmaz" demiş. Babam o zaman evlenebilmek için nüfusunu değiştirmiş. 1940'ta evlenmişler. Dini nikâhları küçük kilisede kıyılmış. Babam da, ben de çok dindar değildik ama o da ben de kilise vakıf işleriyle ilgilendik. Ermenilikte Kilise'nin önemi büyüktür. Babamın da, benim de Kilise'yle ilgilenmemiz daha çok milli hislerle ilgilidir.

Çocuklarım bir Müslüman'la evlenmek isteselerdi sonuna kadar engel olmaya çalışırdım. İstemem, çünkü benim bir teyzemin oğlu ve diğer teyzemin kızı Müslüman'la evlendi. İlk evlendiklerinde çok güzel her şey, ancak çocuk olduktan sonra problemler ortaya çıkmaya başlıyor. O problemleri bazen çözemiyorlar. Nitekim erkek yeğenim iki çocukları olduktan sonra ayrılmak zorunda kaldı. Diğer yeğenim halen evli ama fedakârlık yapmak zorunda. Bilhassa çocuk ortada kalıyor. Müslüman

mı olacak, Hıristiyan mı? Eşim Keldani'ydi ama evlendiğimizde Ermeni Kilisesi'ne geçti. Ben evlilik konusunda dinden çok milliyetçilik bakımından sakınca görüyorum.

Türkiye dese ki...

Diasporadaki Ermenilerin acizliklerini gizlemek için Soykırım meselesinin arkasına gizlendiklerini düşünüyorum. Soykırım yapıldı, şu oldu, bu oldu. Tamam, oldu ama biraz da bunun sebeplerini araştırman gerekirdi. Bunu araştırmak için düşünmek lazım ama öbür türlüsü çok kolay. Senede bir kere çıkarsınız sokaklara, "Şöyle yaptın, böyle yaptın", iki saat sonra bitti gitti. Öbürü için mesai harcamanız lazım. Öyle bir şey ki, içine girerseniz gece uyuyamayacaksınız. Onun için, bağırıp çağırmak kolay geliyor. Biz birlik beraberliği sağlayamamışız, hiçbir yönden. Orada bir ülkemiz var. Diasporadaki insanlar bu kadar bağıracaklarına, mesailerini Ermenistan'a harcasınlar. Gitsinler, oradaki üretimi artırsınlar, her sene binlerce insanın Ermenistan'ı terk etmesini önleyecek şeyler yapsınlar. Biz eğer Ermeni'ysek 40-50 bin zavallı yoksul kadının gelip burada hizmetçilik yapmasını nasıl onurumuza yediriyoruz? Çözmemiz gereken sorunlar bunlardır. Bugün Türkiye hükümeti dese ki "Tamam kardeşim, özür diliyorum", ne olacak? Silahın bitti... "İki bin kilisemiz var, geri verin" diyorsun. Tamam, yarın açtı kapıları, "Gelin, bütün kiliseler sizin" dedi. Bir taneyi ancak yapabiliyoruz. O zaman ne yapacaksın peki? Gelip o kiliselere bakacak mısın?

ERMENİ OLDUĞUM KADAR KÜRT, KÜRT OLDUĞUM KADAR ERMENİ'YİM

Doğum yerim Diyarbakır. 1979'da doğdum. 1994'e kadar Maden'de yaşadık. Orada geçti çocukluğum. İki kardeştik. Babam 1978'de Diyarbakır'da öldürülmüş, faili meçhul. Annem Etibank'ta, bakır madenlerinde çalışıyordu. Sabah kilitlerdi kapıyı, akşam gelir açardı. Yarı hapis bir çocukluk geçirdim. Mecburiyetti onunki. Dul bir kadındı, ben de dul bir kadının kızıydım. Kitaplarla büyüdüm. 9-10 yaşından sonra dış dünyayı tanımaya başladım. Sonra annemle dostluk başladı. Anne-kız gibi değil, iki arkadaş gibi olduk. Her şeyi konuşabiliriz. Politiktir. Çocukluğumda her şeyi konuşabildiğimiz için çabuk politize oldum. Annem çok yönlendiriyordu beni.

'Siz Kürt'sünüz' diye ev vermediler

1994'te Elazığ'daki bakır madenleri özelleştirilince annem Bursa'ya tayin oldu, Bursa'ya taşındıktan iki yıl sonra da emekli oldu. Orada çok sıkıntı yaşadık. "Siz Kürt'sünüz" diye ev vermediler bize, "Biz sadece soydaşlarımıza ev veriyoruz" dediler. Sonra benim üniversite maceram başladı. Annem Bursa'da kaldı. Bir yıl sonra, 1995'te üniversiteyi kazandım. Üç üniversite değiştirdim. 1999'da Ankara'yı kazandım, sosyal antropolojiyi. Çok da severek okudum. 2004'te mezun oldum.

ODTÜ'de yüksek lisans yaptım. Orası bitince Belediye'den teklif aldım. Ben Diyarbakır'a gelince annem de geldi. Kürt gibi yaşıyoruz. Çok uzun süredir Kürt hareketindeyim. Belediye'ye beni önermişler. Mezun olur olmaz burada çalışmaya başladım. Altı yıldır burada yaşıyorum. Şanslıydım biraz.

Annemin sandığından çıkanlar

Ailem "Kürdüz" diyordu ama kültür çok farklıydı. O kadar farklıydı ki, gözümüze batıyordu. Mesela annemin sandığından çıkan objeler... Kundak elbisesinin üstünde melekler işliydi. Ona kundak elbisesi dediler. Aslında vaftiz elbisesidir. Bu bölgede kimsede yoktur. İşte bunun gibi farklılıklar... Kimse oruç tutmaz bizde. Gizli bir kültür vardır. Çekirdek ailemde Müslümanlığa dair hiçbir şey yoktur. Annem "Ben dinlere inanmam" der. Komünisttir. 68 kuşağından bir insandır. Politiktir. Dini inançları çok zayıftır. Bir tek bayram temizliği yapılırdı bizde, o da misafir gelecek diye. Ocak'ın ilk haftası aşure kesinlikle pişerdi bizde. Bunlar annelerinden kalan, hafızaya kazınmış şeyler. O da neden yaptığını bilmiyor ama değişmek çok zor.

Diyarbakır'a taşındığımızda hem Süryani hem de Protestan kilisesi ile bağlantım vardı. Protestan kilisesindekilerle tanışıyordum. Surp Giragos yıkıktı. Elazığ'dan tanıdığımız Diyarbakır'da yaşayan Ermeniler vardı. Diyarbakırlı diğer Ermenilerle tanışmam Meryem Ana Süryani Kilisesi aracılığıyla ile oldu. Buradaki Ermenilerin Kilise'yle pek bağları yok. Ben daha inançlı biriyim. Bayramlarda falan görünce "Sen de mi Ermeni'sin?" diyorlardı. Kiliseye gidip geldikçe yavaş yavaş tanışmaya başladık. Diyarbakırlı Ermenilerle diğerleri arasında kültürel farklılıklar var. Elazığlılar Türklerle yaşıyor, buradakiler Kürtlerle. Buradakiler Kürtçe biliyor, Kürtler gibi düşünüyor.

Antropoloji okuyor olmam beni kökenimi araştırma konusunda tetikledi. Alan araştırmalarında karşılaştığımız hikâyeler ilgimi çekiyordu. Annemlerin gündelik dilde kullandığı Ermenice kelimeler vardı. Bunların izini sürmeye başladım.

Deli Haçik'in torunları olduğumuzu öğrendik

Antropoloji okurken bir gün anneme "Nerden geldik?" diye sordum. Anne tarafımın yarısı Zaho'dan, diğer yarısı 'Gümüş Madeni' diye bir yerden gelmiş – onun da Gümüşhane olduğunu anladık. 'Deli Haçik' denen birinin torunları olduğumuzu öğrendik. Yıllardır arkadaşım olan biriyle aslında kuzen olduğumuzu öğrendim. O kadar ilginç bir tesadüftü ki, annesine hikâyeyi anlattığımızda kalp krizi geçirecekti. Yemek masasında sohbet ediyorduk. "Gümüş Madeni" dedim, bunları anlattım. "Deli Haçik" deyince, kadın şok oldu. "Emin misin?" dedi. Abisini aradı. Ondan birkaç isim aldık, gittikleri yön hakkında bilgi almaya çalıştık. Güneye doğru inmişler. Bir kısmı Karabağ'a, diğerleri güneye gitmiş. Güney derken, Erzincan'a kadar gittiklerini biliyoruz ama ondan sonra nereye gittiler, neler yaşadılar bilmiyoruz. O Haçik bu Haçik değilse bile, biz birbirimizi akraba kabul ediyoruz.

Ailemin geçmişine dair yazılı hiçbir kaynak yok, hep sözlü... Teyzemin kayınvalidesi Diyarbakır'ın Eğil ilçesi Ermenilerinden. Eğil'e yerleştirilmiş Türkmenler var. 1915 olaylarında, bunlar "Öleceksiniz zaten, bebeklerinizi bize verin" demişler. Teyzemin kayınvalidesi de o bebeklerdendir. Çok dindar, İslam'a bağlı biriydi, sürekli dua ederdi. Çok sevimli, kendi halinde bir kadındı. Komşuları bir şey olduğunda hemen "gâvur" derlerdi. Ne kadar namaz kılarsan kıl...

Teyzemin çocukları da benimkine benzer bir süreç yaşadı. Dört kardeşler, onların da üçü yeniden Hıristiyan olmuş. Annem 63 yaşında, komünisttir. Hacettepe'den atılmadır. Her şeyden önce eşitlik, kardeşlik bildik. Hiç kimseye kin tutmadık. Türk arkadaşlarım vardı; annem ayrım yapmadığım için çok sevinirdi.

Yazlıktaki komşularımızın hepsinde çift isim vardı. Çocukluğum onlarla geçti. Ağızlarından hiç "Ermeni'yiz" lafı çıkmadı. Onlar da benzer kelimler kullanıyordu. Ben de onlardan birine, bir abiye sordum, on yıl kadar önce. "Hay mısınız?" dedim. Şok oldu, "Ermeni demek başka, Hay demek başka. Kim söyledi?" dedi. Birinin bana hakaret olsun diye söylediğini sandılar. "Kimse söylemedi" dedim. "Neden söylemiyorsunuz?" diye sordum. Geçen sene kilise açıldığında gelip canla başla

çalıştılar. 10 sene önce bunları yapamıyorlardı. O zamanki durumlarının korkudan olduğunu düşünüyorum.

Annem, Hrant Dink'in katledilmesinden sonra kendine gelemedi. Sabah akşam doktor geliyordu eve, sakinleştirici iğne yapıyordu. Benim durumumdan da etkilendi. Arkasından Hrant Dink ve Malatya katliamı geldi. Malatya'da katledilenleri de tanıyorduk. Bütün bunlar üst üste gelince annem çok korktu.

Her şeye rağmen burada kalmayı tercih ettim. Bu benim Kürt kimliğimle, radikal ideolojimle ilgili. Ben dışarda biri Kürtlere laf etse kavga çıkarırım. İstanbul'da, Ankara'da kendimi rahat hissetmiyorum.

Ben bile fuzuliydim ama o çok gerekliydi

Hrant Dink cinayeti bana daha dün olmuş gibi geliyor. İşyerindeydim. Arkadaşım "Hrant Dink'i öldürmüşler!" diye bağırdı. Durmadan telefonunu arıyordum. Sadece yaralı olabileceğini düşünüyordum. Biri açacak diye bekliyordum. Sonra Sarkis Amca'yı aradım. O da bir kere açtı, cevap veremez haldeydi. "Doğru mu?" dedim, "Doğru" dedi. Çok kötüydü. Kendimi kaybetmiştim. Sonra acaba duydu mu diye annemi aradım. Televizyon izlemiyormuş, duymamıştı. Eve gidene kadar söylemedim. Akşam telefon geldi. Söyleyince annem şok oldu. Televizyonu açtı. O gece fenalaştı. Doktor geldi. Sakinleştirici yapıldı. Çok severdik onu. Hep söylüyorum, onun gibiler gerekiyor bu dünyaya. İsteselerdi ben canımı verirdim. Ben bile fuzuliydim ama o çok gerekliydi. Gitmemesi gerekliydi. Sonra cenazesine gittik işte... Ben hâlâ inanamıyorum. Sürekli yanına giderdim, sohbet ederdik. Bana çok şey öğretti. Hatta o yaz geleceklerdi, birlikte gezecektik.

Hrant Dink'in arkasından Zirve katliamı oldu, "Tamam, sıra bize geldi" dedik. Uzun süre bu psikolojiyle yaşadık. Buradan Protestan cemaatiyle birlikte Malatya'ya, cenazeye gittik. Öldürülenlerden Alman Tilman Geske'nin evine gittik, başsağlığına. Eşi çok rahattı. Cemaatten bir abimiz çok şaşırmıştı. Döndü bana, "Aramızdaki farkı görüyor musun? Onlar Batılı, onlar doğuştan Hıristiyan" dedi. Kadın kocasının cennete gideceğine o kadar inanıyor ki, rahat... Bizimse ağlamaktan gözlerimiz

şişmiş. Hem kültür, hem inanç farkı... Ben cenazelerde sakin olmayı başaramam. Direkt cennete gitmek beni sarmıyor. Ben daha Doğuluyum.

Diyarbakır'a çok bağlandım

O sıralar Hıristiyan olduğumu, Ermeni olduğumu bilmeyen kimse yoktu. "Yapabileceğimiz bir şey var mı?" diye soruyordu insanlar. "Biz arkanızdayız, kimse bir şey yapamaz size" dediler. "Benden uzak dur" diyen kimse olmadı. Belki de bu yüzden Diyarbakır'a daha çok bağlandım. Herkes "Geri gelin" diyor.

Hıristiyan Ermeni biriyle evlenmek istiyorum. Öyle biriyle de birlikteyim. İstanbul'da yaşıyor. Sason'un Haylarından (*Erm. 'Ermenilerinden'*) o da. Ortak arkadaşlarımız tanıştırdı bizi. Ben İstanbul'da yaşayamam. Turist olarak gitmek çok güzel; git, gez, alışveriş yap gel ama ötesi yok. Arkadaşım için hiçbir sorun yok, burada, Diyarbakır'da yaşamak istiyor ama buralarda mesleğiyle ilgili iş bulamaz. Kuyumcu ustası, sadekâr. Burada o işi yapacağı yer yok. Ne yapacağız, karar verebilmiş değiliz.

Ermeni olduğum kadar Kürt, Kürt olduğum kadar Ermeni'yim. Öyle tanımlıyorum kendimi. Bu kültürün içine doğdum. Kendimi Kürt de hissediyorum. Ama evlenirsem düğünüm kesinlikle kilisede olmalı. Başka bir seçenek yok. Çocuklarımın Ermeni okulunda okumasını çok isterim. İstanbul'da yaşayacaksam eğer, tek sebebi çocuklarımın Ermeni okulunda okuması olur.

Türklere tepkim var ama Kürtlere yok

Geçmiş beni ilgilendirmiyor. Türklere tepkim var ama Kürtlere yok. Onlar hatalarını fark etti. Özür dileyecek kadar olgunlaştılar. Türkler için algı değişikliği yok. Ermeniler onların gözünde hâlâ vatan haini. Uzun süredir Kürt hareketinin içindeyim. Hiç gizlemedim Ermeniliğimi. Bu kimliğimle, Ermeni kimliğimle kabul edildim.

Süryanilerle ilişkilerim çok iyi. Bazı yerlerde açık Ermeni kilisesi olmadığı için Süryanilerle Ermenilerin dini ilişkileri var. Okulun son yılında Deyrulzafaran Manastırı'nda bir yıl Süryanilerle birlikte yaşadım. 10-12

yıldır Süryanilerle iç içeyiz. Diyarbakır'da Süryani olmak da, Ermeni olmak da, ikisi de rahattır.

İstanbullu Ermeni gençler bizi çok köylü buluyor

Buradakilerden çok İstanbul'daki Sasonlularla aram iyidir. Bunun nedeni sosyalist bir çevreden geliyor olmaları. Bir de, onlar İstanbul'a en son gidenler olduğu için kendimi onlara yakın hissediyorum. İstanbul'daki Hay gençler ile hiç işim olmaz. Yaşam tarzlarımız çok farklı. Onlar bizi çok köylü buluyor, biz de onları çok yoz buluyoruz. Bu yüzden Adıyamanlı ve Sasonlu Hayları daha çok seviyorum. Onlar daha az bozulmuşlar.

Ermenistan benim için hiçbir şey ifade etmiyor, hiçbir organik bağım yok orayla. Kürdistan daha çok şey hissettiriyor bana. Suriye nasılsa Ermenistan da öyle benim için.

İstanbullu Ermeniler gibi diaspora Ermenileri de uzaktan ahkâm kesiyorlar. Biraz da paranız varsa, buradaki ne yaşıyor, ne sıkıntısı var, hiçbir şey bilemezsiniz. Mesela, benim bir vaftiz kızım var. Siverekli bir Ermeni kızı, benden iki yaş küçük. Buradaki Süryani papaz "Siz dönmesiniz, vaftiz olamazsınız" dedi. Kız da "Protestan değilim, Protestan kilisesinde vaftiz olmak istemiyorum" dedi. Götürdük, Metropolit tarafından vaftiz edildi. Böylece Ermeni kız Süryani nüfusuna geçti. Benim için de aynı şey geçerli.

Bulgar kilisesinde vaftiz oldum

Benim vaftizim Şişli Bulgar Kilisesi'nde oldu. O başka bir hikâye zaten. İstanbul'da bir Süryani rahibe var. Onun erkek kardeşi, Süryanilikten dönme Müslüman bir kızla evlenmek istedi. Ailesi Müslüman kimliği taşıyor. Kız "Ben Hıristiyan'ım" dedi. Evlenmek için vaftiz olması gerekiyordu. Süryaniler kabul etmedi. Bulgaristan'dan bir papaz gelmişti İstanbul'a. Duymuş böyle bir sıkıntı yaşandığını. Demiş ki, "Hıristiyan'ım diyen herkes kabulümdür. Çağırın, ben vaftiz de edeceğim, nikâh da yapacağım. Benim için 'İman ediyorum' demesi yeter." Cennetlik bir adam... Arkadaşım aradı, "Vaftiz oluyorum. Nikah da kıyılacak. İstersen

gel, sen de vaftiz ol" dedi. O zaman Ankara'daydım. 23 yaşındaydım. Apar topar, Bulgar kilisesinde Ortodoks olarak vaftiz oldum.

Ermeni Patrikhanesi'ne başvurmadım, çünkü reddedileceğimi biliyordum. Daha önce bunu yaşayan pek çok kişi tanıyorum. Vaftiz olmak istemişler, olamamışlar. Birçoğu Protestan kilisesine gitmek zorunda kalmış. Reddedilmek beni ve inancımı çok yıpratırdı, bu yüzden göze alamadım. Önemli olan vaftiz olabilmekti zaten. Benim için hiçbir fark yok. Milli kiliselere karşıyım.

Annem ve çevremdekiler ben vaftiz olunca önce şaşırdılar ama sonra unuttular. Çevremdeki herkes duydu. Çok uzun zaman önce Hıristiyanlığı kabul ettim. Her 24 Nisan'da kiliseye gider, mum yakarım. Ama mutlaka bir Ermeni kilisesinde...

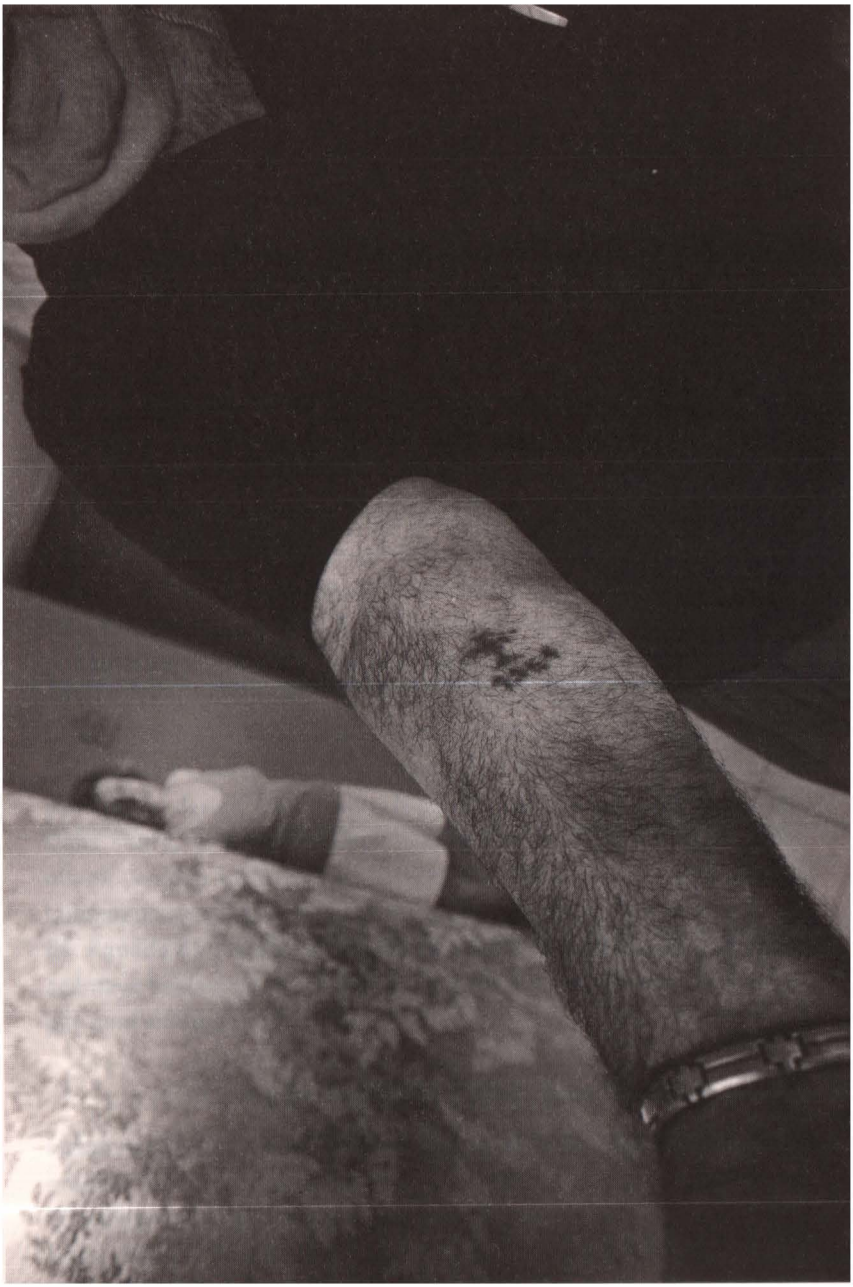

TÜRKİYE'Yİ GÖRECEKSEM DİYARBAKIR'DAN BAŞLAMAK İSTERİM

Lübnan'da 1961'de doğmuşum fakat bütün resmi evraklarımda 1962 olarak geçer doğum yılım. Bu benim için bir sorun, çünkü 1962 demeye alışamadım. Amcam o vakitler bakanlıkta çalışıyormuş, evraklarımı o alacakmış. Ben Ekim'de doğmuşum ama amcam Ocak'ta gitmiş kaydımı yaptırmaya, böylece doğum tarihim 1 Ocak 1962 olmuş. Suren Hanamiryan Ermeni Okulu'na gittim. Eski Beyrutlular bilir, 'Surp Nışan Okulu' derler, çünkü Surp Nışan Kilisesi'nin yanında kurulmuş. Daha sonra, milletvekili Suren Hanamiryan o okulun binasını kolej olarak yeniden inşa ettirmiş. Ben okulu bitiremedim, çünkü 1975'te Lübnan'da çatışmalar çıkmaya başlamıştı. 1976'da Kanada'ya göç ettik. Kanada'da yerel bir okula gittim, çünkü Ermeni okulları yeni yeni açılmaya başlamıştı. Sınıf sınıf açılıyordu okullar ve benim yaşıma uygun sınıf yoktu o sırada.

18 yaşında Taşnak Partisi'ne üye oldum

Halamın çocukları 1960'larda Kanada'ya gitmişti. Babam da 1973'te oradaki yaşam şartlarına bakmak için Montreal'e gitti; döndüğünde "Çocuklar için uygun bir yer değil, çünkü Ermeni okulu yok" dedi. Fakat sonra, Lübnan'da çatışmalar çıkınca mecburen gittik. Orada okudum, üniversiteyi bitirdim ve 1982 yılında çalışmaya başladım. Kanada'da 18

yaşımı doldurunca Taşnak Partisi'ne üye oldum. 1991'e kadar Ermenice yayın yapan değişik medya kuruluşlarında çalıştım. 1991'den 1999'a kadar 'Horizon' gazetesinin başyazarlığını yaptım. Ermeniceyi ve İngilizceyi düzgün konuşabiliyorum. Biraz Fransızca, biraz da Arapça bilirim. 1991'e kadar, özellikle 1989-90'da sürekli Ermenistan'a gidip geliyordum, orada Taşnak Partisi'ni örgütlemek için. Ermenistan o dönemde henüz Sovyetler Birliği'nin bir parçasıydı.

1994'te Ermenistan'da siyaset yasaklandığında, hükümet bir liste çıkararak, Taşnak yanlısı gazetelerin başyazarlarının Ermenistan'a girmesini yasakladı. 1997'de, başka hesaplarla, sadece benim Ermenistan'a gelmeme müsaade ettiler. İlk olarak 1997'de geldim, 1998'de de karar verip Ermenistan'a yerleştim. Niyetim siyasetle ilgilenmek değildi, fakat 2000'in başlarında gelen bir teklifle siyasi çalışmalara geri döndüm. Kardeşim "Madem aynı işi yapacaktın, neden gittin Ermenistan'a?" diye bir mektup yazdı bana. Neyse, şimdi buradayım. Evli değilim. Bir ablam ve bir erkek kardeşim var. İkisi de evliler ve Kanada'da, Montreal'de yaşıyorlar. Annem dört sene önce, babam ise beş sene önce vefat etti.

Diyarbakır'da bütün Hıristiyanlar Ermenice konuşurmuş

Ailemin hikâyesi benimkinden çok daha ilginçtir. Babamın annesi ve babası 1915'ten önce Beyrut'a gitmiş. Asıl Diyarbakırlı olan babaannem. O Ermeni Katolik'tir, babamın babası ise Ortodoks. Babamın anne tarafının soyadı Hazar'dır. Babaannem derdi ki, "Diyarbakır'da bütün Hıristiyanlar birbirleriyle Ermenice konuşurdu, bütün Müslümanlar da birbiriyle Türkçe konuşurdu." Yani Keldaniler, Süryaniler, hepsi Ermenice bilirmiş. O dönemde Diyarbakır'da bir Süryani başka bir Süryani'yle Ermenice konuşmazmış ama eğer bir Ermeni'yle konuşacaksa Ermenice konuşurmuş.

Babaannem ve dedem 1894-96 katliamlarından sonra Beyrut'a gitmiş. 1915'ten önce Beyrut'taymış ikisi de. Dedem Harputluymuş. Dedemin annesi, kocası ölünce, iki çocuğunu yani dedemi ve kız kardeşini alıp baba evine dönmüş ve başlamış çalışmaya. Dedem bir gün dayılarından biriyle kavga etmiş ve 14 yaşındayken Harput'u bırakıp Beyrut'a gitmiş. Orada, babaannemle evlenmiş, 1915'ten önce.

Dedemin ailesinden sağ kalan olmamış

Soykırım zamanını babaannem anlatırdı, çünkü ben dedelerimden ve ninelerimden yalnızca onu gördüm, diğerleri ben doğmadan önce ölmüş. Babaannem derdi ki "O zamanlar Beyrut'a haberler ulaşırdı, bilmem nereden Derzor'a kervan gelecek diye. Bir de haber aldık ki Harput'tan kervan geliyor..." Dedemin annesi, kız kardeşi, dayıları da kervandaymış. Kervanın Derzor'a ulaştığını duyunca dedem gitmek istemiş ama babaannem "Sen erkeksin, problem olur, ben gideyim" diye ikna etmiş onu. Diyarbakırlı kadınlar cesur olur. Gitmiş ama bulamamış onları. Sağ kalan olmamış, hiçbir iz de kalmamış dedemin ailesinden. Dedem Beyrut'ta olduğu için kurtulmuş.

Evlendikten sonra, çocukları olunca, 1926'da Uruguay'a gitmeye karar vermişler. Babaannemin annesini, onun kız kardeşini ve büyük büyük halamı alıp gitmişler. Sonra diğerleri de arkalarından gidecekmiş fakat bilmiyorum neden, vazgeçmişler. Böylelikle halam kardeşlerinden ayrılmış. Bir ablası varmış, büyükannesi her zaman "Senin bir ablan var" deyip resimlerini gösterirmiş.

Babaannemin altı kardeşinden, Ermenilerle evlenenler Ermeni olarak kalabilmişler. İki kardeşi Arap'la evlenmiş, onların çocukları da Arap olmuş.

Tariha Hanım derler, bir Türk kadını...

Anne tarafım Harput'tandır. O daha karmaşık bir hikâye. Annemin annesi, Harput'un Yeğik köyünden Garabet Der Tavityan'la evlenmiş. Varlıklı insanlarmış. Anneannemin ailesi de varlıklıymış. Dayım Soykırım zamanı doğmuş. Babası kilise vakfının başkanıymış, hatta 1911-1912'de Amerika'yı ziyaret etmiş. Soykırım'da onu öldürmeye götürürlerken, komşuları olan iki yaşlı bekâr Türk kadını varmış, birine Tariha Hanım derlermiş, anneannemi ve dayımı onlar saklamış. Ne kadar zaman saklamışlar bilmiyorum ama dayım küçükmüş. Ortalık durulduktan sonra dışarı çıkmışlar. Anneannem bu sefer dedemle evlenmiş. Bir çocukları olmuş. Bu arada dedemi başkalarıyla birlikte tutuklamışlar. Anneannem dayımın elinden tutmuş, dedemi ziyarete gitmiş, hapishaneye. İtilip kakılmışlar orada, çocuk yere düşmüş, üzerine basmışlar,

ölmüş. Anneannem zengin kızı olduğundan, birileri demiş ki "Para ver de kocanı hapisten kurtar." Para verdiler mi, vermediler mi bilmiyoruz ama dedem çıkmış hapisten.

1923'e kadar orada yaşamışlar ama 1923'te Harput'tan gitme zamanı geldiğini anlamışlar. Teyzem 1923'te doğmuş ama yolda mı yoksa Harput'ta mı doğmuş, bilmiyorum. 1923'te Şam'a gitmişler. 1926'da Şam'da Fransız karşıtı gösteriler başlamış, daha sonra bu gösteriler Hıristiyan karşıtı gösterilere dönüşmüş. Dükkânları yağmalamaya başlamışlar. Dedemin de bir dükkânı varmış, bakkal ya da kasap, emin değilim. O yağmalar sırasında onun dükkânına da girmişler ve dedemin ayağına satırla vurmuşlar. Dedem eve gitmiş, ailesini toplamış, hep birlikte Beyrut'a gitmişler. Beyrut'a vardıktan sonra, kendi anlattığına göre, kemiğini çorabının içinden çıkarmış. Hani, vurmuşlar ya satırla... Bu şekilde, arkasına bakmadan Beyrut'a gitmiş. Annem Beyrut'ta doğmuş.

Babaannem Kürtçe bilmezdi

Lübnan'da çatışmalar başladığında babaannem halamın yanına gitti. Beyrut ikiye bölünmüştü. Babamın çalışabilmesi için iş imkânlarının olduğu tarafa gitmemiz gerekiyordu ama büyükannemi götüremezdik. Halamın yanında kaldı, onun yanında da öldü. O öldüğünde 14 yaşındaydım. Arapça, Türkçe ve Ermenice konuşurdu. Türkçesi çok farklıydı, çünkü Diyarbakır'da Hıristiyanlar Türkçe bilir ama evde Türkçe konuşmazlarmış. Annem ve babam da Türkçe bilirlerdi; evde bizden gizli bir şey söyleyecek olduklarında Türkçe konuşurlardı. Ailedeki herkes babaannemle Diyarbakır lehçesiyle Ermenice konuşurdu. Diyarbakır lehçesinden başka bir Ermenice konuşmazdı, Kürtçe de bilmezdi babaannem. Aslında Kürtçeyi Muşlu ve Sasonlu Ermeniler konuşurlar. Bir de, Suriye'nin sınır şehri Kamışlı'da yaşayanlar öğrenmişlerdir Kürtçeyi.

Ben ne Diyarbakır'a, ne de İstanbul'a gittim. Surp Giragos Kilisesi'nin açılışı için Diyarbakır'a gitmeyi düşünmüştük aslında, erkek kardeşim ve ablamla birlikte. Haziran'da İstanbul'da bir ressamı bıçakladılar, ismini hatırlamıyorum. Korktum. Şu anlamda korktum; gidersem belki bana da biri bir şey yapar, ama kız kardeşim, erkek kardeşim neden benimle birlikte olsunlar? Onun için gitmekten vazgeçtik. Onun yerine

ben Kanada'ya gittim, ablamı ve kardeşimi görmeye. İki senedir görüşememiştik. Türkiye'yi göreceksem İstanbul'dan değil Diyarbakır'dan başlamak isterim. Sınır açık olsaydı çok daha çabuk gidip gelebilirdik.

Çocukken Araplarla oynamamız yasaktı

Gelelim benim hikâyeme. Babamlar dört kız, iki erkek kardeşlermiş. İki halam Arap'la evlenmiş, çocukları da Arap olmuş, ama annelerinin Ermeni olduğunu bilirlerdi. Babaannemin tarafından Diyarbakırlılar vardı, gelip giderlerdi. Onların bazıları hâlâ Beyrut'tadır. Beyrut'ta hayat o vakitler Ermenilik bakımından epey ilginçti. Mesela babam, iki kız kardeşi Arap'la evli olmasına rağmen, kardeşlerime ve bana sokakta oynamayı yasaklamıştı. Yaşadığımız çevre Hıristiyan'dı ama herkes Arap'tı, mahallede Ermeni yoktu.. Babam korkmazdı; korktuğu için değil, Araplarla oynamamızı istemediği için yasaklamıştı sokakta oynamamızı. Babamın siyasi bir yönü yoktu, doğru dürüst okumamıştı da. Surp Nışan Okulu'na gitmiş, sonra oradan kaçmış ve 17 yaşında çalışmaya başlamış.

Sokağa çıkıp Arap çocuklarıyla oynamamız yasaktı ama okul dışında düzenlenen basketbol veya atletizm yarışmalarına katılırdık. Genellikle okul götürürdü bizi. O zamanlar Lübnan Ermeni toplumunun yaşamı buydu. 1973-1974'te, yani iç savaştan önce okul da çoktu, nüfus da. Ermeni okuluna giderdik. Okulun karşısında Kürtler yaşardı. Okuldan çıkıp otobüse binmek için karşı tarafa geçtiğimizde, Kürtler bize "Ermeniler zavallıdır, bıçakla derilerini yüzeceğiz" derlerdi. Biz de "Asıl biz sizin derinizi yüzeceğiz" derdik. Korkmazdık yani. Lübnan'da Ermeniler birbirleriyle asla çatışmamışlardır. 1965'te Soykırım'ın 50. yıldönümü anma etkinliklerini beraber yapmışlardı. 75. yıldönümünde de bunu başardılar. İç savaşta Ermeniler başkalarına karşı çatıştılar. Burc Hamud'da veya bazen başka yerlerde bazı çatışmalara girdiler ama asla birbirleriyle çatışmadılar. İşte bu yüzden Kürtlere "Asıl biz sizin derinizi yüzeceğiz" diyebiliyorduk.

Annemin ve babamın siyasi bağlantıları yoktu ama Ermenilik bilinçleri tamdı. O yüzden Ermeni okuluna gittik zaten. Annem Protestan'dır; Protestan okuluna, sonra da İngiliz kız okuluna gitmiş fakat evin içinde

Ermeni olarak eğitim almış. Lübnan'da çatışmalar başladığında bir sene Taşnak derneğinde kaldık, çünkü babam orada iş bulmuştu. Bu her şeyi değiştirdi.

Yaşadığımız ev Beyrut'un içinde, Hıristiyanların çoğunlukta olduğu 'Eşrefiye' semtindeydi. Burc Hamud Beyrut değildir, Beyrut'a bağlı bir şehirdir. Eşrefiye'de birkaç Dürzi vardı ama çoğunluk Arap Hıristiyan'dı. Çatışmalar başlayınca Beyrut, Doğu Beyrut ve Batı Beyrut olarak ikiye ayrıldı. Biz Doğu Beyrut'tan Batı Beyrut'a geçtik, çünkü babamın işi oradaydı. Taşındığımız yerde, çevredeki herkes Sünni Müslüman'dı, her çeşidi vardı. Orası cephe sayılırdı. Bir süre sonra Kanada'ya gitmek zorunda kaldık.

Muş nerenin kalbidir, sonra tartışırız

Kürt meselesi o dönemde Lübnan'da çok konuşulurdu. Kanada'da da öyle. Kürtler kitlesel olarak Soykırım'a katılmışlardır. Ama onlarla ortak bir dil bulmalıyız. Ben iki sene önce Süleymaniye'ye, Talabani'nin partisinin konferansına gittim. Orada Kanada'ya gidip geri dönmüş bir Kürt vardı. Adam 13 sene Kanada'da yaşamış. Türkiye'ye önce İstanbul'a gelmiş, daha sonra Muş'a ve Diyarbakır'a uğramış. Dedim ki "Benim bir yanım Diyarbakırlıdır." Yanımdaki Ermeni arkadaşım da "Benim de bir yarım Muş'tandır" dedi. Kürt, Muş için "Kürdistan'ın kalbidir" dedi. Kürt'e dedim ki "Muş nerenin kalbidir, sonra tartışırız."

'Soykırım' kelimesiyle ilk kez 13 yaşındayken, Torikyan'ın 'Uluslararası Hukuk ve Ermeni Sorunu' kitabını okuduğumda karşılaştım.* Soykırım'ın çok açık bir şekilde anlatıldığı, çok iyi yazılmış bir kitaptır. 'Soykırım' kelimesini daha önce de duymuştum ama o kitapla kafama yerleşmiştir, Soykırım'ın ne olduğu.

O kitaptan sonra Beyrut'ta, kendi çevremde olup biten pek çok şeyi daha iyi anladım. Mesela Türkçe konuşana Ermenice cevap verirsiniz. Lübnan'da onun bir sebebi vardır. Özellikle Kilikya'dan gelenler Ermenice bilmezdi, hepsi Türkçe konuşurdu. Ama bütün Kilikyalılar değil,

---

* Shavarsh Toriguian, *The Armenian Question and International Law*, University of La Verne Press, 1988.

bir kısmı böyleydi. Biz bilmeyiz, çünkü bizim evde sadece gizli konuşmalar Türkçe yapılırdı. Kilikya'da Ermenice harflerle basılmış Türkçe kitaplarımız vardır – dil Türkçe ama harfler Ermenice... Çok tuhaftır, Ermenice bilmezler ama Ermeni harfleriyle okumayı bilirler. Bunun için, Lübnan'da Türkçe konuşana Ermenice cevap verirlerdi. Bu bir mücadeleydi. 24 Nisan da yas günü olarak değil, bir mücadele günü olarak kabul edildi. Bunun ne anlama geldiğini işte o kitabı okuyunca daha iyi anladım.

1908'e de katıldık, sonra gördük ne oldu...

Şimdi İstanbul'da çok iyi niyetli bazı insanlar bir araya gelip 24 Nisan'ı anıyorlar. Fakat Ermenistanlılar olarak bu bizi yanıltmamalı. "Türkiye değişmiş" diye düşünemeyiz. Türkiye'de yüz bin kişi değişmiş olabilir ama onların söylediğinin tam tersini söyleyen çok daha fazla insan var. Taşnaktsutyun olarak, biz 1908'de 2. Meşrutiyet'in ilanına katılmışız. Sonra gördük ne oldu...

Ben Hrant Dink'le katledilmesinden üç-dört yıl önce tanışmıştım. Hrant benim için tipik bir Batı Ermenisiydi, Türkiyeli bir Batı Ermenisi. Kendisinin Türkiye'ye karşı bir şeyi yoktu. O konuda ters düşüyorduk. Hrant'a dedim ki, "Siz Türkiye'de yaşayan Türkiyelisiniz, istiyorsunuz ki Türkiye iyi olsun, güçlü olsun. Ben istiyorum ki Türkiye zayıf olsun, çünkü benim Türkiye'den alacağım var." Burada farklılaşıyorduk Hrant'la. Samimi bir Türkiyeli Ermeni'ydi o. Cesaretinden hiç kimse şüphe edemez. Pek çok konuda anlaşamazdık ama daima konuşurduk.

Tabii ki olan korkunçtu; sadece bir Ermeni değil, Türkiye'yi savunan bir Ermeni katledildiği için... "Savunan" derken, yanlış anlaşılmasın, ne yapıyorduysa Ermenilerin hakları ve aynı zamanda Türkiye'nin güçlenmesi için yapıyordu. Bu adama da tahammül edemedilerse, Türkiye'nin değişmiş olduğunu nasıl düşünebiliriz?

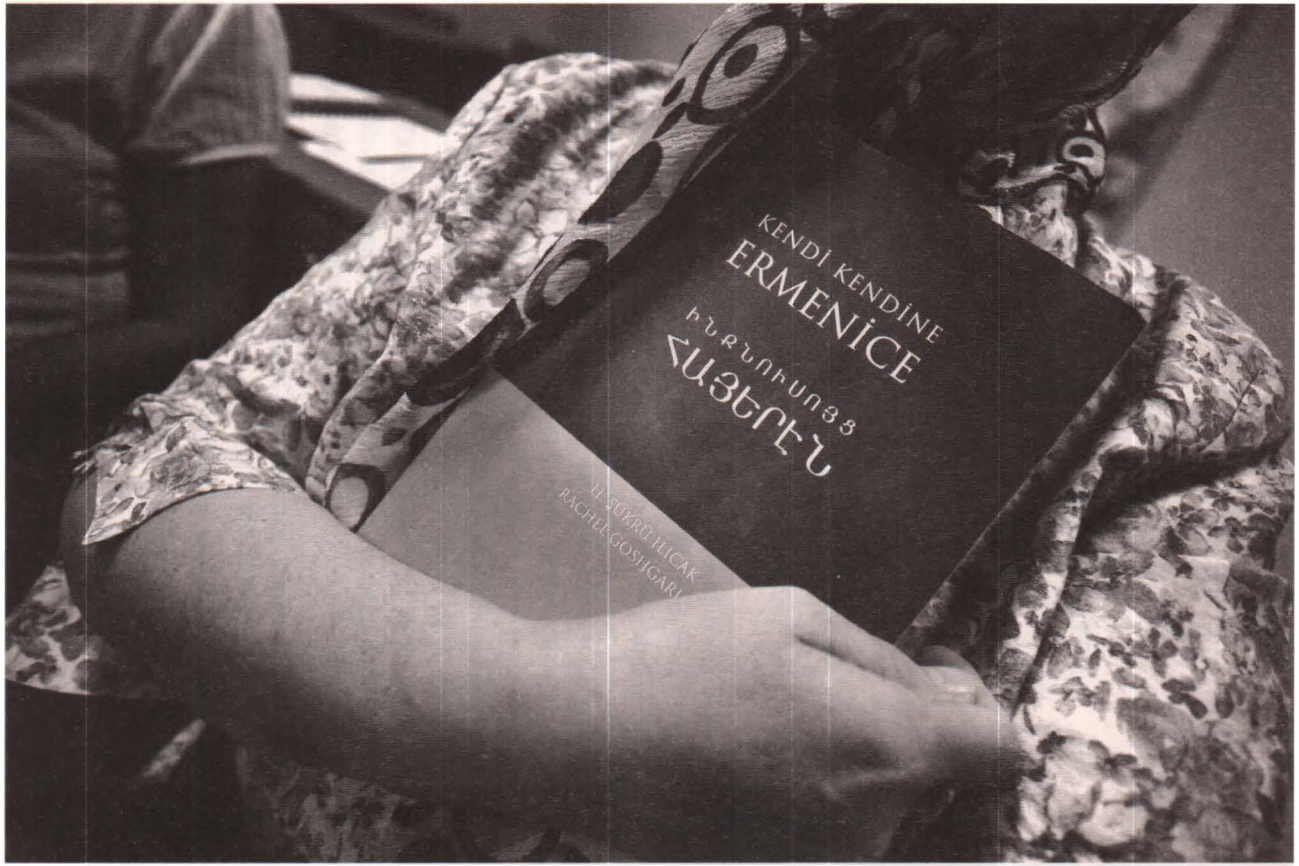
KENDİ KENDİNE
ERMENİCE
ԻՆՔՆՈՒՍՈՅՑ
ՀԱՅԵՐԷՆ
İLİ ŞÜKRÜ İLİCAK
RACHEL GOSHGARI

NİNNİLERİMİZ HEM ERMENİCEYDİ, HEM KÜRTÇE

Ben 1928'de, Lice'de doğdum. Mamamın ikinci çocuğuyum. Babamlar Liceliydi, anne tarafım Palu'dan gelmiş Lice'ye. Mamam 12-13 çocuk doğurmuş. Bir abim 17 yaşındaydı, öldü. İki de kız öldü. Yedi kardeş sağız.

Çocukluğum Lice'de, çok güzel geçti. O zamanlar başkaydı. Dereye gidip su getirirdik. Yan yana oturup konuşurduk. Yemek yapardık, çörek yapıp yağda kızartırdık. İp atlardık, top oynardık. Ermenice konuşurduk, Türkçe yoktu. İçerde de, dışarda da Ermenice konuşurduk. Onun için "gâvur" diyorlardı bize. Lice merkezde 20-25 ev vardı, geri kalanı Kürt'tü. Zaza yoktu hiç. Bizim Kürt komşu vardı, bırakmıyordu sinek konsun bizim üstümüze. Sahip çıkıyordu bize. Komşularla Kürtçe konuşuyorduk, biz bize Ermenice.

Pazar günleri Surp Harut Kilisesi'ne gidiyorduk. Yıkıktı ama mum yakıp dua ediyorduk. Bizim zamanımızda Lice'deki bütün kiliseler yıkıktı. Dört kilise vardı; Surp Agop vardı, Surp Sarkis vardı... Cenaze [dualarını] okuyan vardı Lice'de. Babam okuyordu, basmacı Agop da okuyordu.

Lice'de Ermeni olmak zor değildi

Annem Lice'deyken köylere terzilik yapardı. Biz üç kız kardeş de ona yardım ederdik. Babam da ayakkabı dikerdi. Oralarda babamın diktiği

ayakkabılara 'yemeni' derlerdi. Kayınbabamın bağı vardı, üzüm toplardık. Salça yaparlardı, dolma kuruturlardı, tarhana yaparlardı. Pekmezden sucuğa kadar her şeyi yapardık. Lice'de Ermeni olmak hiç zor değildi. Çok kıymetliydik biz. İş yapanlar kıymetliydi. Demirci, ayakkabıcı, kalaycı çok vardı. Liceli Ermenilerin yarısı dikiş dikerdi. Toprakla uğraşanımız yoktu. Kürtleri çok tanımazdık, daha çok birbirimize gidip gelirdik ama bir Kürt komşumuz vardı, Hamit; onlar Ermenilere sahip çıkıyordu, değer veriyordu.

Zadig olduğunda yıkık da olsa Surp Harut'a giderdik. Herkes, Lice'deki bütün Ermeniler giderdi. Dua ediyorduk orada. Küçük-büyük, 50 gün oruç tutardık. Sonra üç gün Zadig kutlardık. Erkekler de dükkânları kapatıyordu. Gelen misafirlere rakı veriyorduk, şeker veriyorduk.

'Allah sizin hakkınızı onlardan alsın'

Dedem öldüğünde babam mamasının karnındaymış. Bir kilisenin yanında kolej varmış, babam orada okumuş. Sonra bir Kürt aldı, ev yaptı orayı ama sabaha kadar evden ses geliyordu. O yüzden Kürt, evi bırakıp kaçtı. Sonra orası askerlik şubesi oldu. 1915'ten önce Lice'de çok Ermeni varmış.

Babam on iki, mamam altı yaşındayken kesmişler Ermenileri. Babamı, yayamı, amcamı, amcamın kızını bir ağa kurtarmış. Diğer yayamı, amcamı, amcamın oğlunu öldürmüşler. Ağa onları koruyamamış. Çok asker gelmiş. Ağayı da şikâyet etmişler, Ermenileri koruyor diye. Babam 1915'te canını kurtarmak için kaçmış, kaçmış, sonra bir Kürt'ün evine sığınmış. Kürt ağlamış, babama "Allah sizin hakkınızı onlardan alsın" demiş. Babam o Kürt ağanın evinde büyüyor. Ama ağa, babamı Müslüman yapmıyor. Babamın amcasının kızını da kurtarmış. O da önce Suriye'ye, sonra Kanada'ya gitti, çocukları orada.

Annem de altı yaşındaymış. Onun ailesinden hayatta kalan bir yayası var. Yayamın üç yaşındaki kızını jandarma almış, tavuk keser gibi başını kesmiş. Anlatırken titrerdi. Üç kızı, bir de bir buçuk yaşında bir oğlu varmış. Yayamın Müslüman olmuş bir amcazadesi varmış, adı Mardo, onun yanına sığınmış. Üç ay orada kalmışlar. Mardo'nun kızları varmış,

evlenmişler, ama oğlu yokmuş. Yayam, Hüseyin Ali diye bir Kürt'le evleniyor. Annemle teyzem de yayamla gidiyor ama oğlan Mardo'da kalıyor. Yayam ikinci karısı oluyor adamın. Ama bir süre sonra kuması istemiyor yayamı. Yayam da iki kızıyla, teyzemle ve mamamla Lice'de boş bir eve yerleşiyor. İki kızı almış, bir boş evde oturmuş, ne çul var ne yatak... "Akşam oldu, baktım birisi geldi, 'Bu yorgan, döşek sizindir' dedi" diye anlatırdı. Serip üçü yatmışlar. Sonra birisi kaşık vermiş, birisi tabak, birisi tencere vermiş. Boş evde oturuyorlar. Herkes bir şey veriyor. Derken mamam biraz büyümüş, yayam gitmiş çamaşır yıkamış, buğday yıkamış, böyle böyle kızlarını büyütmüş.

Annemle babam Lice'de evleniyorlar. Agop Basmacıyan vardı, o dua okumuş, kıymış nikâhlarını. O zaman Protestan kilisesinde kalan Ermeniler var. Annemle babama da orada bir oda veriyorlar ama yatak yok. Bir komşu, yorgan, yastık, bir de çul getiriyor. Karı-koca, bunları serip yatmışlar.

Rakımızı, şarabımızı kendimiz yapardık

Lice'de Beyler Mahallesi'ne okula gidilirdi. Sadece erkekler giderdi, kızlar gitmezdi, çünkü o mahalledekiler "gâvur" deyip bizi taşlarlardı. Çocukların kafaları kırılırdı. Beyler Mahallesi'nde hiç Ermeni yoktu, hepsi Kürt'tü. Bizi hiç sevmezlerdi. Sonra bizim mahalleye de okul yapıldı da biz kızlar da okula gitmeye başladık. O dönemler bolluk vardı. Bir tarafta ekmek vardı, bir tarafta kavurma, pekmez, bal... Babam da çalışıyordu. Rakımızı da, şarabımızı da kendimiz yapardık. Şarap, zengin-fakir, herkesin evinde olurdu. Yayam da, babam da şarap yapmasını bilirdi. Akşamları evlerde toplanırdık. Hep birlikte oturup yemek yerdik. Âdetleri, Paskalya'yı, her şeyi kutluyorduk.

Papazın kızı hoca nikâhıyla evlenmiş

17 yaşında evlendim. Lice'ye çok yakın olan bir köye gelin gittim. Lice'ye atla 10 dakika mesafedeydi. Kocamın ailesi gelip istedi beni. Nişan yaptılar. Kına da yaptılar bana. Yayam yemek yaptı. Elime kına yaktılar, sonra kırmızı bezle bağladılar. Kırmızı gelinlik giydim. O zamanlar hep kırmızı gelinlik giyilirdi. İkinci gün beni götürdüler. Belki vardı 50 kişi,

atla geldiler. Atla gelin gittim. Bir sene o köyde kaldık, sonra Lice'ye taşındık. O köyde iki hane Hay vardı. Gerisini hep kesmişler.

Kaynanamın gözü görmüyordu. Onu da kesimden bir Kürt kurtarmış. Babası papazmış. Kurtarmışlar ama sokaklarda kalmış. Babasını, kardeşlerini öldürmüşler, bir kaynanam kalmış hayatta. Kayınbabam da "Bu papazın kızıdır, sahipsizdir" diye evlenmiş onunla. Evlenmiş evlenmesine ama nikâhlarını hocaya kıydırmışlar, mecburen. Papazın kızı hoca nikâhıyla evlenmiş, ne yapsın...

Ben kaynanamın ikinci geliniydim. Evlerine gittim ki kaynım, eltim, iki görümcem, kayınbabam, kaynanam, hep bir evde yaşıyorduk. Bir görümcemi kaçırdılar. 20 yaşında vardı. Komşuları kaçırdı aslında, başka köyden de yardım ettiler. Yazdı, balkonda yatıyorduk. Kocam köylerde çalışmaya gitmişti. Kaynım da askerdeydi. Evde bir erkek kayınbabam vardı, o da yaşlıydı. Dört kişiydiler. Önce beni kaçırmaya kalktılar. "Ben gebeyim, karıyım" deyince beni bıraktılar. Görümcemi gece gece götürdüler. Korkudan Diyarbakır'da başına menenjit vurdu o görümcemin, öldü. Bir de oğlu olmuştu. Diğer görümcem Lice'de evlendi.

Varto'da dönme Ermeni çoktu

Ben çocuklarımın hepsini Lice'de doğurdum. Sonra, orada iş olmadığı için Varto'ya taşındık. Varto, Lice'den daha güzeldi aslında. Varto'da dönme Ermeni çoktu, o yüzden bizi çok seviyorlardı. Kürtler kızınca dönmelere de "gâvur" derlerdi ama onlar hâlâ Varto'da yaşıyorlar. Onların malı mülkü çok...

Varto'da Aleviler ve bir de Kürtler vardı ama ayrı ayrılardı. Evde Ermenice konuşuyorduk. Diyarbakır'a sık sık gidip gelirdik. Kocam ayakkabı, şeker, pirinç satıyordu. 11 yıl orada yaşadık. Depreme yedi cenaze verdik. 1966 yılıydı, hiç unutmam. Kaynanam, görümcem, kaynımın kızı, benim kızım gitti. Cenazeler Diyarbakır Surp Giragos'tan kaldırıldı.

Depremden sonra hemen İstanbul'a gitmedik. Önce Diyarbakır'a gittik, sonra Lice'de annemlerle vedalaşıp İstanbul'a geldik. Bu arada babamlar Diyarbakır'a taşındılar, babam orada öldü. Dokuz sene sonra, 1975'te Lice'ye gittim. Baktım ki Lice yıkılmamış, ayaktaydı o zaman.

Geçti artık

O zamanlar Ermeniliği İstanbul'daki gibi oralarda da yaşıyorduk. Herkes bilirdi Ermeni olduğumuzu. İsimlerimiz de Ermeniceydi. Âdetimizi, bayramımızı orada da yapıyorduk. Kim karışıyordu ki... Ninnilerimiz hem Ermeniceydi, hem de Kürtçe. Ama hiç aklımda kalmadı. "Bu yaşında Lice'ye dönüp orada yaşar mısın?" dersen, bizim evler yıkılmış, nerde yaşayacağız ki? Şimdi gidiyor akrabalar Lice'ye. Pek kıymetli olmuşuz oralarda. "Gelin" diyorlarmış, "Evinizi yapalım, kilisenizi yapalım" diyorlarmış. Ama geçti artık. Biz buralara yerleştik, bir daha dönülmez oralara. Keşke o zamanlar böyle yapmasalardı. Kardeş gibi geçinir giderdik Kürtlerle, ne var ki?

DİNİM MÜSLÜMAN OLSA DA KENDİMİ ERMENİ HİSSEDİYORUM

Diyarbakırlıyım. 37 yaşındayım. Babamın altıncı çocuğuyum. Yedi kardeşiz; beş oğlan, iki kız... İlkokulu şehir içinde okudum. Okulda Suna diye bir arkadaşım vardı. Ermeni olmak o kadar gizlenirdi ki, sonradan öğrendim onların Ermeni olduğunu. Orta ikiden terkim. İnsanın içinde ukde kalıyor okuyamamak. Bazıları okuyamadığım için bende bir eksiklik görüyor. Bu yüzden inat ettim, "Okuyacağım" dedim. Ortaokulu, liseyi dışarıdan okudum. İki yıllık üniversite kazandım. Bilgisayar okudum. "Okuyabiliyorum" demek istedim. Babamdan da marangozluk, ağaç işleri öğrendim.

Elektroniğe, bilgisayara da merakım var ama ağaç işlerinde daha başarılıyım. Dükkânım var. Sanayide kullanılan kesici aletleri köreldikten sonra keskinleştiriyoruz. Şu anda mermer tezgâhları ile ilgili bir makine projem var. Kısmet olursa kredi alıp onu yapacağım. Maddi durumum yerinde.

2000'de halamın torunuyla evlendim. İki çocuğum var, biri kız, diğeri erkek. Eşim Ermenilik mevzularına girmeyi pek doğru bulmuyor. Daha doğrusu, biraz kararsız. Babam da, ben de, Müslüman'dan daha Müslüman'ız. Göstermelik değil. Babam sabah namazını kılar, kimse de bilmez. Topluma da uymuş oluyoruz ama inanıyoruz da...

Cami ile kilise arasında

14 yaşında filandım. Annem biraz bahsetti. Babamı sıkıştırdım. Hiç unutmam, bizim arka odada "Baba, biz neyiz ya?" dedim. Şimdi İstanbul'da olan ablamla beraber konuştuk. Babam lafı dolandıra dolandıra "Evet, Ermeni'yiz" dedi. Öyle bir sevindik ki o akşam... Sonunda öğrenmiştik nereden geldiğimizi, kim olduğumuzu.

Hrant Dink'in bir sözü vardı, "Su çatlağını bulur" diye; bizimki de öyle olduğu için bu söz hoşumuza gitti. Zaten Ermeniliğimizi duymadan önce de babam hiçbir zaman kiliseye karşı ters bir şey söylemezdi. Halen de öyledir. Kilisenin bir parçasına zarar gelsin istemez.

Çocukken Meryem Ana Kilisesi'nin önünden geçerken "Bu gâvurlar çocukları iğneli beşiğe yatırıp öldürür, sonra da kanlarını içerler. Çağırırlarsa sakın gitmeyin" derlerdi bize. Ergenlik çağına girince aştık böyle şeyleri. 14 yaşından beri beş vakit namazımı kılarım, hiç kaçırmadım. Askerde bile, çok zor durumda kalmama rağmen kıldım. Ondan bundan değil, Allah'a olan inancımdan namazımı kılarım. Bir laf vardır, cami ile kilise arasında kalmak diye; bizimki de böyle bir karmaşa işte.

Var olduğumuzu, yaşadığımızı göstermeliyiz

2005'te askere gittim. Önce Isparta, sonra Kıbrıs... Hayatımın en zor günleriydi. 24 saat dayak yedim, dişlerim kırılana kadar. Bölükte Kürtler vardı. Bana casusluk teklif ettiler, kabul etmeyince de sürekli dövdüler. Acaba Ermeni olduğumu biliyorlardı da, o yüzden mi dövüyorlardı? Kendi kendime onu düşünüyorum ama... Düşün, 140 kişinin içinde bir tek beni döverlerdi. Beni "terörist" diye çağırırlardı. Halbuki benim hiç öyle şeyim yoktur. Ben Kürtçe bile bilmem. Anlıyorum, zorlasan konuşurum çat pat ama, belki ilgi de duymadığım için çok bilmem. Biraz da, Kürtlere soğuk bakıyorum, herhalde ondan. Onları 1915'te celladın yardımcısı olarak görüyorum.

Askerde çok ezildim ama sivil hayatta bunun çok faydası oldu; hayatta bir daha ezilmemek için belli bir seviyeye gelmeyi kafama koydum. Askerden dönünce, önce babamın marangoz atölyesinde bir süre

çalıştım. Daha sonra babam beni abimle beraber İstanbul'a gönderdi. Orada birkaç ay çalıştım ama İstanbul kafama yatmadı. Biraz da para kazanma hırsı var... 1999'da burada dükkân açtım. 2001'e kadar işler hızlandı. Şu anda bulunduğum küçük dükkânı, oturduğumuz evi aldım. Sonra babamla beraber bir dükkân aldık. 2008'e kadar ağaç işi yaptım.

Bugün Diyarbakır'da, benim yaşlarımda olup benden daha iyi ağaç işi yapabilecek kimse yok. Babamla abim de çok iyidir ama ağaç işi tükendi artık. Geçen yıl, annem vefat etmeden önce bir ev daha aldım. Hayat standardımı oturttum. Artık Ermeniler için bir şeyler yapmak istiyorum. Bu konunun aydınlanmasını istiyorum.

O korku var ya...

Babam kendisinden ayrılıp dükkân açmamı istememişti. Hep o korku var ya... O kalıcı korku yüzünden de hâlâ çalışıyor. Bende babamdaki korku yok. O kadar insan ölmüş, sırf Ermeni olduğu için. Ben onlardan daha mı kıymetliyim? Var olduğumuzu, yaşadığımızı göstermeliyiz, bana kalırsa. Beni dinleseler, bütün ailemi alır "Ermeni'yiz" derim. Ama işte, dışlanırız, başımıza türlü işler gelir diye korkuyorlar. Ablalarım falan kızıyorlar bana. Bunları anlattığımı duysa, büyük ablam beni parçalar. Tabii, benim onları dinlemediğimi biliyorlar. İnsanlar kendini o kadar dine kaptırmış ki, Ermeni olduklarını hatırlamak bile istemiyorlar. Ölmemek için, hayatta kalmak için bazı şeyleri kabul ediyorlar.

Bir amcam var İzmir'de. Kendisi de, bütün ailesi de MHP'li. Bir ara Muş'ta bir arazi konusu çıkmıştı. Hemen telefon etti. Adam oradaki üç-beş tarlanın peşinde... Amcamın tutumuna çok öfkelendim. Biz bir aileyiz. Bakıyorsun, bazıları başka saflara geçiyor ama mal-mülk olunca peşinden koşuyorlar.

Ninemin fotoğrafını görseniz...

Altı yıl önce babamı aldım, Muş'a, ninemin memleketine götürdüm. Orayı görünce, yaşananları daha bir sahipleniyorsun. Ninemin fotoğrafını görseniz, yüzünden anlarsınız neler yaşadığını. Hayattan bıkmış, suyun akışına bırakmış kendini. Kesimden sonra Derikli bir Kürt

sahiplenmiş onu. Sonra da onu dedemle evlendirmiş. Ama dedem üç çocuktan sonra onları bırakıp Amerika'ya gitmiş. Nineme para gönderirmiş. Ninem de kendini sağlama almak için o paralarla ev almış, Bismil'e yerleşmiş. Sonra Bismil'den Diyarbakır'a gelmişler, babam yedi-sekiz yaşındayken. Babam askere gidip geldikten sonra kimsesiz kalmasın diye annemle evlendirmişler. Annemler Türkmen'dir.

Çok seviyordum annemi. Onu Ankara'ya götürdüm, gezdirdim. Bir beyin hastalığına tutuldu. Hastalıktan küçüldü. Onu kucağımda görsen, sanki bebek gibi... Ölürken elimizin içinden kayıp giden sabuna benzettim biraz. Sekiz ay oldu öleli. Bu Perşembe gittim mezarına. Baktım, mermer yapmışlar. Öyle bir ağırıma gitti ki... O toprağın kenarı mermer oldu ya, sanki kayboldu annemin mezarı. Çok üzüldüm. Ağlamadım ama çok kötü oldum, iştahım bile kesildi.

Babam ölünce onu da Müslüman mezarlığına gömeceğiz tabii. Ne yapalım, Müslüman olarak yaşamış... Benim için o da önemli değil. İnsan neye inanırsa inansın, Allah'ın huzurunda, yaptıklarıyla yargılanır. Ben öyle inanıyorum.

Hepsi sessiz, çünkü susturulmuşlar

Askerden döndükten sonra bütün kiliselere gittim. Surp Giragos'a gittiğimde yıkıntıydı; hiç unutmam, çok etkilenmiştim. Burada bir hayat var. Diyarbakır'daki evlerin çoğu Ermenilere ait. Diyarbakır Suriçi'nde bir sürü Ermeni vardı. Hepsi sessiz, çünkü hepsi susturulmuş.

Surp Giragos'un tadilattan sonraki halini hiç görmedim. Bana göre, evet, kilise yapıldı ama insanlar oraya dönmedi. Açılış gününde iş için İstanbul'daydım zaten. Bir sürü Ermeni gelmiş de, ne yapayım, geldikten sonra da geri dönmüşler. Bence kilise bina değil sadece, cemaat olmak lazım. Bunun için çalışmak lazım. Geçmişi geri getiremeyiz ama bir şeyler yapalım istiyorum. Önce bir Ermeni tabanı oluşması lazım Diyarbakır'da ama öyle bir şey yok.

Geçen yıl Diyarbakır'daki kitap fuarında Agos gazetesine abone oldum. Agos'u Hrant Dink öldürüldüğünde öğrenmiştim. Kitap

fuarından kitaplar da aldım. Bir şeyler yapmak istiyorum, öğrenmek istiyorum. Bazı şeyleri okurken geçiyorum, bildik şeyler... Farklı bir şeyler arıyorum.

Ermenice öğrenmeyi çok isterdim ama Sur Belediyesi'nin açtığı kursu kaçırdım, geç kaldım kursa. Sonra da gidip tanışmadım. Kim bilir, belki ben de korkuyorumdur.

Böyle kader olmaz

Protestanlarla görüşüyorum. Onlar da kendi derdinde. "Ne yapalım, kaderdir, olmuş" diyorlar. Böyle kader olmaz arkadaş! 1915 ufak bir olay değil ki... Organize; her şey planlanmış. Unutulacak bir şey değil. Protestanlarla bu yüzden anlaşamıyorum.

Kürt arkadaşlarım var elbette ama bir yere kadar samimi olurum, güvenmem. Yani "Arkadaşım, ben Ermeni'yim" dedikten sonra bir ihanetle karşılaşıp karşılaşmayacağımı bilemem. Ama Ermenilere güvenirim. Bir Ermeni bana kötülük ederse kendi cemaatine zarar vermiş olur. O yüzden, kötülük yapmadan önce bir düşünür. Ben Ermenileri bir aile olarak görüyorum; birbirlerinden uzak olsalar da, geniş ve büyük bir aile...

Ermenistan'a gitmek istiyordum, gidemedim. Kıbrıs'a gittim. Türk kesiminde kaldım bir süre. Rum kesimine gitmeyi düşünüyordum, belki orada birileriyle tanışırım diye. Orada Ermenilerin köyleri var. Çalıştığım işyerinde, patron "Ermenilerin köyüne gidip hepsini yakalayacağız" dedi. Çok zoruma gitti, işi bıraktım.

Benim çocuklarım Ermeni'dir

Hıristiyan olmayı çok düşündüm ama karar veremedim. Allah'a "Bana bir sebep göster, kısmi bir mucize olsun ki ben de doğruyu bulayım" dedim. Allah'a inanıyorum, çok seviyorum fakat doğru olanı İslam. 1915'te yaşananları bir dine mal etmek doğru değil. Bu olayları yapanların ideolojisi böyledir. Dinim Müslüman olsa da kendimi Ermeni hissediyorum. Benim çocuklarım da bence Ermeni'dir, ama sonrasını kendileri bilir. Onlara "Ben buyum, siz bilirsiniz" diyeceğim.

Şimdi biri 11, diğeri altı yaşında. Daha küçükler, dışarıda çok konuşmasınlar diye şimdilik anlatmıyorum ama zamanı gelince anlatacağım. Bir arkadaşım var, Ermeni olduğumuzu biliyor. Bana kırıldığı zaman hemen Ermeni olduğumuzu millete anlatır. Açığını yakalamış ya, seni hançerlemek istiyor. Çocuklarım bunları küçükken yaşamasın istiyorum, o yüzden şimdilik anlatmıyorum. Babam da Ermeni olduğunu açık etseydi Diyarbakır'da barınamazdı. Bunu biliyordu, bu yüzden bize bile söylemek istemedi.

Annem de pek istemezdi bu konuları konuşmamızı ama beni engellemezdi de. "Eğer doğruysa yap ama çevrene zarar verme" derdi. Çevreme zarar vermek istemiyorum elbette ama bu konuların takipçisi olacağım. Neticede bu bizim geçmişimiz, bilmeye hakkım var.

İSTANBUL'DA DA, KANADA'DA DA ERMENİLER BİZİ SICAK KARŞILAMADI

1951'de Diyarbakır'da doğdum. Benim annem de, babam da Diyarbakır'da doğmuş. Tek fark, ben Diyarbakır merkezde doğdum, onlar Diyarbakır'ın Eğil denen bir kazasında. İki tarafın ailesi de yine Diyarbakırlı.

1915'ten sonra, zavallı ninem, babamla birlikte Diyarbakır'a gitmiş. Dedemi de zaten yolda öldürmüşler. Kalmış ninemle babam yalnız. Yokluk içindeler. Orada çok meşhur bir zurna-kaval ustasıyla tanışıyor, ninem babamı onun yanına çırak vermiş. Kendisi de naturalık yapmış; yani hamama giden kadınların hamamda kullandıkları eşyaları, yedikleri yemekleri taşıyormuş, onlar da bunun karşılığında ona bir miktar para veriyorlarmış. Babam bayağı kabiliyetli bir çırak oluyor. Sonra ustası diyor ki bir gün, "Oğlum, ben dayanamıyorum artık, Beyrut'a gideceğim. Dükkânı da sana bırakacağım." Adam zaten yaşadıklarından dolayı esrar bağımlısıymış. Her akşam işler bitince, babama esrar, bir de sonrasında yemek için baklava aldırırmış hep. Neyse, adam gidiyor, babam da çok namlı bir usta oluyor. Uluslararası bir ünü vardı. Mesela her sene Ermenistan'a iki-üç tane kaval veya zurna yollardı. Suriye'ye de yollardı. Bizde var babamın yaptığı kavallar ve zurnalar. Diyarbakır'daki kilisede babamın ve –o zaman pek çoğu Ermeni olan– Diyarbakır esnafından insanların bu eserlerini sergileyeceğiz. Tabii, babam

sadece zurna ve kaval yapmıyor orada; marangozluk, tornayla ilgili ne varsa yapıyor – kazma sapından tut, çekiç vs. Üç kız, üç erkek, altı çocuğunu bu işle geçindirdi. Çalışıp çabalayıp aldığı üç evi vardı. 1915'ten sonra bir de Varlık Vergisi yaşandığı için, iki tanesine el koymuşlar, bir de babamı askere almışlar. Annem bir başına, o iki evi satmış o zaman, vergiyi ödemek için. Babam da askerden kaçıp gizli gizli çalışarak bakmış bize.

"Saldırırlarsa çocuklarımı kendi ellerimle öldüreceğim"

Ben annem ve babamla aynı odada yatardım. Hiç unutmam, annem bir gün bana dedi ki "Git, babandan bizim delici bıçaklarımız var, onları al gel." Aldım geldim bıçakları. Gece yatarken konuşuyorlar sessizce, ama ben duyuyorum. Annem dedi ki "Saldırırlarsa ben çocuklarımı kendi ellerimle öldüreceğim." Yani, nasıl korkunç şeyler varsa kafasında geçmişe dair; başımıza o tür şeyler geleceğine, bizi o öldürecek... Annem çok cesur bir kadındı. Bu arada, aslında çok varlıklı bir ailenin kızı. Babamla aralarında sınıf ve kültür farkı var. Annemin babası semerciler loncasının başındaymış. Oradaki Ermenilerin yüzde 93'ünü katletmişler ama bunlara bir şekilde dokunmamışlar, annemin babası çok faal bir adam diye. Bu dedem, şartlar kötü olduğundan, aradaki farka bakmadan, babamla annemi evlendirmiş. O dönem köle gibi satılan pek çok Ermeni çocuğu da toplamış civar yerlerden. Ermenilik yok olmasın diye onları birbirleriyle evlendirmiş hep.

Evimiz çok güzeldi. Geniş bir bahçesi, içinde tulumbası vardı. Babam 1971'e kadar Diyarbakır'da yaşadı. Ben İstanbul Teknik Üniversitesi'ne gittim. O dönem Diyarbakır'dan korkunç bir göç başladı. Her yaz gidiyordum Diyarbakır'a. Bir gidişimde baktım ki babam rahatsız. Babamızı o yıllarda İstanbul'a aldık, sonra da evimizi satılığa çıkardık. Bizim ev Gâvur Mahallesi'nde değildi. Etrafımızda akrabalarımız vardı. Bir de işte, Diyarbakırlı dönmeler... Aramız onlarla pek iyi değildi. Döndüler diye, onlara iyi gözle bakmazdık, onlar da bize iyi bakmazdı. Bir de, kendilerini ispatlamak için koyu dindar olmuşlardı. Neyse; bizim ev bir türlü satılmıyor. "Önce komşulara söylemek lazım, âdettir" dedi babam, ama satılmıyor. Sonra bu dönme komşulardan bir kadın bana geldi,

"Biliyor musunuz, sizin niye eviniz satılmıyor? Mahallede toplantı yaptılar. 'Bırakın, kimse almayınca fiyatı çok düşürürler, o zaman alırız, zaten adam da çok hasta' diye karar aldılar" dedi. Ben bunu duyunca çok büyük bir hayal kırıklığına uğradım. Komşularımız, ki bir yere giderken kızlarını bize emanet ederlerdi, o kadar severlerdi bizi – eee? Menfaat bu kadar mı önemli yani? Neyse, babam ünlü bir kaval ustası olduğu için müşterileri de genellikle Kürtlerdi. Kaval çalan adamlar bunlar, köyden geliyorlar. Babam bunlara diyor ki, "Ne alacaksanız alın. Ben gidiyorum, evimi de satıyorum." Bunlardan biri gelmiş, demiş "Ben senin evini alıyorum." Babamın istediğinin birazcık altına oldu ama o adam verdi bize parayı, o parayla İstanbul'a geldik hep birlikte.

Sol içinde de Ermenileri aşağılama vardı

Liseye kadar Diyarbakır'da okudum. İlkokuldayken, hatırlıyorum, bizim evde babamlar kendi yaşıtlarıyla toplanırlardı ve Diyarbakır Ermenicesi konuşulurdu. Katliamda milleti nasıl toplamışlar, nereye götürmüşler, kim ne yapmış, isim vererek, yer göstererek anlatırlardı. Ben o küçücük halimle bunları duyduğumda içimde isyan olurdu. Onlardan duyduğum şeylerle benim ruhum biçimlenmiştir. Nasıl? Okula giderdim, zaman zaman millet bize, nereden anlıyorlarsa, "gâvur oğlu gâvur" falan derdi. "Nereden anlıyorsunuz?" deyince de, "Ulan, sizin suratınız değişik" derlerdi. Teyzemin kızıyla birlikte giderdim okula. Bazen saldırırlardı bize. Teyzemin kızının tırnakları uzundu, milletin suratını çizerdi. Ben de, babamın verdiği bavul gibi büyük bir çantam vardı, onula vururdum. Aynı şekilde, cenazelerimizi kiliseden mezarlığa götürürken de taş atarlardı. Papazımız sakalını kesmek zorunda kalırdı. Öyle zor günlerimiz oldu... Fakat benim için asıl kabullenmesi zor olan, bizimkileri götürüp öldürmüşler ve bizimkiler de bir şey yapmamış ya, budur. Söyleyemiyorum, konuşamıyorum kimseyle o zaman. Ama okulda bazen gelip saldıran çocuklar olurdu; kim ki bana saldırmaya kalksın, hiç korkmadan, dövmeye kalkardım., Kavga ettim, ağzımı burnumu da kırdılar ama pes etmedim. Sonra iki-üç kişi gelip beni döverlerdi ama ben de o adamı dövmüş olurdum. İki-üç sefer böyle oldu ilkokulda, ortaokulda ve lisede. Baktılar ki korkmuyorum, dövüyorum, sonra bana kimse kolay kolay karışmadı.

1960'larda bize bakış değişti. Mesela Diyarbakır'da her yerde 'Ziya Gökalp' vardır – okul ismi, o ismi, şu ismi... Bunlar tartışılmaya başladı o dönem. Adam Türkçülüğün mimarı, ama Kürt'müş. O dönem öğrendik hep bunları. Ailesi, Ermeni Soykırımı'nda büyük zulüm yapan ailelerden... İşte bunlar konuşulmaya başladı, bir şeyler değişti. Seni hep kötü gören insanlar, bu sefer başka türlü oldu. Sol akımlar Diyarbakır'ı çok etkiledi. Diyarbakır bölgesel olarak geri kalmış bir yerdi. İnsanlar bu geri kalmışlığın sebeplerini araştırdıklarında kendi etnik yapılarının farkına vardılar. Yani o dönemde büyük resme bakabildiler. Bir kitapçı, bir de terzi vardı, yanlarına giderdik. Bir tek ben vardım aralarında Ermeni; hepsi Kürt... Mehdi Zana bu terzinin çırağıydı. O terzi derdi ki "Asıl önemli olan ırk değil oğlum. En önemli şey sosyalizmdir, sınıftır, ezilenler ve ezenlerdir." Bu değişim, tabii, adamların bize bakışını da değiştirdi. Eskiden aşağılayarak bakarlardı, hakaret ederlerdi. Bunlar değişmeye başladı o dönemde.

Ben sonra Teknik Üniversite'deyken de sol hareketlerin içinde oldum, ama eleştireldim hep. Mesela bunların Ortadoğu'dan anladıkları bir tek Filistin meselesidir. Bir gün bir toplantıda dedim ki "Eğer Türkiye Ortadoğu meselesini tartışacaksa, önce Ermeni ve Kürt sorununu çözecek." Ama bir şey ifade etmedi onlara. Sovyetçi gelenek bana cazip geliyordu, Ermenistan orada diye. Fakat sol içinde de bizi aşağılama vardı. Neymiş, Ermeniler emperyalizmin işbirlikçisiymiş... Şimdi yani, öyle mi o mesele? Eleştirmemin bir nedeni de, Ermenistan'dan insanlarla konuşunca, yaşadıkları sosyalizmin bizim sosyalizm diye öğrendiğimiz şeyle hiç de ilgisi olmadığını görmemdi. Ben sola saygı duyarım, ezilenlerin yanında olduğu için, ve ben de ezilenlerden olduğum için. Fakat işte, o zaman tarihimizi çok da iyi bilmiyorduk. İttihat ve Terakki nasıl Ermenileri kullandıysa, sol da bizim zamanımızda Ermenileri kullanmaya çalıştı. Sonra çıktım solun içinden, hiç de pişman olmadım.

Niye bu kadar içiyordu Diyarbakırlılar?

Biz çocukken çok içe kapalıydık, izoleydik. Ermeni çocukları olarak biz bize oynardık. Kilisede toplanırdık. Avlu çok genişti, orada top oynardık, çember çevirirdik. Birlikte pikniğe giderdik. Zaten çok çocukludur

bizimkiler. 1915'teki kıyımdan sonra zaten kilisede falan da söylenmiş, "Çok kıyıma uğradık, en az altı çocuk yapın" diye. Ben çocukken, kiliseye kafaları tıraşlı insanlar gelirdi. Anlardık ki askerdi bunlar. İşte Sivaslı, Kayserili, İstanbullu... Kökenlerinde Ermenilik var ya, kiliseye gelirlerdi hemen. Liseye geçtikten sonra benim Müslüman ve Türk arkadaşlarım da oldu. Onlarla birlikte yürüyüşe çıkardık. Dicle Nehri'nin kenarına gider, oturur sohbet ederdik. Bir de, Diyarbakır'da bir musiki ortamı vardı. Bizim Ermeniler çok iyiydi o konuda. Bir-iki Kürt arkadaş hariç, enstrüman çalanların hepsi Ermeni'ydi neredeyse. Düğünlerde genellikle bunlar çalıp söylerlerdi. Diyarbakırlılar çok fazla içki içerdi. Niye? Bir travma mıydı yani, neydi? Bu kadar niye içiyorlardı ki o sıcak havada? Bir de, çok sinirli insanlardı Diyarbakırlılar.

Mühendis olduktan sonra bir mevzu için Türkiye'ye döndüm. Teyzemin oğlu evlenecek. Kız da Ermeni ama evrakı yok. Ermeni olarak kilisede evlenmek istiyor fakat babası alamıyor evrakı. Nüfus dairesinden ben alacağım teyzeoğlunun evrakı. Ben gittim daireye, dilekçemi verdim. "Ağabey, böyle bir kimse yok" dedi bana adam. "Nasıl yok?" dedim, "Sen şu karşındaki adamı görmüyor musun? Ben burada doğdum. Bizim defterimizin numarası 84. Defterimizi nereye koydunuz?" Bağırarak konuşuyordum. Müdür geldi, "Burası devlet dairesi beyefendi, nasıl bağırıyorsunuz?" dedi. "Valla beyefendi" dedim, "Sen bana 'yoksun' diyorsun. Dua et, sadece bağırıyorum. Şimdi daha çok bağıracağım." Sonra bu adam bir şekilde benim işimi halletti. Para teklif ettim, çünkü orada işler öyle yürüyor. "Yok" dedi. "E gel bari bir yemeğimi ye akşam" dedim. "Yok" dedi fakat geldi. Oturduk; konuşmaya başlayınca adam dayanamadı, kendisinin dönme olduğunu, amcalarının Suriye'de bilmem nerede olduğunu anlatmaya, isimlerini falan söylemeye başladı. İşte bu sinirin, terlemenin ardında hep bu travmalar var.

Fakat ben Diyarbakır'da yaşarken bu meselenin tarihini çok iyi bilmiyordum. Çocukken ve sonrasında duyduğum hikâyeleri anlamam zaman aldı. Ne zaman ki Toronto'ya geldim, orada kütüphaneye girip çeşitli kitapları okudum, o zaman anladım. Diyarbakır'ın merkezinde o zaman 53 bin Ermeni yaşıyormuş. Bunların yüzde 93'ünü öldürüyorlar. Kasabalarda da bir dolu insan var, onlar da öldürülüyor feci şekilde.

Yani öyle sade öldürmek değil, bin bir türlü acıyla, işkenceyle... Ben bu yüzden Kürtçe öğrenmeyi reddettim mesela. Annem de, babam da Kürtçe bilirdi ama ben o zulmü öğrenince kabul edemedim bunu. Süryanilerle de hep mesafeli olduk. Çünkü onların bazı papazları Soykırım zamanında bizim evlerimizi gösterdiler, biz bunu biliyoruz. Tabii, bir milleti böyle yargılamak yanlış ama Diyarbakırlı olunca ve geçmişi öğrenince insan çok objektif bakamıyor. Yani, bir insanın bir insana bu kadar ızdırap çektirmesinin altında ne var, nasıl bir şey var? Bu soruların cevaplarını bulmak benim hayatımı aldı. İşte bugüne kadar da, hâlâ araştırıyorum.

Bu adamlar öldü, ruhları bir yere gitmedi

Diyarbakır'daki kilisenin açılışına gittik. İnkâr etmeyeceğim, bize çok büyük ilgi gösterdiler. Fakat çok enteresandır, kiliseye gidinceye kadar içimde bir sıkıntı, bir gerginlik vardı. Ayin başladı, içeri girdim, haçımı çıkardım, mumumu yakıp dışarı çıktım, hafifledim. Dışarıda duruyorum. Şimdi New Jersey'de yaşayan bir ağabeyim var, onu gördüm. "Ağabey, ben hafifledim kiliseye gelince, size de aynı şey oldu mu?" dedim. "Bir enerji mi var içeride, nedir" dedi o da, "ben de hafifledim..." Kendi kendime dedim ki "Bu adamlar öldü, ruhları bir yere gitmedi." Bu belki bilimsel değil ama benim kendi açıklamam böyle. Oradaki insanlar bizi çağırıyorlar, "Bizi bırakmayın, gitmeyin, nereye gidiyorsunuz?" diyorlardı. O eseri ortaya çıkarıp orada onlar için dua edince bir nevi borçlarımızı ödemiş olduk. Mezarlığımıza da gidip dua ettik. Rahatladık. Yani, tam bir rahatlık değil ama görece daha iyi hissediyorsun. Demokrat Parti döneminde de bir onarım olmuştu. Seçimlerden önce Demokrat Parti "Bize oy verirseniz kilisenizi vereceğiz" demişti. Seçim sandığı kilisenin içine kurulmuştu hatta, hiç unutmam. Bizimkiler sözünü tuttu, oylar Demokrat Parti'ye çıktı. Kiliseyi de verdiler, ama nasıl yıkık dökük... Hep kadınlar temizledi. Babam direklerini yaptı. Biz çocuklar da annelerimize su taşırdık.

Bu son açılışa gidince aklıma bir sürü şey geldi. Mesela, biz Diyarbakır'da yaşarken okulda bir kız vardı. Aynı sınıftaydık. Ailesi epey zengindi. O zaman öyle herkeste çikolata olmazdı, bu kızın cebinde her zaman bir

çikolata olurdu. Yere otururdu, yarısını da bana verirdi çikolatanın. Ben de yerdim. Bu katliamı işleyen aileler var Diyarbakır'da, bir sürü insan var. O zamanın ileri gelenleri Soykırım'a dahil olmuşlar. Mallarımızı, eşlerimizi, kızlarımızı almışlar. O kız, Soykırım'a katılan sülalelerden birinin kızı. "Biliyor muydu acaba?" diye düşünüyorum şimdi. Sonra, başka bir kız daha vardı. Çok güzeldi, asılıyorlar falan diye ben korumak zorunda kalırdım. Yanında otururdum – ki o zaman Diyarbakır'da bir kızla bir erkek yanyana oturamazdı. Ben çalışkan bir talebeydim. Bir gün birlikte onlara ders çalışmaya gittik. Bir şeyler ikram ediyorlar. Kız dedi ki "Bayzar, dondurma getir." Benim annemin ismi de Bayzar'dı. "Kim bu Bayzar?" diye sordum; "Annem" dedi kız. "Sen falan hanımın kızı değil misin, kaç tane annen var?" dedim. İki-üç tane annesi varmış, biri de Ermeni'ymiş işte...

Unutamadığım bir şey daha var. Bir aile vardı, bana anormal ilgi gösteriyorlardı. Evlerine giderdim. Ailenin iki kızı, iki de oğlu vardı. Anneleri diyordu ki "Keşke Müslüman olsan da sana şu küçük kızımı versem." Bir de yaşlı bir kadın vardı evde. Gözleri görmüyordu, devamlı namaz kılıyordu. Ben üniversite için İstanbul'a gitmeden önce bana dediler ki "Gel, bize bir şarkı söyle, bir şiir oku, teybe kaydedelim. Biz senin sesini her gün duymak zorundayız." Allah Allah, garip geliyor ama yapıyorum bunları bir yandan da. Sonra ben de dedim ki, "Bir hatıra getireyim, beni onunla hatırlayın." Babam bir soğan tahtası yaptı. Aldım tahtayı, gittim kapılarını çaldım. Açan yok. Bir daha vurdum kapıya; bu sefer "Dur oğlum, geliyorum" diye seslendi o gözleri görmeyen nine. "Soğan tahtası getirdim, onu bırakıp gideyim" dedim. "Yok, gitme" dedi. O nine bana bir sarıldı, başladı ağlamaya. "Nine, ne oldu?" dedim. "Oğlum" dedi, "Ben Ermeni'yim." "Nine, sen nasıl Ermeni'sin? Günde beş vakit namaz kılıyorsun?" dedim. Üç aylıkken almışlar bunu bu aileye. "Nasıl hatırlıyorsun peki?" dedim. "Her gün hatırlattılar oğlum" dedi. Yani, aynı o Fethiye Çetin'in kitabındaki gibi, o kadına da her kızdıklarında "kılıç artığı", "gâvur artığı" demişler. Kadın Hıristiyan olduğunu da unutmamış. O zamanın parasıyla bana 12 lira verdi. Dedi ki, "İstanbul'a gidersen Meryem Ana Kilisesi'ne gidip mum yakacaksın benim için." Ben İstanbul'a geldim ama Meryem Ana Kilisesi nerede bilmiyorum tabii. Sonradan anladım ki Patrikhane'nin kilisesi. Gittim oraya, onun namına

12 liralık mum aldım, duamı ettim, çıktım. O evin bir oğlu hâlâ arkadaşımdır, görüşürüz. Kadın ona bile söylememiş bunu.

Lisanımızı konuşamıyoruz ama biz de varız

1960'lı yıllarda kimse kalmadı oralarda. Bizim Diyarbakır'da kilisemiz, kilisemize ait evlerimiz vardı. Durumu iyi olmayanlara veriyorduk bu evleri. Kasabalarda çok az Ermeni kalmıştı. Kimi hayatını Müslüman olarak devam ettiriyordu. O yıllarda Diyarbakır'a gittiğimizde kilisenin bahçesinde toplandık. Bir sürü Diyarbakırlı geldi; kadınlı erkekli, büyük bir grup... Hepsi bize dedi ki "Bizim ninelerimiz Ermeni." Ama işte, "Siz de dönün" falan diyorlar bize. Kraldan çok kralcıydılar yani. Biz de onlara mesafe aldık, dışladık onları. Şimdi bunu çok yanlış buluyorum ben. O insanlarla ilişkilerimizi koparmayabilirdik aslında.

İstanbul'a gelmek bir yandan iyi oldu ama bir yandan da, bir çeşit hiyerarşi vardı orada. Mesela bize "Siz neden Diyarbakırlısınız?" diye sorarlardı. Sanki bir tek İstanbul'da Ermeniler var gibi bir algı vardı. Diyarbakır'da oralı olmayan biri kiliseye gittiğinde kimse onu ayırmazdı, bilakis daha çok ilgi olurdu. Mesela Diyarbakır'a askerlik için gelenleri nereye koyacağımızı bilemezdik; onlara evci kâğıdı alırdık, bizim Ermenilerin evinde kalırlardı. Düğün olurdu, götürürdük, yedirirdik, içirirdik. İç çamaşırlarını bile yıkardık. İstanbul'da hayret ediyorduk "Siz niye Diyarbakır'dansınız? Biz zannediyoruz ki bir tek biz varız" gibi laflara. Evet, belki Ermeni kültürü İstanbul'da daha yaygın, ama biz de varız. Tabii, İstanbul'da işler daha bilinçli yürümüş hep. Bize katliamdan sonra kimse fazla bir şey anlatamadı. Kendi lisanımızı konuşamıyoruz, yazamıyoruz, okuyamıyoruz. Yani bu büyük bir travma yaşadık İstanbul'a ilk geldiğimizde. Sonraları, Diyarbakır'dan gelenler İstanbul'da eski cemaat bağlarını yitirdi. Herkes başka bir semte yerleşti, uzaklaştı birbirinden. İstanbul Ermeniliğine devam edildi ama Diyarbakır'daki kimliğimizi sürdüremedik.

Ne yapacaksak, Türkiye'de yapacağız

Kanada'ya 1983'ten sonra geldim. Ağabeyim bir Ermeni okulunda yöneticiydi; o dönem tutuklandı ve 19 gün işkence gördü. Bu olay benim

için dönüm noktası oldu. "Ben mi kurtaracağım dünyayı!" deyip gittim. Ama tabii, zor oldu, hiç kolay değildi. Bir kere, kültür şoku yaşadık. Burası tamamen değişik bir yer, Türkiye ile hiç ilgisi olmayan bir toplum. Buna alışmak lazımdı. Bunun için de biraz efor sarf ettik. Mesela ben mühendisim ama burada 2000'lere kadar kuyumculuk yaptım.

Kanada'daki Ermeniler de bizi çok sıcak karşılamadı. Aynı İstanbul'da olduğu gibi, bir mesafe, kopukluk... Seni başka türlü görüyorlar, bakışlarında bir çarpıklık... Bir gün oradaki Ermenilerden biriyle tartıştım. Dedim ki "Sen ne kadar Ermeni'sin ki benim yanımda? Ben bütün ömrüm boyunca orada çarpıştım, sen hiçbir şey yapmamışsın. Siz burada oturun, mutluluğunuzu sürdürün. Konuşun konuşabildiğiniz kadar." Sonra, "İki şey yapabiliriz" dedim, "Ya Türkiye'ye, ya Ermenistan'a gideceğiz." Ama bana kalırsa, ne yapacaksak Türkiye'de yapacağız. Yani Kanada'da evimiz var, arabamız var, işimiz var ama Ermeniler için ne yapıyoruz? Bu kilise projesini desteklediysek, bu bize bir fırsat verdi. "Biz varız, Anadolu'da vardık, şimdi de varız" dedik bir nevi. Bu adamlara da dedim, "Gelin, niye gelmiyorsunuz?"

Diyarbakır'daki açılışa çok kararlı geldim. Yalnız, açılıştan sonra dedim ki "Keşke burada kalsaydık. Çok işler yapabilirdik." Yani, Türkiye'de kalsaydım daha faydalı olabilirdim belki de. Ama zamanı da geriye çeviremem. Hayat bizi buraya itti. Bir yandan şuna da inanıyorum: Eğer köklerini unutmazsan, kimlik problemin olmazsa, her yerde bir şeyler yapabilirsin. Şimdi ben Türkiye'de kalsaydım belki daha iyi bir durumda olurdum, daha güzel şeyler yapabilirdim ama Toronto'da da kendi çapımda bir şeyler yapmaya çalışıyorum.

Diyaloğa girersen aşama aşama değişir bir şeyler

Agos gazetesi kurulduğu zaman, bir Agos satmak için 60 kilometre yol yapardım. Yıllarca Agos'u destekledik, Hrant'ı destekledik. Her konuda aynı fikirde miydik? Yok, bir sürü fikir ayrılığımız olmuştur. Yani Türkiye'deki bütün Ermeniler aynı şeyleri düşünmüyor, homojen bir grup değiller. Mesela İstanbul Ermenileri Ermenice bilir ama Türkçe konuşur. Tabii, adam Türkiye'de yaşıyor, başka türlü bakıyor Suriye'dekinden, Mısır'dakinden. Politiktirler. Biz çok politik olmadığımız için biraz

kopukluk vardır mesela arada. Ama Hrant bize karşı çok saygılıydı. Allah gani gani rahmet eylesin. Ondan sonra buradaki Ermeniler de çok değişti. Bence yeni bir vizyona ihtiyaç var. Her zaman fikir ayrılıkları oldu, olacak da. Yani hâlâ Türklerle 1915 konusunda aynı fikirde değiliz ama şimdi 24 Nisan'ı Ermeniler ve Türkler birlikte anıyor. Ben tarihimize saygı duyuyorum ve sahip çıkıyorum. Fakat aynı zamanda diyaloğa da ihtiyaç var. Türklerle, Kürtlerle, Diaspora'yla, Ermenistan'la ilişkiler açısından eski alışkanları gözden geçirecek yeni bir bakış açısına ihtiyaç var. Çözüm için bu şart.

Şimdi sınır açılmıyor mesela, çünkü Azerbaycan istemiyor. Aslında Türkiye istiyor, çünkü hem Türkiye hem de Ermenistan kazanacak bu işten. Ama Azerbaycan baskı yapıyor. Bir yandan, sınır açılırsa Türklük ya da Ermenilik elden gider diye düşünenler de var. Bu yersiz önyargılar ancak diyalogla çözülür. Türkiye'de insanlar kişisel olarak diyelim ki sınırın açılmasını istiyor ama bunu açıkça söyleyemiyor toplum içinde. Ama sen diyaloğa girersen, aşama aşama da olsa değişir bir şeyler. Aksi takdirde her şey aynı kalır. Bugün Türkiye'de üç büyük partinin de bu sorunu çözmek için bir vizyonu ya da programı olduğunu düşünmüyorum. İnsanların bir araya gelmesi ve bir çeşit beyin fırtınası yapması lazım. Eskiden Türkiye'de kimse bu meseleleri konuşmuyordu ama şimdi açık açık konuşuyor. Bir değişim var. 'Ne yapılmalı'yı tüm taraflar bir araya gelip konuşmalı, tartışmalı. "Ben kazanacağım - sen kaybedeceksin" mantığı yok burada.

Diaspora da tanımıyor Türkiye'yi. Gelmemiş, bilmiyor. Uzaktan anlamaya çalışıyor ama olmuyor tabii. Ben bile Türkiye'yi tanımıyorum ki... Çünkü Türkiye'den ayrılmamın üzerinden geçen yıllar içinde Türkiye değişti. İnanması güç ama değişti. Hrant Dink'in cenazesine 200 bin kişi katıldı, düşünün... Kaçı Ermeni'ydi? Ancak 10 bini. Şimdi insanlar açık konuşuyorlar. Kürt halkı mesela; bizim soykırımımıza katıldılar, biliyorlar. Açıkça konuşuyoruz, açık bir şekilde itiraf ediyorlar. Diyarbakır'a kilisenin açılış törenine gittiğimde gördüm bunu. "Diyarbakır'a hoş geldiniz, burası sizin eviniz" diye karşılandık. Diyarbakır benim evim tabii, bunu hissediyorum. Kahveye gidip oturdum mesela, biri geldi çay söyledi, öteki geldi, ben kahve söyledim. Kürtçe

müzik çalıyordu, onu durdurup Ermeni müziği koydular. Bana hiçbir şey söylemediler. Şahsım adına, bu değişikliği görünce çok iyi hissediyorum. Hem şimdi medya da çok güçlü, sosyal medya var. Tüm olup bitenleri, konuşulanları takip etmek mümkün.

ANNEM "KILIÇ ARTIĞI, MOSKOF" DERDİ BABAMA

1961 yılında, Siverek'te doğdum. Yedi yaşımdan beri Diyarbakır'dayım. İlkokul ikiye geçtiğimde geldik buraya ama, bölünmüş bir aile olarak... Aile olamadık, çünkü babamın ailesi yoktu zaten. Ben uzun süre "Niye amcam yok, niye halam yok?" diye düşündüm. Annem, ailesinin tek kızı. Babamla, babam çok çalışkan dürüst ve yardımsever olduğu için, zorla evlendirilmiş. Ama tabii, bunun öncesi var, 1915'lere uzanan. Kafile zamanında Harput'tan Siverek'e göçmüş babam, ve altı-yedi yaşlarındayken tek başına kalmış. Yani, yok edilmiş ailesi. Doğum yılı 1906 olarak görünüyor. Üç yıl önce Nüfus Müdürlüğü'ne gittim, iyice araştırmak için. "Onlara ait bütün evrakları yaktılar" dedi adam. Bana iki tane kocaman, sapsarı evrak getirdi. Tek tek araştırdım ama bir şey yok. Onlar da, ellerinde kalan son şeyler. Babam büyük ihtimalle bir Kürt ailesi tarafından alınıyor. Bir köyde sahipleniliyor, sünnet ediliyor, Müslüman oluyor. Böyle alınıp karın tokluğuna çalıştırılan binlerce Ermeni çocuğu gibi, çok dürüst ve çalışkan, yorulmak bilmeyen biri olduğu için kendi kızını ona veriyor adam. Tabii, ben bunları sonradan birleştiriyorum.

Babam çok iyi bir Müslüman'dı

Bu birinci annemiz ilk çocuğunu doğuruyor; sonra, ikinci doğumunu yaparken hem bebek, hem kendisi ölüyor. Babam yıkılıyor tabii. Asiye

ablam iki yaşındaymış o zaman; babam onu alıp Siverek'e yerleşiyor, 10-11 yaşına kadar tek başına büyütüyor. Babam gerçekten çok inanan, çok iyi bir Müslüman'dı. Caminin bir imamı varmış; babamın çalışkanlığını, dürüstlüğünü, Müslümanlığını çok beğeniyor ve o zaman 35 yaşında olan babama, tek kızı olan, 13 yaşındaki annemi veriyor. "Benim kızım çok değerlidir, ona sen iyi bakarsın" diyor ama, aslında zorla evlendiriliyor babam annemle. Emrivaki... Aslında o aşkını, ölen eşini unutmamış. Asiye ablam 11, annem 13 yaşında o zaman. Bu iki kız sürekli kavga ediyor ve babam hep Asiye'yi koruyor, çünkü severek almıyor annemi. Karısına ihanet eder gibi hissediyor kendini, sanırım. Bunları ben zamanla anladım, yorumladım tabii. Annemin mesela, kulakları yırtıktı. Asiye ablamla kavga ederken küpesini çekermiş, annemin kulağı yırtılırmış. Aslında herkes suçsuz ama öçlerini, içlerinde biriktirdikleri yalnızlıkların acısını birbirlerinden çıkarıyorlarmış.

Annemle babam da hiç anlaşamazdı. Ablam ve ağabeyim sürekli "Ne yersek yiyelim, hangi özel gün olursa olsun, bizim evde kavgasız yemek yenmezdi, herkes aynı anda sofraya oturmazdı" derlerdi. Bu tür insanların travmaları çok ağır. Biz, Asiye ablam dahil beş kardeştik. Ben en sonuncuyum. Ben çok kavgalarına rastlamadım. Hayal meyal hatırlıyorum; mesela, o zaman anlayamıyordum ne demek olduğunu ama, annem "kılıç artığı, Moskof" derdi babama. Ben annemin tarafını zaten hiç sevmem. Dayılarım falan hep faşistti.

Ben babamın Ermeni olduğunu ölüm kâğıdı çıkarmaya gittiğimde, adının Ermenice olduğunu görünce öğrendim. 1980'de bir Kürt davasından yargılanıp tutuklanmıştım. Cezaevinden çıktım ve bir süre sonra bunu öğrendim. Baktım 'Sarkis' yazıyor, anlamadım, büyük ihtimalle yanlış yazılmış diye düşündüm. Yani babam her Ramazan'da bir ay camiye kapanırdı, caminin çatısından halısına kadar bütün onarımını, oluklarını tamir ederdi. Bir ay eve gelmezdi. Ben caminin küçük bir camına tıklardım, babama ayran, yufka, bulgur, et verirdim. Bayram namazını da kılar, öyle gelirdi eve. Bu nereden geliyor? Müslümanlıkta yok böyle bir şey. O bir ay boyunca babam neredeyse hiç yatmadan caminin işlerini yapardı. 24 saat Kuran okurdu sonra, her Ramazan ayı. Neydi bu, bir kaçış mıydı, bilmiyorum. Sonra şok oldum. Kürt değildim aslında ama ben bunu bilmiyordum! Kürtler adına bedel ödeyen bir

kadın olarak aslında Kürt olmadığımı ve Kürtlerin de Ermenilere çok acı çektirdiğini öğrendim. Onun için, artık çok da sevemiyorum onları. Oysa ben çocuklarıma Kürtçe öğrettim, sırf kayınvalidem Türkçe bilmiyor, onları sevebilsin, onlarla iletişim kurabilsin diye.

Aile en başta sevgiyle kurulmadığından...

Ağabeyim, beni ve ablamı Diyarbakır'a getirdi, okutmak için. Kendi de hem yedek subay, hem de okuyor. Ben ortaokuldayken ablam öğretmenlik için Ergani'ye gitti, babam geldi bana bakmaya. Bir tek beni severdi zaten babam, bir tek bana sevgi gösterirdi. Belki de bacısına benziyordum, bilmiyorum. 40 gün boyunca babamla helva-ekmek yedik.

Diyarbakır'a geldiğimden itibaren bütün sermayem kitap okumak oldu. Önce, doğru yönlendirilmediğim için Kemalettin Tuğcu'lar falan, saçma sapan kitaplar okudum tabii. Sonra lise, üniversite derken, 1975'lerde falan, daha toplumsal içerikli, Rıfat Ilgaz'lar, Yaşar Kemal'ler, Kemal Tahir'ler – o türlere merak saldım. O dönem 'Devrimci Demokratlar' diye bir grup vardı, lisedeyken onların derneğine giderdik. Oradan ağabeyler gelir, bizi eğitirlerdi. Felsefe okurduk, toplumsal içerikli şeyler tartışırdık, haklar ve özgürlükler üzerine kafa yorardık. 1979'da Dicle Üniversitesi'nin Yabancı Diller bölümünü kazandım. Aynı yıl onların kadın derneği açıldı, ben de yönetime girdim. O dönem kadınlara okuma-yazma öğretiyor, ekonomik olarak nasıl bağımsız olabileceklerini, nasıl üretebileceklerini anlatmaya çalışıyor, çocuk yetiştirme gibi konularda da eğitim veriyorduk. Asıl olan, kadınları evden çıkarmak, toplumsal yaşama katmaktı. Tüzüğü hoşuma gittiği için, isteyerek katılmıştım derneğe. "Kadınlar, çocuklarınıza anadilini öğretin" diye bir bildiriye imza atmıştım.

O dönem epey faaldik. Sonra gözaltına alındım. Gerçi, ben faaliyetlerimden ötürü değil, kimliğimden ötürü alınmıştım. Doğum yerimdi mesele. Mesela Ankaralı birçok devrimci insan da alındı ama önce Kürtler toplandı. İlk toplananlara soruldu, "Liderleriniz kim?" diye. O dönem "Çekil" dediler bana; uzaklaştırıldım. Uzun süre saklandım. Ondan sonra, çok acı bir şey, ablam bana haber gönderdi, "Polisler her gece evi basıyor. Ben yapamıyorum, gidip teslim olsun" diye. Ben bu

cümleleri duyar duymaz, her gün işkencelerde öldürülen insanlar, çocukları kaybolan anneler babalar varken, gidip teslim oldum. O kadar içimi acıttı ki... Giyindim gittim, şok oldu polisler. Bizim aile en baştan sevgiyle kurulmadığından, ablam bana böyle bir haber gönderebildi diye düşünüyorum.

"Ya iyi bir asker olursun, ya iyi bir insan"

Bir bildiri dağıtılmış ben gözaltındayken, ondan yargılandım. Yaklaşık bir yıl kaldım içeride. İçerideyken işkence gördüm. Tutuklandıktan sonra okuldan da atıldım. Ağabeyim görüşüme gelmek istemiş, sokmamışlar. Çok çekti; kardeşi PKK'li diye epey uzun süre terfi ettirmediler. Zaten istemeyerek yapıyordu o işi. Babamla annem "İlla evlen" dediler diye ve okuyabilmek için asker olmuştu. Hep derdi zaten, "Ya iyi bir asker olursun, ya iyi bir insan" diye. Annemle babam zaten çok yaşlılardı, gelemediler. Ablalarımdan biri her görüşüme geldi ama daha ilk gelişinde "Ev alacağım, bileziklerini satabilir miyim?" diye sordu (üç bileziğim vardı onda); sonrakilerde de, çocuğuna baktım diye, görev icabı geldi. Bir babamın ilk eşinden olan ablamı severim ben. O da 15 günde bir geldi.

Çıktıktan sonra epey kötü oldum. Okula geri dönemiyorum, iş yok... Sonra ağabeyimin bir pilot arkadaşı aracılığıyla bir sekretarya işi buldum, petrol araştırmaları yapan bir İngiliz firmasında. Ben yerli ile yabancı arasındaki köprü olacağım, telefonlara cevap vereceğim. Örneğin kamptaki araçlardan biri kaza yaptı; soracağım onlara, "Buraya mı gelsin, oraya mı gitsin?" diye. Orada çok iyi bir paraya üç yıl çalıştım ve kendime küçük bir ev aldım. Döşedim evimi. Bu arada, maaşımın yarısını, hapishanedekiler dahil, kötü durumda olan arkadaşlarım için harcıyordum. İşyerine eleman ihtiyacı olunca da cezaevinden çıkanları işe alıyordum. Eşim de bunlardan biriydi. Onları tanıdığım, güvendiğim için, şirket de çok iyi para verdiği için böyle bir şey yaptım. Ta ki 1988'e kadar... 1987'nin sonralarına doğru devrimciler tekrar toplanmaya başladı. Toplanınca benim bu adamların hepsi işten alındı, gözaltına... Aradan 15 gün geçmedi, gazetede, silahların önünde adları soyadları basıldı. Hemen bir ihbar mektubu altım ve işten atıldım. Atıldım ama, hemen, Çukurova'da başka bir işe başladım. Çünkü biz Çukurova'dan

bir şirketten dozer kiralıyorduk, yol açmak için. Onlar da Ermeni'ydi; beni severlerdi. Bir süre sonra af çıktı, okula döndüm. Okula dönünce polis hiç rahat bırakmadı. Öğretmen oldum sonunda.

Ermeni komşularının kahvaltı sofrasına avuç avuç toprak atarlarmış

Cezaevinden çıktım, dedim ki "Ben bu kadar dayak yedim, işkence gördüm, Kürt olduğum için." Ablamın eşinin köyüne gittim, bir ay boyunca mercimek ve nohut biçme işi yaptım – sırf, Kürtçe konuşulan bir ortamda Kürtçe öğreneyim diye. Kürtçeyi öğrendim ve çocuklarımla Kürtçe konuştum. Ama işte... Bir Kürt arkadaşım vardı mesela, bana kendi anlatmıştı; Ermeni komşuları varmış bunların, onların evlerini yok pahasına almışlar göçerlerken: "Fiyat kırmak için anne babamız son dakikaya kadar beklerlerdi, beş liraysa iki-üç liraya alalım diye. Edindiğimiz malları bu yolla almamıza rağmen, annelerimiz, babalarımız örgütlerdi bizi, Ermeni komşularımıza karşı. Komşumuz mesela Ermeni, o kadınlar erken saatte kalkarlardı. Çiçeklerini sularlardı, o çiçeklerin kokusu bizim eve kadar gelirdi, kahvaltılarını hazırlarlardı. Büyüklerimiz 'Damdan toprak alın, atın kahvaltılarının içine' derlerdi bize." Bunları bana arkadaşım anlatıyor, düşünün... Avuç avuç toprakları toplayıp atarlarmış Ermeni komşularının kahvaltı sofralarına. Hiçbir şey diyemezlermiş onlar da, gider kapalı yerde kahvaltı ederlermiş. Mıgırdiç Margosyan'ın kitabında var zaten bunlar.

Bu senin komşun, sen nasıl kahvaltılarına toprak atarsın? Benim devrimci bir arkadaşım anlattı bunları bana; yıllarca, şu ya da bu şekilde, bu halkı kurtarmak babında birlikte mücadele ettiğimiz bir arkadaşım... Öyle olduğu için belki bu yüzleşmeyi yapıyor. Sıradan bir insan değil, okumuş yazmış. Bir şeyler yapmış halkların kurtuluşu üzerine. Onların insanlık haklarının olması gerektiğine kafa yormuş. İnsan olduğu için bunu yaşıyor. Ama belki de bunu bana böyle yapıyor; Kürtlerle, kendi kuşağıyla ya da yaramazlık yaptığı arkadaşlarıyla oturduğu zaman "Ne iyi ettik, bak onlar da gitti, evi biz aldık" diyorlar belki de... Mesela benim eşimin köyünde mağaralar var. Oralardan kemikler falan çıkıyor hep. O dönem en radikal gazete Cumhuriyet'ti. Aradım "Toplu mezarlar çıkıyor" diye, kimse gelmedi. Eşim Kürt, ve muhtemelen dedesi ya

da iki kuşak öncesi de bu soykırıma dahil olmuş. İnsanın insana nasıl işkence ettiğini hep düşündüm. Bu bana çok garip geldi. Bu insanların bundan sonra nasıl gidip eşlerine dokunduklarını, çocuklarının saçlarını nasıl okşayabildiklerini hep düşündüm.

Hrant'ın ölümünden sonra açıkça "Ben Ermeni'yim" dedim

Hrant'ın öldüğü gün oğlumu doktora götürmüştüm. Beyaz eşya satan bir dükkânın önünden geçerken, altyazıda gördüm öldürüldüğünü, ve orada zank diye kaldım. Ağlayarak eve geldim. Yaşamım boyunca en çok Hrant'a gözyaşı döktüm. Sonra Agos'a abone oldum ve yavaş yavaş, bir şey yakalayamasam bile, kendimi iyi hissetmek adına, ya da babamı özlediğim zaman Agos'u, Aras Yayınları'nı takip ettim. Ben babamın ölümünden sonra öğrendim Ermeni olduğumu ama okuduklarım, araştırmalarım hep bölük pörçüktü. Bir yerlere tutunamadım. Agos'un orta sayfasında kocaman bir harita çıkmıştı – kiliselerin adları, o dönemki Ermeni nüfusu, hangi bölgelerde daha çok yaşadıkları... Mesela onlar bana güç katmıştı. Aslında ben asil bir halktan geliyordum. Bunu saklamanın, utanmanın bir anlamı yoktu. Utanması gereken birileri varsa, onlardı.

Gerçi hiç utanılacak bir şey olduğunu da düşünmedim. Bir Kürt bölgesinde yaşıyordum ve babam ölene kadar, onun Kürt olduğunu sanıyordum. Cezaevi süreci yaşamla ölüm arasında pamuk ipliği idi. Ben o dönemde Kürtler adına oradaydım. "O kadar acıdan sonra nasıl Kürtçe bilmem" diye, gittim tarlada çalıştım ve öğrendim. Annemle babam kendi aralarında Kürtçe, bizimle Türkçe konuşurlardı. Yani annem Kürtçe bilirdi ama bir gün bile Kürtlüğü kabullendiğini görmedim. "Biz şehirliyik" derdi. Ona göre köylerde yaşayanlardı Kürtler. Ben de Ermeni olduğumu bilmiyordum, çok uzun bir zaman. Ermeni kimliğimi Agos'la, kitaplarla güçlendirdim. Ama benim somut bir dayanağım yoktu.

Mesela 'Suzan' adında bir halam olsaydı...

Mesela cezaevi yattığımı herkese söyleyemiyorum. Bunun cezası bu kadar ağırsa, Ermeniliğin kim bilir ne kadar ağır olurdu... Ayrıca, somut bir dayanağım yoktu. Mesela bir halam olsaydı Suzan adında, ya da bir amcam olsaydı zorla sünnet edilmiş, belki onlar bana güç verecekti,

ama kimse yoktu. Bir zaman bir düğüne gittim. Gelin Amerikalı. Davetiyeye "Milli kıyafetlerle gelin" yazmışlar. Ben de Kürt kıyafetleri giydim. Baktım ki Siverek şalvarı giymiş biri var; gittim, onunla halay çekiyorum. "Hangi yörenin?" dedim. "Ben Siverek Ermenilerindenim" dedi. Amerika'dan gelmiş. Düşünebiliyor musunuz? O adama baba-annemin ve dedemin adlarını, ve babam bir-iki kez ağabeyime "Ben Harput'a gideceğim" dediği için, Harput'un adını verdim. Dedi ki "Çok büyük bir kütüphane var Amerika'da, ben bunu araştırıp sana mail atacağım." Fakat hiçbir şey bulamadı. Şimdi, bütün bunlar bulunmamışsa, ben neyime sahip çıkacağım ki? Yoksa, utanmak değil. Somut bir şey olmayınca insan güçlü hissedemiyor kendini. Ama işte, Hrant'ın ölümünden sonra açıkça "Ben Ermeni'yim" dedim.

Eşim Soykırım'ı biliyor, okuyor. 1915'i biliyor yani. Lisede Ermeni arkadaşı varmış. Sonra cezaevinden çok sevdiği bir koğuş arkadaşı vardı, o da Ermeni'ydi. Hatta, sonraları, Taraf gazetesinde '12 Eylül Mağdurları' diye bir yazısını okudum onun, tam sayfa. Ama eşime benim Ermeni olmam bir şey ifade etmiyor. Çünkü Ermenilerin ciddi anlamda bir şey yapacaklarına inanmıyor. Çünkü Kürtler daha çoklar, daha az acı çekmişler. Bence Ermenilerin ahı tuttuğu için hâlâ ulus olamıyor Kürtler. Eşimin ailesi de çok bilmiyor benim kimliğimi. Kızlarımla daha çok paylaşıyorum bu konuyu. Yani genç kuşağa ya da dost bildiğim, insanı dine, dile, ırka göre ayırmadığını bildiğim kişilere söylüyorum Ermeni olduğumu. Ama çok yobaz bir çevrede "Ne Ermeni'yim, ne Müslüman" diyorum.

Benim düşlediğim ne Kürdistan'dır, ne Türkistan, ne Ermenistan

"Ermeni kökenliyim" dediğimde de iyi tepkiler aldım. Tüm acılara rağmen hâlâ sevecen, cevval oluşumu böyle değerlendiriyor insanlar. Yani, ben Ermeni kültürüyle büyümedim ama bir kilo kıymadan üç kap yemek çıkarırım. Hrant'ın ölümünden sonra edindiğim arkadaşlarımdan birine yemeğe gidecektik. Benim eşim pirinç pilavı yemiyor diye bulgur pilavı yapacak... Annesine soruyor, "Ne yapayım, nasıl yapayım?" Annesi diyor ki "O kadar yorma kendini misafir için." O da diyor ki annesine, "O misafir mi, benim bacım!" Ben böyle bir şeyi yıllarca

maddi manevi desteklediğim Kürt arkadaşlarımda hiç görmedim. Çıkar olmadıkça görmedim yani. Zaten eski hareketten insanlarla da konuşmuyorum. Beni anlayabileceklerini zannetmiyorum.

Eğer olursa Ermenistan'a gitmek istiyorum, sırf kültürünü, bende yaratacağı rahatlık duygusunu tatmak için. Ermeni kökenli olduğum için Ermenistan'a gitmek gibi bir şey değil bu. Sadece, dostlarımla birlikte gideceğim için mutlu oluyorum. Ben insanın insanı ezeceği, dilinden ötürü, kimliğinden, ırkından, dininden ötürü hor göreceği bir toplumda yaşamak istemiyorum. Benim düşlediğim ülkenin sınırları yok. Benim düşlediğim ne Kürdistan'dır, ne Türkistan'dır, ne Ermenistan'dır. Artık bu olmalı. Nedir bu acı? Hepimizin çok uzun yıllar yaşayabileceği, korkmadan, çekinmeden, birbirleriyle dans edebileceği bir ülke görmek istiyorum.

SONSÖZ

ARZU ÖZTÜRKMEN

DİYARBAKIR'IN SIRLARI, SURLARI, SORULARI

Diyarbakır Ermenileri Konuşuyor'da yer alan anlatıları okurken, sözlü tarihin türlü cilvelerini düşünmeden edemedim. Bunlar arasında, hayat hikâyelerinin dinleyicisini 'hakikate çağrısı', farklı iktidar katmanlarının duygular ekseninden ifadesi, ve belki de bu kadim şehrin, herkesin, her şeyin üstünden bizlere müstehzi bakışı var. 'Sessizliğin sesi' kadar, Diyarbakır'ın bize yüklediği duygusal ağırlığı da hissetmemek mümkün değil bu anlatılarda. Bugünün çok-yerli yerelliği içinde bile hâlâ kendisi olmayı sürdürebilen şehirlerimiz var. Diyarbakır Ermenileri konuşurken, insan ister istemez, yılların sırlarının şehrin surlarından çıkıp bize sorduğu yeni sorular üzerine tefekkür ediyor.

Sözlü tarih anlatıları, bizlere bir yandan yazılı kaynaklarda bulunamayan farklı bilgilere ulaşmanın bir yolunu sunarken, diğer yandan da yazılı kaynakların 'iktidarı'nın ötesindeki bilgilere ulaşmamızı sağlar. Böylelikle, tarih disiplininin tam da kendisine eleştirel yaklaşabilir ve tarihçinin tarihi yazma iktidarını sorgularken, arşiv tarihçiliğinin bilimselliğine de meydan okumuş olur. Sözlü anlatıyla elde edilen bilginin bilimselliği konusundaki kuşkular, sözlü tarihe yöneltilen en temel eleştiridir. Bugün, "Söze nasıl güvenilir?" sorusuna, pek çok sözlü tarihçi "Pekiyi, ya yazıya?" diye cevap vermekte. Polise verdiğimiz ifade resmi belge olarak kayda geçiyor, ama dili, anlatımı, anlatanın

özünden sözünden çok daha farklı bir biçimde yazıya aktarılıyor. Belki bundan da önemlisi, sözlü tarihle gelen bilginin, izlenimci bir bilgi olması. Alessandro Portelli'nin deyimiyle, sözlü tarih "olaylardan çok, onların anlamlarını aydınlatıyor."[1]

Geçmişten gelen sözlü birikimin araştırılmasından söz açılmışken, folklorun tarihle olan ilişkisine de değinelim. Folklorcular uzun yıllar sözün yazıya geçirilmesi zanaatıyla uğraştılar; topluluklar ve onların ürettiği sanatsal türlere odaklandılar. Folklor, tarihçiler için, epik gelenekler, halk hikâyeleri ve efsaneler gibi anlatı türleriyle, her zaman ilgi çekici bir kaynak oluşturdu. Ne var ki, sanatsal ifade geçmişe dair bilgileri derlemenin önemli bir yolu olsa da, tek yolu değildi elbette. Anlatılmamış olanlar, bir anlatı halinde billurlaşmamış metinler de tarihçilerin araştırmalarına kaynak oluşturabilirdi. Yaşamöyküleri, kuşkusuz, bunlar arasındaki en önemli anlatı türünü oluşturur. Sözlü tarih, biraz da, yazılı kaynakların araştırmacılar için yetersiz kaldığı belli tarihsel dönemlerin ve dönüşümlerin, bunları bizzat yaşamış kişilerin yaşamöykülerinden yola çıkılarak araştırılması ve incelenmesiyle başladı. Diğer bir deyişle, sözlü tarih, kendi bilgisini, belli temalar etrafında derlenen yaşamöykülerinden üretti.

2000'li yıllarda, yeni bir araştırmacı kuşağının Osmanlı dünyasının Ermeni aydınlarını inceleyen çalışmaları, Osmanlı çalışmalarına yeni bir soluk getirdi. Osmanlı düşünce tarihine farklı etnik topluluklar üzerinden bakan bu yeni yaklaşım, özellikle biyografik çalışmalarla ivme kazandı. Birkaç örnek vermek gerekirse; Melissa Bilal, Lerna Ekmekçioğlu ve Belinda Mumcu'nun, Hayganuş Mark'ın (1885-1966) hayat hikâyesi ve feminizm anlayışı üzerine yaptıkları çalışmadan başlayabiliriz. Bu, Ermeni kadınların birinci dalga Osmanlı feminist hareketi içindeki duruşlarını ilk kez gösteren, öncü bir çalışma olmuştur.[2] Rober Koptaş'ın çalışması ise, Jön Türk döneminin en önemli

1 Sözlü anlatının tarihçilikteki meşruiyeti hakkında bkz. Alessandro Portelli, 1998, "What Makes Oral History Different", *The Oral History Reader*, der. Robert Perks & Alistair Thomson, Londra: Routledge, s. 63-74.

2 Bkz. Melissa Bilal, Lerna Ekmekçioğlu & Belinda Mumcu (2003) "Hayganuş Mark'ın (1885-1966) Hayatı, Düşünceleri ve Etkinlikleri, Feminizm: Bir Adalet Feryadı", *Toplumsal Tarih* 15/87: 48-57.

Ermeni figürlerinden biri olan Krikor Zohrab'a (1861-1915) odaklanır.[3] Ohannes Kılıçdağı'nın,1908 Devrimi sonrasında canlanan Osmanlıcılık tartışmaları içerisinde Ermeni aydınların kendi kamuoylarını nasıl oluşturdukları konusuna farklı bir perspektif getiren çalışması da, bu açıdan önem taşır. Kılıçdağı, Osmanlı'nın son zamanlarındaki kritik ve kaotik döneminde, özellikle Anadolu Ermenileri arasında yaygın olan 'Osmanlıcı' söylemi ele alır. Ermeni aydınların kendi Osmanlı kimliklerini, kendi dillerinde ve kendi cemaatleri içerisinde tartışma biçimlerini inceleyen Kılıçdağı, bu tartışmaların diğer Osmanlı aydınlarının söylemleriyle nasıl örtüştüğünü gösterirken, dönemin Osmanlı-Türk entelektüellerinin bu tartışmalardan pek de haberdar olmadıklarını ortaya koyar.[4]

Osmanlı Türk ve Ermeni aydınlarının nasıl bir etkileşim içinde olduklarıyla ilgili çalışmalar, esasında Ermeni kültürü ve tarihini konu alan, daha geniş çaplı bir araştırmalar bütününün parçasıdır. 2000 yılından bu yana, yeni araştırmaların, hatırat ya da yabancı dillerden çeviri biçiminde yayımlanan çalışmaların sayısında dikkate değer bir artış oldu. Bunların bir kısmı Ermeni mitolojisi, resim, müzik, sanat, halk kültürü ve ritüeller gibi, özellikle kültürel meselelere odaklanmaktadır.[5] Bir başka önemli yayın alanı ise, Osmanlı geçmişinin farklı cephelerine ışık tutan anı literatürü olmuştur.

---

3 Bkz. Murat (Rober) Koptaş (2005) *Armenian Political Thinking in the Second Constitutional Period: The Case of Krikor Zohrab*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

4 Bkz. Ohannes Kılıçdağı (2005) *The Bourgeois Transformation and Ottomanism among Anatolian Armenians after the 1908 Revolution*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

5 Bkz. Fikret Türkmen (1992) *Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri*, İzmir: Akademi Kitabevi; Sirvart Polatyan (1998) *Ermeni Müziği*, çev. Tolga Tanyel, İstanbul: Avesta; Keğam Kerovpyan (2000) *Mitolojik Ermeni Tarihi*, çev. Sarkis Seropyan, İstanbul: Aras; Birsen Karaca (der. 2001) *Ermeni Edebiyatı Seçkisi*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı; Mayda Saris (2003) *Başlangıcından Günümüze Ermeni Resim Sanatı*, İstanbul: Agos; Sarkis Seropyan (2003) *Cangülüm Anahit ve Kazben: Ermeni Tanrıları Konuşuyor*, İstanbul: Belge; Garo Kürkman (2004) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Ressamlar, 1600-1923*, İstanbul: Matüsalem; Ara Garmiryan (der. 2004) *Ermeni Bestekârlar: Karnik Garmiryan, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Aras; Mary Kilbourne Matossian & Susie Hoogasian Villa (2006) *Anlatılar ve Fotoğraflarla 1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı*, çev. Altuğ Yılmaz, İstanbul: Aras; Osep Tokat (2010) *Ermeni Gümüş Ustaları - Armenian Master Silversmiths*, İstanbul: Aras; Aram Kerovpyan & Altuğ Yılmaz (2010) *Klasik Osmanlı Müziği ve Ermeniler*, İstanbul: Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı.

Bunlardan bazıları kişisel deneyimler olarak kaleme alınmıştı;[6] diğerleri ise, 'Ermeni Olayları' olarak adlandırılan tarihi süreci yorumlayan üst düzey Osmanlı bürokratlarına aitti.[7] Sözlü tarih ve toplumsal hafıza çalışmalarının da, 2000'li yıllarda önemli araştırma alanları olarak karşımıza çıktıkları görülür.

Ermeni kültürü ve tarihi üzerine yapılan Türkçe araştırmaların toplu bir değerlendirmesi, kimi önemli yapısal özellikleri de ortaya koyar. Cumhuriyet döneminin ilk altmış yılında, araştırmalar hem oldukça kısıtlı, hem de sadece konuyla gerçekten ilgilenen bir grup okuyucuya hizmet eder nitelikteydi. 1980'li yıllarla beraber, her iki tarafta da, soykırım meselesi üzerine yapılan araştırmalarda bir artış yaşandı. 1990'larda ve 2000'lerde ise, farklılaşan paradigmayla beraber, Ermeni kültür mirası üzerine hem yeni araştırmalar yapılmaya başlandı, hem de mevcut çalışmalar görünürlük kazandı. Bu üç aşamaya 'duygular tarihi' bağlamından bakacak olursak, ilk dönemlerin temkinli sessizliğini, soykırım literatürünün farklı katmanlarıyla dışa vurulan öfkesini, ve son olarak da daha fazla duymaya ve duyulmaya yönelik bir merakı görürüz.

Mıgırdiç Margosyan'ın *Gâvur Mahallesi* adlı kitabının yayımlandığı 1992 yılındaki toplumsal etkiyi ve duyguyu hâlâ kuvvetle hatırlarım. Kendi hayat hikâyesiyle o dönemin meraklı okuyucusuna 'ilk ses' olan bu kitap, Margosyan'ın, bir Ermeni okulunda eğitim almak için çocuk yaşta Diyarbakır'dan İstanbul'a gelişini ve hem Ermeni, hem de

---

6 Bkz. David Kherdian (2001) *Hilalin Gölgesinde Bir Ermeni Kızın Yazgısı*, çev. Haydar Işık, İstanbul: Peri; Dora Sakayan (2005) *Bir Ermeni Doktorun Yaşadıkları: Garabet Haçeryan'ın İzmir Güncesi*, çev. Atilla Tuygan, İstanbul: Belge; Donald E. Miller, Lorna Touryan Miller (2006) *Tanıkların Dilinden Ermeni Soykırımı*, çev. Ajdar Pelda, İstanbul: Peri; Erhan Başyurt (2006) *Ermeni Evlatlıklar: Saklı Kalmış Hayatlar*, *İstanbul: Karakutu*; *Hayk Açıkgöz (2006) Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları*, *İstanbul: Belge*; *Abdullah Ayata (2008) Anılarda Son Ermeni: Bir Hasret Öyküsü*, *İstanbul: Altın Kitaplar*; *Antoine* Agoudjian (2010) *Yanan Gözler: Antoine Agoudjian'dan Ermenilerin Hatıraları*, İstanbul: Birzamanlar.

7 Bkz. Mehmed Asaf (1982) 1909 *Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, Ankara: Türk Tarih Kurumu; Mehmed Reşid Şahingiray (1997) *Dr. Mehmed Reşid Şahingiray'ın Hayatı ve Hâtıraları: İttihâd ve Terakki Dönemi ve Ermeni Meselesi*, İzmir: Akademi; Ahmet Rüstem Bey (2001) *Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat; Hüseyin Nazım Paşa (2003) *Hatıralarım: Ermeni Olaylarının İçyüzü*, İstanbul: Selis; Sami Önal (der. 2003) *Sadettin Paşa'nın Anıları: Ermeni-Kürt Olayları, Van, 1896*, İstanbul: Remzi.

'Doğulu' olarak Türkiye'de maruz kaldığı çifte ayrımcılığın hikâyesini anlatıyordu. Kitabın İnsan Hakları Derneği'nde yapılan, ilk tanıtım toplantılarından birinde, salondaki kalabalığın tedirginliğini, hatta o salonda kahramanca duruşlarını da bugün hâlâ hatırlarım. Hrant Dink'i ilk olarak o gün görmüştüm. Provokatif birkaç laf atıp kalabalığın arasından hızla çıkan iki kişinin arkasından "Niye gidiyorsunuz? Kalın da konuşalım. Bu kadar insan buraya bunun için toplanmadık mı?" diye seslenmişti.

Diyarbakırlı Ermeniler Konuşuyor'da yer alan hayat hikâyelerine verilen üst başlıklar, yakın dönemimizin duygusal tarihine ışık tutmuyor mu? Peş peşe okuyalım: "Müslüman da olsan senin kemiklerin haramdır", "Ermenilerin göçmesi Diyarbakır'ın ruhunu almış", "Ermeni tarihini Los Angeles'ta öğrendim", "Dedem 'Kimse bilmesin kılıç artığı olduğumuzu' derdi", "Dininden döndürmüşler, nüfus kâğıdına da 'mühtedi' yazmışlar", "Özür dilerlerse affedebilirsin belki ama unutamazsın", "Müslümanlaşmış akrabalarımız 1915'i bizden daha iyi biliyor", "Bir insan kendini Ermeni olarak hissediyorsa Ermeni'dir", "Ermenilerin Diyarbakır'da yaşamış olduklarını unutturmamak istiyoruz", "Ermeni olduğum kadar Kürt, Kürt olduğum kadar Ermeni'yim", "Türkiye'yi göreceksem Diyarbakır'dan başlamak isterim", "Ninnilerimiz hem Ermeniceydi, hem Kürtçe", "Dinim Müslüman olsa da kendimi Ermeni hissediyorum", "İstanbul'da da, Kanada'da da Ermeniler bizi sıcak karşılamadı", "Annem 'kılıç artığı, Moskof' derdi babama"... Bu başlıkların duygusal yükü, bize, sözlü tarihin asıl katkısının, toplanan bilgilerin doğruluğu veya yanlışlığı olmaktan öte, bu bilgilerin hafızada nasıl kaydedildiği olduğunu bir kez daha hatırlatmıyor mu?

DİZİN

2. Meşrutiyet 145
6-7 Eylül 118
12 Eylül 187
12 Mart ihtilali 67
19 Mayıs 98, 99
19 Ocak 16
1915 2, 7, 25, 30, 54, 73, 91, 97, 99, 101, 115, 116, 122, 124, 131, 140, 150, 158, 161, 167, 168, 171, 176, 181, 187, 195, 197
24 Nisan 135, 145, 176

A
ABD 38, 40 42, 43, 108-111
Adana 73, 75, 196
Adıyaman 48
Afyon 23, 25, 26
Agos 16, 69, 98, 102, 160, 175, 186, 195
Ahtamar Adası 42
AKP 43
Alfortville 108
Alman 115, 117-119, 132
Alman Kütüphanesi 119
Alman Lisesi 115, 117, 118
Almanya 67, 68, 121
Alparslan İlkokulu 23, 24
Amerika 32, 40, 42, 58, 69, 121, 141, 160, 187
Anadolu 64, 110, 118, 120, 175, 195
Ani 109
Ankara 56, 98, 102, 103, 129, 132, 135, 160, 195, 196
Anter, Musa 55
Araksi Mama 29
Arap 16, 74, 141, 143, 144
Arapça 26, 74, 81, 83, 140, 142
Aras Yayınları 186
Ardahan 57, 118
Ateşyan, Aram 15
Avrupa 8, 27, 58, 66
Avusturya 119
Avusturya Lisesi 119
Azerbaycan 58, 176

B
Bakırköy 100
Balıkesir 86
Balıkçı, Sevag 69
Balıkpazarı 117
Balkanlar 117
Batman 7, 9, 12
Beatles 108
Beşiri 9
Beyler Mahallesi 151
Beyoğlu 117, 118
Beyrut 73, 75, 140-144, 167
Bezciyan Okulu 67
Bilal, Melissa 194
Bismil 160
Bulgaristan 134
Burc Hamud 143, 144
Burkay, Kemal 56
Bursa 129

C
Columbia Üniversitesi 118
Cumhuriyet 55, 185, 196
Cumhuriyet (gazetesi) 185
Cumhuriyet İlkokulu 24

Ç
Çerkes 55
Çetin, Fethiye 173
Çukurova 184

D
Dağkapı 99
Demokrat Parti 172
Der Tavityan, Garabet 141
Derzor 141
Devrimci Demokratlar 183
Deyrulzafaran Manastırı 133
Diaspora 2, 32, 56, 121, 125, 134, 176
Dicle 64, 65, 97, 98
Dicle Nehri 98, 102, 171
Dicle Üniversitesi 183
Dikran, Aram 59
Diyarbakır Belediyesi 3, 120, 130
Diyarbakır Ermenicesi 109, 124, 169
Diyarbakır Kilisesi 42, 65 bkz. Surp Giragos (Kilisesi)
Doktor Reşit 55
Dürzi 144

E
Eğil 131, 167
Ekmekçioğlu, Lerna 194
Elazığ 14, 129, 130
Enver Paşa 25
Ergani 63, 65, 67, 183
Erivan 58, 90 bkz. Yerevan
Ermenice 2, 3, 7-10, 12, 13, 23, 26, 28, 29, 31, 37, 39, 41, 47, 49, 55, 59, 65, 67, 69, 73, 74, 83, 99-102, 107-109, 111, 116, 120, 124, 129, 130, 140, 142, 144, 145, 149, 152, 153, 161, 175, 182, 197
Ermeni Soykırımı 58, 170, 196 bkz. Soykırım
Ermenistan(lılar) 2, 8, 9, 31, 58, 69, 90, 125, 134, 140, 145, 161, 167, 170, 175, 176, 187, 188
Erzincan 131
Erzurum 37, 38, 57, 109, 111, 122
Esayan 118
Eskar 49, 50
Eşrefiye 144
Etibank 129

F
Ferman 84, 91
Filla 49
Filistin 170
Fransa 58
Fransızca 99, 101, 116, 140, 142

G
Gavgas 51
gâvur 10, 12, 24, 29, 66, 98, 131, 149, 151, 152, 169, 173
gayrimüslim 1, 39, 55, 57, 117, 119
Gâvur Mahallesi 24, 68, 98, 168, 196
Gazi Caddesi 116
Gazi Köşkü 103
Gedikpaşa 27, 66, 67
Gedikpaşa Ermeni Protestan Okulu 27
Geske, Tilman 132
Getronagan (Okulu) 118
Gökalp, Ziya 170
Gümüş Madeni 131
Gürcistan 90

H
Hacettepe (Üniversitesi) 131
Hakkâri 42
Hak-Par 56
Halep 83, 86-88, 90, 92, 124
Hamidiye Alayları 50, 51, 55
Harput 140-142, 181, 187
Hartz Deresi 51
Hay 74, 131, 134, 152
Haydarpaşa Garı 27
Hizbullah 89
Hıristiyan(lar) 9, 13-15, 42, 43, 66-68, 90, 119, 125, 131-134, 142-144, 161, 173
Hıristiyanlık 10, 39, 43, 90
Hollanda 31, 121
Horizon gazetesi 140
Hrant (Dink) 1, 16, 17, 31, 56, 57, 77, 92, 102, 132, 145, 158, 160, 176, 197

I
Iğdır 10
Ilgaz, Rıfat 183
Isparta 158

İ
İkinci Dünya Savaşı 87
İncil 39, 53, 75
İngilizce 38, 39, 109
İngiltere 118
İnsan Hakları Derneği 197
İran 9
İslam(iyet) 24, 39, 88, 131, 161
İslamköy 51, 52
İstanbul 2, 8, 9, 11, 13-15, 23, 24, 27, 28, 30-32, 37-41, 43, 56, 57, 63-66, 68, 69, 81, 82, 89-91, 98-101, 115, 117-120, 132-134, 142-145, 152, 153, 158-160, 167-169, 173-177, 195-197
İstanbullu (Ermeni) 29, 38, 39, 43, 101, 119, 134, 171
İttihat ve Terakki 170

İTÜ 115, 118, 170
İzmir 56, 119, 159, 195, 196
İzmit 28

J
Jenosit 84
Jön Türk 194

K
Kadıköy Kız Meslek Lisesi 37
Kanada 69, 118-121, 139, 140, 143, 144, 150, 167, 174-177, 197
Karabağ 131
Kars 57
Katolik 14, 74, 140
Kaynak 51, 52
Kayserili 39, 68, 171
Keldani(ler) 14, 29, 103, 119, 125
Kemal, Yaşar 183
Keskin 98
Kıbrıs 100, 158, 161
Kılıçdağı, Ohannes 195
Kızıldere 30
Kız Sanat Enstitüsü 99
Kilikya(lılar) 144, 145
Konya 63, 65
Koptaş, Rober 194
Kozluk 81, 87
Kudüs 76
Kulp 47, 49, 54-56
Kumkapı 81, 86
Kuran 65, 91, 182
Kurtuluş 89
Kürdistan 58, 88, 134, 144, 187, 188
Kürt(ler) 2, 8-12, 15-17, 28, 41, 42, 47, 48, 53-55, 57, 58, 63, 65, 84, 86-89, 92, 99, 110, 129, 130, 132, 133, 144, 149-152, 159, 161, 170, 171, 176, 181-183, 185-188, 196, 197
Kürtçe 7, 9, 10, 12, 28, 47, 50, 53, 55, 81, 82, 99, 102, 109, 124, 130, 142, 149, 153, 158, 172, 176, 183, 185, 186, 197

L
Laleli 8
Lice 54, 55, 116, 118, 122-124, 149-153
Los Angeles 2, 37, 39, 42, 43, 90, 197
Lübnan 2, 75, 76, 90, 139, 142-145

M
Maden 63, 64, 129
Makarios 100
Malabadi Köprüsü 7, 12
Malatya(lı) 69, 132
Malatya katliamı 132
Mardin 28, 30, 99
Mardin Kapısı 99
Margosyan, Mıgırdiç 68, 185, 196
Mark, Hayganuş 194
Mayrik (Hala) 85-87
Meloli 52
Metropolit 134
MHP 159
Mısır 175
Milli Eğitim 13, 59
Montreal 2, 139, 140
moşe 29
Moskof 181, 182, 197
Mumcu, Belinda 194
Musevi 117
Muş 55, 144, 159
Müslüman(lar) 2, 7, 9-13, 15, 16, 18, 29-31, 43, 49, 53, 65, 66, 68, 74, 76, 81, 83, 86, 87, 89-91, 97, 98, 101, 102, 111, 116-118, 124, 134, 144, 150, 157, 160, 161, 171, 173, 174, 181, 182, 187, 197
Müslümanlık 9, 10, 18, 123, 130, 182

N
Narlıca 47, 52, 54, 56
Narlıdere 119
Necatigil, Behçet 117
New Jersey 2, 172
New York 2, 69
Newroz 99
Nusaybin 26

O
ODTÜ 130
Ordulu 39
Ortadoğu 18, 170
Ortodoks 135, 140
Osmanlı(cılık) 25, 194-196

P
Palu 50, 149
Paris 107, 108, 121
Parmakkapı 117
Paskalya 29, 32, 151
Patrikhane 15, 66, 173
Pazarcık 118
PKK 26, 56, 89, 92, 184
Portelli, Alessandro 194
Protestan(lar) 27, 29, 130, 132, 134, 135, 143, 151, 161

R
Rabet 7
Raman Dağı 7
Ramazan ayı 182
Robert Kolej 28, 118
Roboski 17
Rum 117, 161
Rus(ça) 31

S
Saint Michel 119
Sandıklı 25
Sarıkamış 122
Sarkis Amca [Çerkezyan] 92, 132
Sason bkz. Sasun
Sasun 7, 12, 25, 49, 50, 54, 55, 81, 83, 90, 133
Sıraselviler 117
Silifke 118
Silvan 81-83, 87-89
Sivas(lı) 39, 111, 171
Siverek 98, 181, 182, 187
Smetağtz 50
Sovyetler Birliği 140
Soykırım 7, 11, 17, 38, 39, 43, 54, 55, 57, 58, 74, 77, 81, 91, 125, 141, 143, 144, 170, 172, 173, 176, 186, 187, 196
Sur Belediyesi 121, 122, 161
Suren Hanamiryan
Ermeni Okulu 139
Suriçi 31, 115, 160
Suriye 8, 9, 25, 73, 87, 134, 142, 150, 167, 171, 175
Surp Agop (Kilisesi) 149
Surp Giragos (Kilisesi) 3, 13, 14, 17, 28-30, 41, 65, 69, 91, 100, 109, 110, 115, 120, 130, 142, 152, 160
Surp Harut Kilisesi 149
Surp Nışan (Okulu) 73-75, 139, 143
Surp Sarkis (Kilisesi) 149
Susurluk 86, 87
Suudi Arabistan 76
Süleymaniye 144
Süleyman Nazif
İlkokulu 98, 116
Sümerbank 115
Süryani(ler) 14, 23, 24, 26, 55, 99, 101, 102, 130, 134, 140
Süryanice 26, 109
Süryani Meryem Ana Kilisesi 14

Ş
Şam 142
Şelmo petrol sahası 7
Şeyh Sait (İsyanı) 63, 64, 86
Şişli Bulgar Kilisesi 134

T
Tahir, Kemal 183
Talabani 144
Talat Paşa 25
Taraf gazetesi 187
Taşnak(tsutyun) 139, 140, 144, 145
Taşnak Partisi bkz. Taşnak(tsutyun)
Tekel 12, 15
Teknik Üniversite bkz. İTÜ
Tepebaşı 116, 117
Torikyan 144
Toronto 2, 119, 171, 175
Trabzon 90
Tuğcu, Kemalettin 183
Tuzla 28
Türk(ler) 16, 29, 31, 39, 41-43, 47, 48, 57, 67, 69, 86, 99, 102, 117, 131, 141, 161, 171, 194-196
Türk, Ahmet 57
Türkçe 12, 26, 31, 47, 49, 73, 87, 99, 109, 116, 117, 124, 140, 142, 144, 145, 149, 175, 183, 186, 196
Türkiye 1, 2, 14, 16, 18, 31, 32, 40, 42, 43, 49, 55-59, 111, 119, 125, 143-145, 170, 171, 174-176, 197
Türkmen 160, 195

U
Uludere 58
Uluslararası Hukuk ve Ermeni Sorunu 144
Urfa 109
Uruguay 141
Uzun, Mehmet 55

Ü
Üsküdar 30

V
Van 40, 42, 109, 196
Varlık Vergisi 168
Varto 30, 152

Y
Yerevan 2
Yezidiler 29
Yugoslavya 118
Yunanistan 74, 76

Z
Zadig 29, 150
Zaho 131
Zana, Leyla 57
Zana, Mehdi 170
Zaza(lar) 52, 149
Zazaca 47, 102, 124
Zeytinburnu 81
Zeytuniye 73
Zirve katliamı 132 bkz. Malatya katliamı
Zohrab, Krikor 195

Türkiye'de, Ermenistan'da ve Diaspora'da yaşayan Diyarbakırlı Ermenilerin izlerini süren bu çalışma kapsamında, 22'si İstanbul'da, 16'sı Diyarbakır'da, dokuzu Lübnan'da, dokuzu New York'ta, yedisi Montreal'de, dördü Toronto'da, dördü Los Angeles'ta, dördü Yerevan'da, üçü de New Jersey'de olmak üzere, toplam 81 kişiyle görüşüldü. Görüşülen kişilerin 41'i kadın, 40'ı erkekti. Bunlar arasında Ermeni kimliğiyle yaşayanlar da var, Müslümanlaştıktan sonra Ermeni kimliğine dönen ya da dönmeye çalışanlar veya kendini hem Müslüman hem Ermeni olarak tanımlayanlar da...

Bu çalışma, Diyarbakır'daki Ermenilerin kültürel varlığını yeniden tasavvur etme, bir tür kurma girişimidir. Kentin, 1980'li yıllara kadar kullanılan, ancak daha sonra cemaatsizlik nedeniyle hızla harabe halini alan Surp Giragos Ermeni Kilisesi'nin, yakın tarihte, Diyarbakır Belediyesi ve Ermeni kurumlarının işbirliğiyle restore edilerek yeniden ibadete açılmış olması, bu tasavvur ve yeniden kurma girişimleri açısından büyük bir önem taşıyor. Bu kitap da, bu anlamda, yitik bellek denizini oluşturan damlalardan biridir.

Ali Bayramoğlu, Önsöz

Bu kitapta yer alan anlatıları okurken, sözlü tarihin türlü cilvelerini düşünmeden edemedim. Bunlar arasında, hayat hikâyelerinin dinleyicisini 'hakikate çağrısı', farklı iktidar katmanlarının duygular ekseninden ifadesi, ve belki de bu kadim şehrin, herkesin, her şeyin üstünden bizlere müstehzi bakışı var. 'Sessizliğin sesi' kadar, Diyarbakır'ın bize yüklediği duygusal ağırlığı da hissetmemek mümkün değil bu anlatılarda. Bugünün çok-yerli yerelliği içinde bile hâlâ kendisi olmayı sürdürebilen şehirlerimiz var. Diyarbakır Ermenileri konuşurken, insan ister istemez, yılların sırlarının şehrin surlarından çıkıp bize sorduğu yeni sorular üzerine tefekkür ediyor.

Arzu Öztürkmen, Sonsöz

HRANT DİNK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆՏ ՏԻՆՔ ՀԻՄՆԱՐԿ

THG
0795817
COV
THG 817 COV

ISBN 978-605-86570-2-1
9 786058 657021